

Ирена Цветковић Теофиловић

ЈЕЗИК СОВЕРШЕНИ

Библиотека
СТУДИЈЕ

Главни и одговорни уредник
Проф. др Бојана Димитријевић

Књигу препоручују:
Проф. др Надежда Јовић
Проф. др Александар Милановић
Доц. др Исидора Бјелаковић

Ирена Цветковић Теофиловић

ЈЕЗИК СОВЕРШЕНИ

Филозофски факултет у Нишу
2016.

Припремљено у оквиру пројекта *Историја српског језика*
(178001), који финансира Министарство просвете, науке и
технолошког развоја Републике Србије.

*Родитељима,
мојим светим и светлим узорима*

САДРЖАЈ

О НАСТАНКУ ОВЕ КЊИГЕ ИЛИТИ: ПРЕДУВЈЕДОМЛЕНИЈЕ	9
I. ЈЕЗИК ПИСАЦА ПРЕДСТАНДАРДНОГ ДОБА СА ТЛА ДАНАШЊЕГ РУМУНСКОГ БАНАТА	
Изрази за мере у путопису Андреја Петковића из 1734. године	15
О турцизмима у путопису Андреја Петковића из 1734. године	29
Доситеј Обрадовић и језичко јединство Јужних Словена	44
Напомене о језику Димитрија Тирола	55
II. О ЈЕЗИКУ ЈОВАНА СТЕРИЈЕ ПОПОВИЋА	
Вербална комика у Стеријиним комедијама	77
III. ЈЕЗИК СТЕФАНА ЖИВКОВИЋА ТЕЛЕМАКА	
Прилог проучавању живот и рада Стефана Живковића Телемака	103
Графијске одлике <i>Телемака</i> (1814) Стефана Живковића	121
Дијалекатске црте у <i>Телемаку</i> (1814) Стефана Живковића	132
Значај романа <i>Прикљученија Телемака</i> (1814) Стефана Живковића за развитак српског књижевног језика	154
IV. О ЈЕЗИКУ КРАЈИШНИКА КОНСТАНТИНА ПЕИЧИЋА	
Обележавање квантитета у драми <i>Младен и Доброљуб</i> (1829) Константина Пеичића	191
Обележавање квантитета слогова у славеносрпској епоси на примеру две посвете драми <i>Младен и Доброљуб</i> (1829) Константина Пеичића	207
РЕГИСТАР ЛИЧНИХ ИМЕНА	235

О НАСТАНКУ ОВЕ КЊИГЕ ИЛИТИ: ПРЕДУВЈЕДОМЛЕНИЈЕ

Књига *Језик совершени* представља одабир раније саопштених или објављених радова (укупно једанаест), насталих у распону од десетак година. Наиме, на самом почетку у хронолошком погледу стоји рад *Вербална комика у Стеријиним комедијама*, објављен 2005. године, док три рада: *О турцизима у путопису Андреја Петковића из 1734.* године, затим рад *Прилог проучавању живота и рада Стефана Живковића Телемака*, као и рад *Обележавање квантитета слогова у славеносрпској епоси на примеру две посвете драми Младен и Доброљуб (1829) Константина Пешића*, нису публикована. Све расправе, различитих методолошких приступа, међутим, повезује интересовање за проучавање језика писаца пред-стандардне епохе, које је у српској средини започето још шездесетих година XX века у студијама Александра Младеновића, Александра Албина (Албијанића), Јована Кашића, Ирене Грицкат и др.

Радови у овој књизи груписани су у четири тематске целине, али не по хронолошком већ према територијалном принципу, тј. према подручју са којег потичу писци чији је језик био предмет анализе.

Прва целина, која садржи четири студије, посвећена је језику писаца пореклом са подручја данашњег румунског дела Баната. За првог од њих тројице, Андреја Петковића, који је 1734. године написао путопис о свом поклоничком путовању по Светим земљама, порекло је установљено на основу лингвистичких доказа, у недостатку других. Доситеј Обрадовић и Димитрије Тирол, рођени су у Чакову у близини Темишвара, те су у правом смислу речи земљаци.

Друга тематска целина посвећена је такође Банаћанину и Вршчанину Јовану Стерији Поповићу, односно вербалној комедији у трима његовим комедијама.

Трећа целина обухвата четири студије, које говоре о животу, раду и језику писца пореклом везаног за источни Срем – Стефана Живковића Телемака, проистеклих из вишегодишњег рада на докторској дисертацији коју је аутор ових редова одбранио на Филозофском факулету у Нишу 11. 10. 2011. године.

Последња, четврта целина, бави се језиком писца Константина Пеичића, који је, за крајишки простор везан само рођењем, док је читав живот провео у Војводини, те је, као и Јован Дошеновић прихватио екавски књижевнојезички идиом. У овом делу књиге дата су два рада који се тичу ортографске особине удвајања вокала у функцији обележавања квантитета слогова не само у језику Константина Пеичића већ и других писаца славеносрпске епохе.

Одређена понављања мањих делова текстова (када се ради о чланцима који са различитих аспеката обрађују језик одређеног писца) била су неизбежна и овде су присутна како целина тих радова не би била нарушена.

Књига је намењена, пре свега, студентима, нарочито онима који слушају као изборни предмет *Славеносрпски језик*, у циљу ближег упознавања културне и језичке прошлости која је остала у сенци велике Вукове књижевнојезичке реформе.

Исто тако, књига је упућена стручној и широј јавности, публици која је, чини се, све бројнија и отворенија за овај сегмент културноисторијског наслеђа.

Обухватајући стваралаштво писаца са различитих територија у временском распону од једног века, тј. од тридесетих година XVIII, па до тридесетих година XIX века, периоду познатом као „епоха превирања”, циљ је био пронаћи оно што писце повезује, а не оно што их раздваја. На неки начин, сви су тежили, а понекад се и јасно изјашњавали, о *савршеном* језику за Србе по угледу на народе учене Европе. Савршени језик јесте управо тежња писаца предстандардне епохе за што разумљивијим и адекватнијим изразом онда када није било унапред датих правила, већ су писци, као нпр. Стефан Живковић Телемак, ослушкивали језик и молили читаоце да поправе ако нешто добро српски „не звечи”.

Савршени језик је српскословенски језик Андреја Петковића, проткан тек усвојеним рускословенским језиком, освежен свакодневним говором обичног човека.

То је језик Доситеја Обрадовића који треба да послужи као *приклад* српским списатељима, језик који није туђ „матери мојеј и сестрам”.

То је језик значајног културног радника Димитрија Тирола, проткан драгоценим дијалектизмима са подручја Баната у првој половини XIX века.

Савршени језик је *народњи* језик Стефана Живковића Телемака, рођака и пријатеља Вука Карацића, претходника Вукових идеја и начела.

То је и језик *веселих позорја* Јована Стерије Поповића, језик који изазива пре осмех него смех, измамљен погрешкама малих људи и њиховим недостацима.

Савршени језик је језик вуковца Константина Пеичића, који је писао народним језиком и славеносрпском ортографијом, тежећи да у писмо пренесе слику акценатског система шумадијско-војвођанског дијалекта и на тај начин нам пружи обиље података значајних за историју акцентуације на овим просторима.

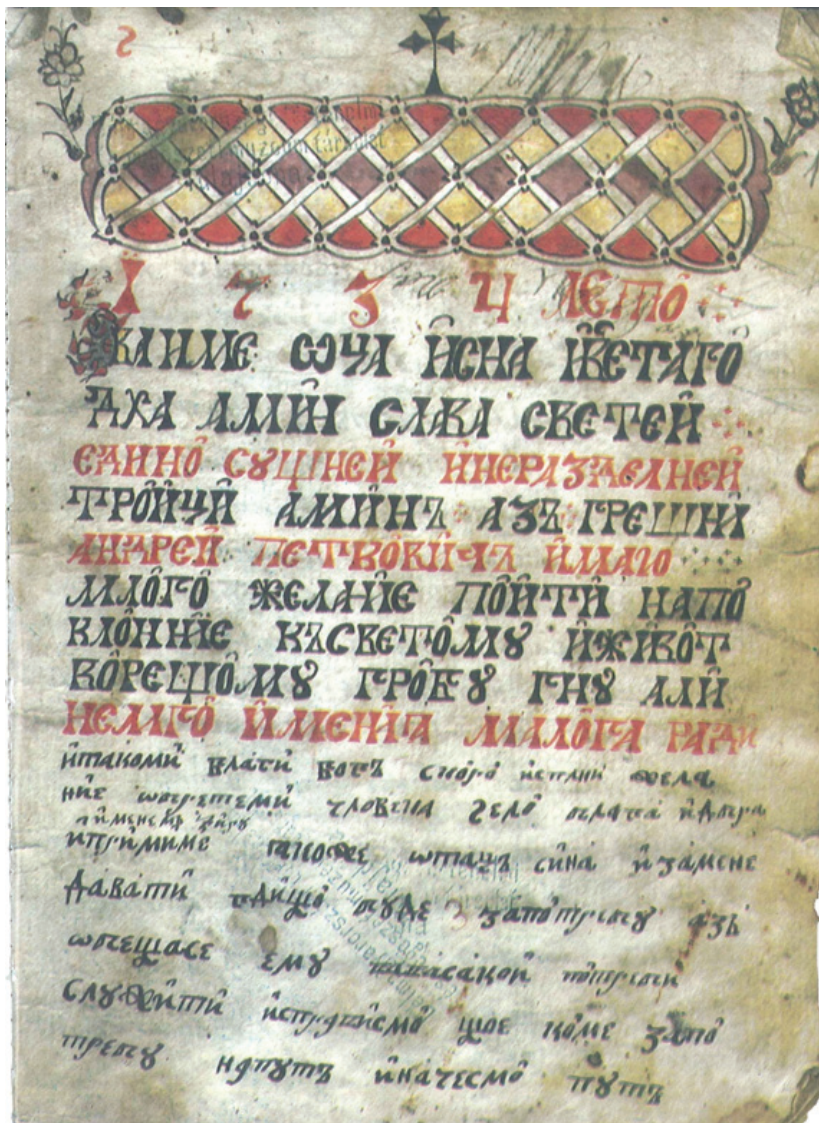
Савршени језик је тежња значајног броја знаменитих претходника Вука Стефановића Карацића који су својим стваралаштвом и промишљањима о томе какав књижевни језик Срби треба да имају допринели кристализацији идеја и схватања на почетку XIX века, што је у крајњем резултату довело до стварања данашњег српског књижевног језика на народној основи.

У Нишу, 3. 3. 2016.

Ирена Цветковић Теофиловић

I.
ЈЕЗИК ПИСАЦА
ПРЕДСТАНДАРДНОГ ДОБА
СА ТЛА ДАНАШЊЕГ
РУМУНСКОГ БАНАТА

Друга страна рукописа Поклоњеније гробу Господњу
Андреја Петковића из 1734. године

ИЗРАЗИ ЗА МЕРЕ У ПУТОПИСУ АНДРЕЈА ПЕТКОВИЋА ИЗ 1734. ГОДИНЕ¹

1. Увод. Путопис Андреја Петковића из 1734. године значајан је споменик са тла румунског дела Баната, који је под именом *Поклоњење гробу Господњем* издао фототипски 2008. године у Темишвару господин Стеван Бугарски (Петковић 2008).² Иако је реч о непотпуном документу,³ најзначајнији део списка ипак је сачуван, те представља интересантан материјал за различита истраживања. Подстрек као да даје сам приређивач у предговору насловљеном *Пролог*, надајући се да је савременим стручњацима и читаоцима приближио спис састављен на „лепом милозвучном српском језику” пре Доситејевог рођења (Петковић 2008: 21).⁴

1.1. Српски барокни путопис, иначе, уз историјске списе, спада „међу најзначајније прозне врсте српске књижевности XVII и XVIII века” (Павић 1991: 87). Проучавајући језичке одлике ове

---

¹ Овај рад је саопштен на I међународном научном скупу *Материјална и духовна култура Срба у мултиетничким срединама и/или периферним областима*, који је одржан на Филолошком, историјском и теолошком факултету Западног универзитета у Темишвару (17–19. 10. 2014). Објављен је у часопису *Исходишта* 1 (2015). Темишвар: Савез Срба у Румунији – Ниш: Филозофски факултет, 479–487. Овде се доноси уз мање допуне садржаја и списка коришћене литературе, као и уз измене техничке природе.

² Приређивач је написао и предговор, текст рашчитао и превео на српски и румунски језик, дао одговарајуће напомене и објашњења и приложио три карте.

³ Наиме, сачувана су 24 листа формата 22,6 x 16,5 cm, тј. 51 страница. Пагинација почиње од 2. стране, затим се наставља до 36, преостале странице 37–51 немају своју пагинацију. Недостаје један лист на почетку, као и 14. и 15. страна. Такође недостаје и крај рукописа (Петковић 2008: 15).

⁴ О графички, правопису, као и о фонетским одликама овог дела писала је Н. Јовић (Јовић 2013 и Јовић 2014).

књижевне врсте у поменутом периоду, И. Грицкат наводи да се најчешће ради о водичима кроз Јерусалим и друга хришћанска света места, заједно са аутентичним аутобиографским белешкама самих хаџија (Грицкат 1976: 298). Осим ходочасничких водича по светим местима грчког порекла, тзв. проскинитарiona, као што је нпр. путопис Гаврила Тадића из Сарајева из 1662. године, сачувани су, међутим, и путописи који према М. Павићу спадају у другу врсту јер поред описа свете земље обухватају и опис путовања до одређишта и натраг (Павић 1991: 87). Најкомплетнији спис ове друге врсте оставио је 1727. године Јеротеј Рачанин (Павић 1970: 307).⁵ Следећи једва сачувани путопис Силвестра Поповића потиче из 1745/6. године, те уз познат, али изгубљен спис Григорија Рачанина из 1739. године, који се, уосталом, бавио описом путовања сплавом низ Дунав од Осијека до Крајове у Румунији (Павић 1970: 307), путопис Андреја Петковића спада међу комплетније познате описе путовања по светим земљама из прве половине XVIII века.⁶

1.2. Хаџилук Андреја Петковића трајао је око пола године и садржи опис путовања копном до Солуна, затим морем до Јафе и по светим местима. За књижевну страну списка посебно су значајни описи призора на мору, пловидби, бура и ветрова – маритиме, које су карактеристика ове групе текстова (Павић 1970: 308). Као човек из равнице Петковић је остао зачуђен над једноличним морским пејзажем, како истиче и С. Бугарски, али је зато сцена риболова врло живописна и сликовита (Петковић 2008: 13). Највећи простор дат је описима цркава и манастира,⁷ при чему путописац открива „инжењерску прецизност излагања”, дајући тачан распоред и број степеника, стубова, икона, столова, кандила (Петковић 2008: 13). Притом су бројеви исписани црвеним

---

⁵ Омашком, Павић у два наврата наводи да је спис настао 1721. године (Павић 1970: 307; Павић 1991: 88).

⁶ М. Павићу, као ни И. Грицкат путопис Андреја Петковића из 1734. године није био познат (Павић 1970: 305–324; Грицкат 1976: 299–302).

⁷ Материјални објекти на поклоничким путовањима су само симболи једног метафизичког пејзажа. Свет чуда походи се посредством грађевина, географских и других објеката који имају функцију спољашњих путоказа метафизичког путовања (Павић 1970: 313).

мастилом арапским цифрама и истакнути су величином од осталог текста. Рукопис је обогаћен и илустрацијама најзначајнијих грађевина, које су могле настати на лицу места или касније.

2. Језик српских путописа. Гледано у целини, српски путописи из XVII и XVIII века спадају у дела на народном језику.

2.1. Н. И. Толстој ходочашћа жанровски смешта у десету рубрику од укупно честрнаест у схеми жанровског система (пирамиди) старе српске књижевности (Толстој 2004: 152–153). Ове текстове карактеришу прилично изражајне националне црте, које су, уосталом, особина и других текстова световних рубрика (Толстој 2004: 154).

2.2. М. Павић истиче да је српски барокни путопис „састављен на народном језику или језику сасвим блиском народном” (Павић 1991: 89), док И. Грицкат наводи да ови текстови из XVII и с почетка XVIII века пружају обиље дијалекатских података са подручја шумадијско-војвођанског дијалекта (Грицкат 1976: 299).

2.3. Надежда Јовић, разматрајући фонетске одлике *Поклоњенија* Андреја Петковића, указује на врло висок удео особина у духу српског народног језика у поређењу са српскословенским и рускословенским. Тако се, осим особина које спадају у општије штокавске народне фонетске црте (замена полугласника са *a*, екавска замена јата са икавизмима шумадијско-војвођанског типа (*није, гди, видио*) или губљење сугласника *x* (*аџија, стра, од ти*)), могу издвојити и фонетске одлике банатских говора, тј. тамишког дела, као нпр. мешање префикса *пре-* и *при-* (*превукоше, преближи*), изједначавање и мешање африката (*ћамија*), промена *љн* у *јн* (*у дојнему крају*) (Јовић 2013: 260).

2.4. Оцена о великом уделу особина у духу српског народног језика стоји и за морфолошке одлике овог списа, иако оне нису детаљније разматране. Овом приликом наводимо само употребу дијалекатског наставка *-и* у локативу множине именица мушког рода, као у примеру *беше во мложство арапа | по пџтовн 16/5–6*.⁸

⁸ В. опширније о овој појави у студијама: Ивић и др. 1994: 229; Ивић и др. 1997: 27–29. Иначе, примери који се наводе у овом раду неће бити обележени акценатским знацима који постоје у рукопису јер они нису од значаја за ово истраживање.

3. НЕПРИКОСНОВЕНИ ШАБЛОНИ. С друге стране, ова књижевна врста, пореклом још из најстаријих хришћанских времена, имала је, по свему судећи, своје неприкосновене шаблоне:

„Српски путописи потпали су, исто као и руски, под међународни стандард и у изразу, а не само у садржају; јер је припадништво међународним или, како се тада чинило, општечовечанским, како мисаоним, тако и изражајним токовима, било не само цењено, него често и незаобилазно” (Грицкат 1976: 298).

Тај шаблонизам (често по угледу на грчки текст) огледа се у низу синтаксичко-стилских особина, као што су: уобличење хипотаксе, резултативно осликавање, оживљавање нарације, специфична употреба инфинитива, полисиндет, као и изражавање мерних података, које дају печат овом стандарду (Грицкат 1976: 302).

3.1. Овом приликом, будући да је већ је истакнуто како је упадљива црта старих српских путописа управо мерни начин описивања (в. т. 1.2.), изражавање мерних података у путопису Андреја Петковића биће у средишту наше пажње. Осим у већ цитираној студији (Грицкат 1976: 316–317) на разноврсност израза за меру у путописној прози из XVII и с почетка XVIII века, И. Грицкат указује и у књизи *Актуелни језички и текстолошки проблеми у старим српским ћирилским споменицима* у оквиру синтагматско-синтаксичких појава (Грицкат 1987: 100). Свакако да је ово био подстицај да се овим изразима у *Поклоњенију гробу Господњу* Андреја Петковића из 1734. године посвети већа пажња, с циљем да се укаже на постојање сличних конструкција у нешто старијем путопису Јеротеја Рачанина (ЈР 1727), као и на стање у стандардном српском језику.⁹

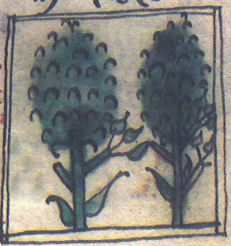
⁹ За ово истраживање од изузетне важности био је и обимни *Речник наших старих мера* (Влајинац 1968; Влајинац 1974).

Кале все циманно пасамана 50 алого
 има шопрата ступожа 8. Шмермера
 нахь трогомь вори нанкыла 24
 нши вори 7. римски 4. ерменски 3.
 сирийски 2. коптиски 2. аветски 3. ма
 ронийски 1. акассне страня паса
 мака есть трогози акимь ианни
 ашлеке стране кбсифоу подвуршени
 изидомо наподе прехь ерциманномь
 има жвпра каменита шлеку страня
 шквев шзе потези штана река

ШТНА РЕКА

ашнассне страня има место
 и ксере инок срдешки пробаке
 бша нашето кр ксере место
 ирете емв кр хестось прета шета
 инок локкуа инемли
 пробак сина гложера
 арете койномь сашурвон
 емли изидоме наме акове
 нарайзгойника

Четрдесет шеста страна рукописа Поклоњеније гробу Господњу
 Андреја Петковића из 1734. године

4. ИЗРАЗИ ЗА РАСТОЈАЊЕ У ПУТОПИСУ АНДРЕЈА ПЕТКОВИЋА.
У проучаваном путопису Андреја Петковића мерењем су обухваћени, осим растојања, размере предмета, као и њихов број.

4.1. У тексту *Поклоњенија* растојања су изражена познатим мерним јединицама, као што су: *стопа* (чешће) и *пед* (ретко). Осим тога, раздаљине се мере и бројем *сати* који су потребни да би се дошло до неког одредишта, а јављају се и *поређења*, која имају порекло у дубокој старини.

4.1.1. Стопа¹⁰

одатае поѣшь право | западѣ стопа 35 26/4–5, право пондн стопа ..15.. 26/9, нѣла стопа ..15.. 27/22, отъдѣ пондн мало налево стопа ..10.. 28/8–9, отъдѣ пакн налево стопа ..5.. 28/19–20, мало налево пондн стопа ..4.. 30/5–6, право на вастокѣ стопа ..20.. 30/13, н нѣшь стопа 35 34/17 и сл.¹¹

4.1.2. Пед¹²

на десно свете ѣзке пѣдн :6.. есте каменне 38/5.¹³

4.1.3. Сат¹⁴

далеко ѿрѣсалниѣ ѿ нафѣ ..12.. :~: | сати хода 16/8–9, н то є далеко ѿ рѣмле :~1 сатѣ 18/ 8.¹⁵

¹⁰ Употреба *стопе* као мерне јединице је код нас ретка све до краја XVIII века, да би у периоду од 1871. до 1874. године настало законско завођење метарских мера (Влалинац 1974: 884–885). Према РМС: 1036 једно од значења речи *стона* је и ‘заст. јединица мере за дужину величине једног просечног људског стопала (0,324 м)’.

¹¹ Уп. код Јеротеја Рачанина: И отъ двери 18 стопа далѣко дѣяконѣ стои (ЈР 1727: 31).

¹² *Пед* је једна од „најомиљенијих природних општих народних мера за дужину у свима правцима”, при чему се најранији помен ове лексеме налази у једној повељи из 1234. године (Влалинац 1974: 704). Лексему *пед* бележи и Вук Караџић (Вук Рјечник 1852: 493). Данас се под одредницом *пед* упућује на *педаљ*, где стоји: ‘мера за дужину једнака размаку између врха палца и врха средњег или малог прста кад се испруже’ (РМС: 376).

¹³ Уп. са примером у спису Ј. Рачанина: от свещника до свещника 11 педѣй (ЈР 1727: 14).

¹⁴ Од турског *saat* (Клајн 2007: 1106).

¹⁵ Сличне потврде долазе и код Ј. Рачанина: От Ниша до Бѣлиграда 44 сата хода, а от Ниша до Ягодине 20 сата хода (ЈР 1727: 34). Уп. са примерима наведеним под одредницом *сат* у вези са тзв. *сатом хода*, тј. *пешичким сатом пута* (Влалинац 1974: 822). В. и о другим врстама *сата* као мери за дужине у делу:

Свакако је интересантна и конструкција:

ЗАШТО € | БЛАНЪ СВЕТН ГРАДЪ ЕРСАЛАНДЪ | КАКО ДВА САТА АЛН СЕ ВДН 19/19–21,

са поредбеним везником *како*, о чијој употреби ће бити више речи у т. 5.5.

4.1.4. Засупљене су и поредбене мерне ознаке, „које воде своје порекло из дубоке старине” (Грицкат 1976: 316):

ДАЛЕКО НА БАСТОКЪ КОЛНКО ДОЖЕ ДОБРА ПЪШКА НОСНТИ 22/5–6, ТОЛНКО ДАЛЕКО | КОЛНКО БН ДОБРА ПЪШКА СОДНЕЛА 50/1–2 (2х).¹⁶

5. ВЕЛИЧИНА ПРЕДМЕТА. Величина предмета, тј. њихова ширина, дужина и висина изражене су осим мерама као што су *стопана* и *пед* и са *фат* и *миља*.¹⁷

5.1. Стопа

ТА | ЦРКОВЪ ЕСТЕ ДЪЖННЕ СТОПА 118, А ШИРННЕ СТОПА ..43.. 32/2–4, ОЛТАР € ДЪЖННЕ .45. СТОПА, | А ШИРННЕ .27. 34/4–5,¹⁸ ВНСННЕ || [...] ИМА СТОПА ..5.. 37/5–38/ 2 и сл.¹⁹

ВЛАИНАЦ 1974: 822–829. Тек у току друге половине XIX века „приступило се најпре упоређивању а затим и замењивању сата хода километрима, опет уз доста знатне разлике” (Влалинац 1974: 823).

¹⁶ Уп. са разноврснијим примерима из путописа Јеротеја Рачанина: узь потокъ далеко, не знамъ бы ли могла пушка дoметнути до Силоама (ЈР 1727: 22); И пойдосмо колико бы два путь каменомъ изь руке дoметнуо (ЈР 1727: 23); и то естъ близъ града, мало не може се каменомъ довући до града (ЈР 1727: 28). В. и друге примере из путописне прозе из XVII и с почетка XVIII века које наводи И. Грицкат у поређењу са знатно старијим грчким текстовима (Грицкат 1976: 316). Иначе, у *Речнику старих мера* налазимо да је *пушкомет* (а примери се односе и на *пушка*) мера за означавање дужине, односно даљине „која се протеже од места где се пушка пали до места где избачено зрно (куршум) падне” (Влалинац 1974: 771).

¹⁷ У путопису Јеротеја Рачанина користи се и *аршин*: црква [...] од двери до препрате 43 *аршина*, а *ширине* 16, и олтаръ *дулине* 11 *аршина*, а *ширине* 9, а предня препрата *дужине* 8 *аршина* (ЈР 1727: 10). Лексема *фат*, међутим, није забележена, док се лексема *миља* употребљава само као мерна ознака растојања, као у два забележена примера: то е от Саказа 80 *миља* (ЈР 1727: 6); 1 мостъ, има *миља* хода преко нѣга от мора (ЈР 1727: 33).

¹⁸ В. примере са *стопом* као мером за површину, тј. „квадратном стопом” (Влалинац 1974: 890).

¹⁹ Уп. са примером у делу Ј. Рачанина: *дуга* на истоку съ олтаремъ 83 *стопе*, а у

5.2. Пед

оодатле | есте дрво внснне ..70.. педн 27/7–8, в горнема краю шнрнне ..40 педн 27/9–10, плоча [...] азжнне педн ..7.., шнрнне 3½.. 30/8–9, та є плоча анжнне (sic!) 4 педн, | а шнрнне 2½ 34/20–21, тв есте света | азва, сва среброа окована, шнроко с едне педн 38/2–4 итд.²⁰

5.3. Фат²¹

оодатле | есте дрво внснне ..70.. педн шнрнне | в дойнема краю фати ..19.. 27/7–9.

5.4. Миља²²

та є ада ..700.. мнла шнрнне 12/5–6.

5.5. Компаративни карактер имају изрази са везником *како* или *како што* и *како кад*.²³

преко 114 стопа, и кубе широко и дуго 18 стопа (ЈР 1727: 20).

²⁰ Слично код Ј. Рачанина: икона голџма, 8 педи дуљине и 5 ширине (ЈР 1727: 12).

²¹ РСМ: 719 бележи одредницу *хват*: ‘мера за дужину (око шест стопа)’. Облик *фат* у коме се група *хв-* свела на *ф-* забележен је у банатским говорима (Ивић и др. 1994: 348). О судбини групе *хв-* у путопису Андреја Петковића в. у раду: Јовић 2013: 257. Прелазак групе *хв-* у *ф-* је, иначе, дијалекатска особина која се јавља врло рано у споменицима, а први примери забележени су у Венцловићевом језику (Албин 1974: 64). У вези са именицом *фат* Албин наводи потврду из 1805. године у језику Стефана Рајића (Албин 1974: 65). Нешто старији помен лексеме *фат* из 1721. године наводи М. Влајинац (1974: 978).

²² У РСМ: 371 уз именицу *миља* стоји: ‘мера за дужину (код разних народа различите дужине)’ латинског порекла. Интересантно је да ову лексему бележи и В. Михајловић (1974: 386) са првом потврдом из 1793. године. Међутим, први помен ове лексеме налазимо у *Зборнику различних ствари*, писаном ћирилицом из 1520. године у Дубровнику (RЈAZU VI: 703). Приметно је одсуство *миље* као мерне ознаке за обележавање растојања у путопису А. Петковића (в. т. 4. у овом раду). То доказује тврдњу М. Влајинца да се за обележавање већих одстојања народ у српскохрватским областима најрадије служио *сатом* и његовим деловима, а још веће даљине одређивао је *даном* или *конаком* ‘док је употребу миље прихватио поглавито у службеним односима јавног саобраћаја и промета’ (1968: 602).

²³ Под ознаком заст. и покр. поредбени везник *како*, чест уз *што* и *да* наведен је у РСАНУ 9: 94. Тамо се, међутим, не наводе примери са *како кад*. Према Маретићу, данашњи везник *као* настао је од везника *како* (MARETIĆ 1899: 39).

н та є црковъ зело велнка кад є глєдашь нз далека чиннсе КАКО єданъ КАШТЕЛЬ 6/10–12,²⁴ н єдно кандило ср/є/врєно | толнко голєдло, на прилєрь, КАКО АКОВЪ 32/11–12,²⁵ по два стъпа заєдно, єданъ црвєнь а дрѣгн белъ, толнко дєбєлн, КАКО ЧЛОВЄТ[Є]СКА РѢКА В МНШНЦН 28/3–5;²⁶

камєнь толнко голєдъ КАКО ЩО МОЖЕ єданъ чловець носити 7/4–6, 10 дирєк | стъпова ѿ мерєдєра бєла, толнко голєдн, КАКО ЩО бн ..2 чловека ѡбєфатнла 27/1–3, толнко сѣ тн стъповн голєдн, КАКО ЩО бн два | чловека ѡбєфатнла 35/18–19;²⁷

алн є голєдло толнко, КАКО КАДЪ саставншь ѡбадвє пєсницѣ²⁸ вєдно 32/8–10.²⁹

6. БРОЈ ПРЕДМЕТА. Као што је истакнуто на почетку, нарочито су чести бројеви басамака,³⁰ кандила, стубова, пенцера³¹ и др. Овом приликом скрећемо пажњу да при исказивању количине број стоји често иза именице на коју се односи:

²⁴ Лексема *каштел* пореклом је из италијанског језика и значи ‘дворац, замак; мала тврђава, градић, утврђено место’ (Клалн 2007: 599).

²⁵ Лексема *аков* потиче из мађарског језика (Клалн 2007: 82). Осим што означава меру за запремину течности од 50 литара, може значити и ‘буре од 50 литара’, што одговара горе наведеном контексту (РСАНУ 1: 55).

²⁶ Рука може бити јединица за означавање дебљине, али се обично узима обим, односно дебљина руке изнад зглоба до шаке (Влалинац 1974: 802).

²⁷ У *Речнику старих мера човек* се узима само као мера за висину, односно дужину (Влалинац 1974: 1029).

²⁸ Уп. примере дате уз одредницу *пєсница* у *Речнику старих мера*, у којима се потврђује њена употреба у циљу означавања величине предмета (Влалинац 1974: 711).

²⁹ Сличне конструкције нису забележене у путопису Јеротеја Рачанина. Поређења ван мерних израза чине, међутим, битну одлику оба путописа. Уп. примере у рукопису Андреја Петковића: а она (рѣка) двѣа н стєнє КАКО | ЄДАНЪ ВОЛЪ 12/16–17 са онима у спису Јеротеја Рачанина: И ту видѣх, како корабль брзо иде, КАКО И СТРѢЛА (JP 1727: 7).

³⁰ Реч је о турцизму *basamak* у значењу ‘степеник, степеница’ (Клалн 2007: 190).

³¹ Лексема је забележена у речнику: Клалн 2007: 916 са ознаком заст. и покр. у значењу ‘прозор’, турског порекла.

т8 горн КАНДИЛА 8 26/2–4, СТЪПОВА ..12.. ѿ мермера 27/5, по толиа народъ са патрнародъ | н МИТРОПОЛИТЬ ·1·, ВЛАДНКА ·6·, ДНАКОНА 12.., СВЕЩЕННИКА 84 31/2–4, нма горе СТЪПОВА кон држе кве :40.: 34/8, н на тон ц/рксв/н | нмаю ПЕНЦЕРА ·3·: 42/16–17, на немъ ДРАГН | КАМЕНИ ·55·: 39/7–8,³²

поред:

вше тн стъпова нма 15 ПЕНЦЕРА (27/5–6), н т8 горе ..2·: КАНДИЛА 28/11–12, н т8 горн ..1·: ПОЛЕЛЕН 32/10,³³ горе ·3·: КАНДИЛА ѿ злата 33/16–17 итд.

7. Закључак. Поред путописа Јеротеја Рачанина из 1727. године, спис Андреја Петковића из 1734. године *Поклоњеније гробу Господњу*, данас је један од најзначајнијих представника тзв. друге групе текстова путописног жанра, који осим описа светих места садрже и описе путовања од одредишта и натраг. Прецизност у излагању, која подразумева пописе конака, тачан број преноћишта, бележење датума, број басемака, кандила, стубова, којих је на једном месту било чак 10001³⁴ (Петковић 2008: 6/3), чини основну карактеристику ових дела.

7.1. Изражавање мерних података у вези са растојањима или величином описиваних предмета осим познатим мерним ознакама као *стопа*, *пед*, *миља* или *хват*, врши се у *Поклоњенију* Андреја Петковића, као, уосталом, и у другим путописима из XVII и с почетка XVIII века, конструкцијама које воде порекло из дубоке старине а имају карактер поређења у којима је антропоцентризам веома изражен (нпр.: *како чловеческа рука у мишици, како што може један човек носити, како што би два човека обуфатила*).

³² Слично је и код Јеротеја Рачанина: пенцера 55, и дирека от мермера 67, и гробница 47 (ЈР 1721: 5), за шта има паралела у неким од грчких проскинитарја (Грицкат 1976: 315). Инверзија се, иначе, у тексту *Поклоњенија* често користи и ван бројних конструкција, тј. именица долази иза атрибута који је ближе одређује: нма | тасъ среборъ 7/14–15, на оберъчъ гвозденъ 21/15, нма ѡзпона каменита 46/10 итд.

³³ Ради се о лексеми *полилеј*, која је грчког порекла и означава 'велики црквени свећњак с много свећа или сијалица, обешен на средини цркве' (Клалн 2007: 958).

³⁴ Ако се приређивачу Стевану Бугарском овај број учинио претераним (Петковић 2008: 108), шта рећи онда о 14000 басемака у путопису Јеротеја Рачанина (ЈР 1727: 11).

У савременом српском језику поменуће мерне ознаке, као ни мерни изрази више се, углавном, не употребљавају.

7.2. Поређењем путописа Андреја Петковића и путописа Јеротеја Рачанина у погледу изражавања мера за просторне односе утврђено је да се ради о два различита и вероватно независна рукописа (у спису Јеротеја Рачанина налазимо нпр. већу разноврсност поредбених мерних ознака, наведених у фусноти 16, док изрази са везником *како* или *како што* и *како кад* изостају (т. 5.5. у овом раду)), упркос чињеници да их карактерише стандардизовани начин изражавања. Он проистиче из ослањања на претходну књижевнојезичку традицију, о чему сведочи и низ других синтаксичких особина на које је указала И. Грицкат (Грицкат 1976), а за које постоје паралеле у грчком језику или у оквирима балканског језичког савеза.

7.3. Потпадајући у великој мери под утицај већ постојећих водича по светим местима, а нарочито далеких извора у виду грчких проскинитарiona, путописи прве половине XVIII века интересантни су материјал и за проучавање елемената народног језика. Њиховим обухватнијим испитивањима могла би се ревидирати наслеђена веровања и убеђења „о томе да почетке новије српске књижевности, са народним језиком као изразом, треба тражити не од времена Доситеја или Вука, него и раније” (Грицкат 1976: 297).

7.4. *Путопис* Андреја Петковића, осим што пружа увид у особине шумадијско-војвођанског дијалекта на тлу румунског дела Баната, где је и настао, може, свакако, допринети и проучавању удела српскословенских и рускословенских особина на прелазу из старог у ново доба (в. Јовић 2013: 260).

7.5. Поред постојећих описа графије, ортографије и фонетике (Јовић 2013; Јовић 2014), нарочито треба приступити проучавањима лексике овог рукописа.³⁵ Како показује и спроведено истраживање, српски путописи с почетка XVIII века омогућавају потпунија сазнања о богатом лексикону наших старих мера.

³⁵ В. следећи рад у овој књизи под називом: *О турцизмима у путопису Андреја Петковића из 1734. године*, који представља скроман допринос у том смислу.

7.6. Непознат до недавно науци о српском језику, као и науци о књижевности, путопис *Поклоњеније гробу Господњу* Андреја Петковића, остајући веран оквирима жанра и барокне традиције, описујући и оне догађаје којима аутор није лично присуствовао, осим склоности ка церемонији и помпи, импресионира и смислом за детаљ и прецизност изражену бројевима, те исписивањем цифара црвеним мастилом и сам писац истиче њихов несумњив значај.

ИЗВОРИ

- ЈР: Рачанин, Јеротеј. *Путњаштвие къ граду Јерусалиму Јсрвоѳея, ѳеромонаха рачанинскаго*. <<http://istorijabalkana.yuku.com/topic/29/Jerotej-Raanin-16xx17xx#.VDk-2tIW3Ni>>. 11. 10. 2014.
- Петковић, Андреј. *Поклоњење гробу Господњем 1734*. Приредио Стеван Бугарски. Темишвар: Савез Срба у Румунији, 2008.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Албин, Александар. Прилог проучавању појединих фонетских црта шумадијско-војвођанског дијалекта. *Зборник за филологију и лингвистику* XVII/2 (1974): 57–71.
- ВЛАИНАЦ, Милан. *Речник наших старих мера: у току векова*. III свеска. Српска академија наука и уметности. Посебна издања, књ 418. Одељење друштвених наука, књ. 63. Београд: Научна књига, 1968.
- ВЛАИНАЦ, Милан. *Речник наших старих мера у току векова*. IV свеска. Српска академија наука и уметности. Посебна издања, књ 472. Одељење друштвених наука, књ. 74. Београд: Научна књига, 1974.
- Вук Рјечник 1852: *Српски рјечник (1852) I, II*. Сабрана дела Вука Караџића, књ. XI/1, XI/2. Приредио Јован Кашић. Београд: Просвета, 1986.
- Грицкат, Ирена. Језик српских путописа из XVII и с почетка XVIII века. *Зборник историје књижевности*, књ. 10 (1976): 297–322.
- Грицкат, Ирена. *Актуелни језички и текстолошки проблеми у старим српским ћирилским споменицима*. Београд: Народна библиотека СР Србије, 1987.

- Ивић Павле, Жарко Бошњаковић, Гордана Драгин. *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Прва књига: увод и фонетизам*. Српски дијалектолошки зборник XL (1994): 1–419.
- Ивић Павле, Жарко Бошњаковић, Гордана Драгин. *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Друга књига: морфологија, синтакса, закључци, текстови*. Српски дијалектолошки зборник XLIII (1997): 1–586.
- Јовић, Надежда. Фонетске одлике путописа Андреја Петковића из 1734. године. *Годишњак за српски језик* 13 (2013): 251–262.
- Јовић, Надежда. О графији и правопису путописа Андреја Петковића из 1734. године. *Годишњак за српски језик* 14 (2014): 137–155.
- Клајн, Иван. *Велики речник страних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј, 2007.
- Михалловић, Велимир. *Грађа за речник страних речи у предвуковском периоду (од времена пре Велике сеобе до Вуковог Рјечника 1818. године)*. II том (М–Ш). Нови Сад: Институт за лингвистику у Новом Саду, 1974.
- Павић, Милорад. *Историја српске књижевности барокног доба (XVII и XVIII век)*. Београд: Нолит, 1970.
- Павић, Милорад. *Историја српске књижевности 2. Барок*. Београд: Досије, Научна књига, 1991.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика* 1–6. Нови Сад–Загреб, 1967–1976. Фототипско издање. Нови Сад: Матица српска, 1990.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* (ур. Александар Белић), 1–. Београд: Српска академија наука (и уметности), 1959–.
- Толстој, Никита. *Студије и чланци из историје српског књижевног језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Вукова задужбина – Нови Сад: Матица српска, 2004.

***

- МАРЕТИЋ, ТОМО. *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb, 1899.
- РЈАЗУ VI. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. <<https://archive.org/stream/rjecnikhrvatskog06jugouoft#page/702/mode/2up>>. 14.10.2014.

и дозасмо близу града и погледом млогомет
 пача парова закона савезује и зиди
 настрелне или и приједо на казничкоу
 напачу време појма парати
 казничкоу зиди казничкоу и казничкоу

парати

и казничкоу казничкоу

естъ и бесну стѣну и ту има сѣна зиди
 тврѣна тѣсу босале мотали има
 има и приједоу казничкоу казничкоу
 пача казничкоу казничкоу казничкоу

О ТУРЦИЗМИМА У ПУТОПИСУ АНДРЕЈА ПЕТКОВИЋА ИЗ 1734. ГОДИНЕ¹

1. Увод. Путопис *Поклоњеније гробу Господњу* Андреја Петковића из 1734. године, захваљујући господину Стевану Бугарском, фототипски је издат 2008. године (Петковић 2008). Ради се о споменику који потиче из румунског дела Баната, а његов аутор хаџија Андреј Петковић, највероватније је учитељ пореклом из југоистичног Баната, како показују досадашња истраживања графиције, ортографије (Јовић 2014), као и фонетских одлика овога дела (Јовић 2013).²

1.1. Српски путописи из XVII и XVIII века спадају, иначе, у дела писана претежно на народном језику (Павић 1991: 89; Грицкат 1976: 299). У том смислу ни путопис Андреја Петковића не чини изузетак. Разматрајући фонетске одлике *Поклоњенија* Андреја Петковића, Надежда Јовић указује на врло висок удео особина у духу српског народног језика у поређењу са српскословенским и рускословенским, а од специфичнијих црта банатских говора, тј. његовог тамишког дела издваја реч *тороњ* као позајмицу из мађарског, затим мешање префикса *пре-* и *при-* (*превукоше*, *преближи*), губљење вокала (*коњма*), изједначавање и мешање африката (*ђамија*, *оча*), као и промену *љн* у *јн* (у дојнему крају) (Јовић 2013: 262).

1.2. И. Грицкат српске путописе из XVII и XVIII века сматра драгоценим материјалом за дијалектолошка проучавања, а наро-

¹ Овај рад је саопштен на II Међународном научном скупу *Материјална и духовна култура Срба у мултиетничким срединама и/или периферним областима*, који је одржан у Нишу 16–17. 10. 2015. године и биће објављен у часопису *Исходишта* 2, крајем 2016. године. Наслов рада у односу на саопштење са Скупа незнатно је модификован.

² Опширније о историјату и изгледу овога рукописа в. на стр. 15 у овој књизи, као и у раду Надежде Јовић (2014: 137–138).

чито за издвајање „војводинизама” (Грицкат 1976: 299). Овога пута у путопису Андреја Петковића пажњу је привукао велики број позајмљеница, као нпр. из мађарског (*аков, варош, ланац*)³ или немачког језика (*мачка, грош*), а посебно турског за које је општеприхваћен термин *турцизми*.

2. Турцизми и њихово проучавање у српској средини. Турцизми, иначе, представљају значајан лексички слој у подсистему позајмљеница, јер спадају у најбројније позајмљенице у српском језику (Ћинђић 2013: 14).

Утицај турског језика на друге балканске језике био је најинтензивнији у време Османског царства и највећи број позајмљеница из турског потиче управо из тог периода, тј. од краја XIII до почетка XX века (Петровић 2012: 10).

2.1. Проучавање турцизама у српскохрватском језику има дугу традицију.⁴ Већина радова до 1993. године базира се на грађи из стандардног српскохрватског језика и стандардних лексикографских приручника, а тек деведесетих година прошлог века почело је интересовање за проучавање турцизама из српскохрватских дијалеката (Петровић 2012: 11–12). Озбиљније изучавање турцизама у споменицима предвуковског доба готово да није ни започето а једини познати рад који скреће пажњу на овај проблем је рад Снежане Петровић „О значају проучавања турцизама из предвуковског периода на материјалу *Старих српских записа и натписа* Љ. Стојановића” (Петровић 2013). У том смислу издвајамо следеће запажање С. Петровић:

„Турцизми посведочени у књижевно-историјским списима из предвуковског времена у српском језику значајни су као документ о најранијим писаним поменима ових позајмљеница, али и

---

³ Поред већ наведеног *тороњ*.

⁴ О томе види детаљан преглед објављених студија и лексикографских приручника, којих има близу 250 до 1993. године у раду: Петровић 1993. С. Петровић истиче да се број радова о турцизмима од 1993. године, па до 2012. године, увећао бар за још стотину (Петровић 2012: 10–11). Уп. са историјатом проучавања турцизама у раду: Ћинђић 2013: 7–9.

за проучавање хронологије и историје језичких и културно цивилизацијских контаката Срба и Турака током владавине Османског царства на простору Балкана” (2013: 392).

2.2. Отуда је основни циљ овога рада издвајање турцизама и њихово представљање у виду речника на материјалу путописа Андреја Петковића из 1734. године. Биће дат и осврт на одређене фонетске и творбене карактеристике ове групе речи, а посебна пажња биће посвећена и сагледавању овог значајног слоја позајмљеница у културно-историјској перспективи.

3. Речник. Речник који следи садржи укупно 42 одреднице, које су узбучене. Притом је важно напоменути да су као турцизми посматране све речи преузете из турског језика, непосредно или посредно, без обзира на њихово дубље порекло (уп. Петровић 2012: 10). У речнику је сваки турцизам представљен као самостална одредница, која је дата болдираним словима. Уз одредницу је наведена граматичка информација, затим дефиниција значења, а потом следи потврда са подацима о страни и реду у рукопису. У наставку се затим налази податак о пореклу речи, као и турски еквивалент, преузет из речника А. Шкаљића.

ада f. ‘речно острво’: та € ада ...700.. ада | ширине 12/5–6; од тур. *ada* (ŠKALJIĆ 1966: 69).

арач m. ‘врста пореза’: што даю арачъ | твркомъ 8/14–15; од тур. *haraç* (ŠKALJIĆ 1966: 312).

Асан-пашина Паланка f. ‘данашња Смедеревска Паланка’: докосмо в варошъ | зовемн асанъ пашинна паланка 3/12–13; од тур. *Hasan* и *paşa* (ŠKALJIĆ 1966: 316, 511).

ација m. ‘онај који је ишао на поклоњење Христовом гробу у Јерусалиму’: ..12- ацна 10/12, н прнмн дѣхъ скетн и раздѣлн аѣн|ацнн тогда 42/6–7⁵; од тур. *haci* (ŠKALJIĆ 1966: 296).

⁵ Н. Јовић наводи да се *ћерв* у гласовној вредности *и* пише у два случаја: аѣн|ацнн 42/6–7 и ѣацна 8/13 изгледа омашком, будући да је у првом примеру грешка исправљена па је преко *ћерва* написано *и*. Међутим, појава може имати подлогу

басамак м. ‘степеница’: столь ѿ зелаена мермера | савь около нишарань вкнине
·5 басамака 6/16–17; од тур. *basamak* (ŠKALJIĆ 1966: 121).

беден м. ‘зид тврђаве; тебели зид око утврђеног града’: на брѣд
кодъ беаена ѿ кѣда сѣ | грци градь нзкаан 8/9–10;⁶ од тур. *beden*
(ŠKALJIĆ 1966: 128).

Демир капија f. ‘Просек, клисура Вардара између Тиквешке
котлине на северу и Бојмије на југу’: доѿсмо | на делнрѣ капино
н тѣ гледасмо како є | каменне прес/ѣцано како за еднѣ квѣѣ | вкнине
кѣда є пѣть 5/2–5; од тур. *Demir Kapi* (ŠKALJIĆ 1966: 211).

дирек-ступ м. ‘стуб, стожер’: 10 днрек | стѣпова ѿ мермера бела
27/1–2; од тур. *direk* (ŠKALJIĆ 1966: 219).

долап м. ‘непомични орман са полицама, причвршћен за
зид или узидан у зиду’: нма долапѣ н ѣ немѣ | сѣ светѣ моцн
33/22–34/1; од тур. *dolap* (ŠKALJIĆ 1966: 222).

дувар м. ‘зид’: како сѣ наслонна на | дѣвар тѣ сѣ дѣвар | влѣгаѡ
48/8–10; од тур. *duvar* (ŠKALJIĆ 1966: 230).

зејтин м. ‘маслиново уље’: та є мас/л/мнна (sic.) н саде снрѡва н
родн зејтинѣ 22/21–22; од тур. *zeytin* (ŠKALJIĆ 1966: 650).

ибрик м. ‘бакрени суд за воду са уским грлом, на коме је купаст
поклопац, са дугим носачем; може бити и од сребра или
злата’: еданѣ носн легень | а дрѣгн пешкнрѣ н нбрнкѣ 23/18–19; од
тур. *ibrik* (ŠKALJIĆ 1966: 338–339).

јексер м. ‘клинац, чавао’: часни крстѣ са ексерѣн (sic.) н са тн|тлоѡѣ
н са трѡвнѡѣ венцеѡѣ 36/5–6, крстѣ са | ексерн н са копнеѡѣ
45/1–2; од тур. *ekser* (ŠKALJIĆ 1966: 266).

казан м. ‘велики бакрени котаѡ који има са стране ручке за
ношење’: ѡтѣдѣ придѡсѡ | гледати казанѣ царнице еленѣ н кѡнне |
ѡѡ є готовна еѡ мансторѡѣ 48/19–21; од тур. *kazan, kazgan*
(ŠKALJIĆ 1966: 403).

и у матерњем говору Андреја Петковића (Јовић 2014: 147). В. т. 4.1.4. у овом раду.

⁶ У Банату такође *беден* (Ивић и др. 1994: 408).

капија f. ‘врата’: н прндосмо на давндовѣ | капнѣ г[лаго]лѣмн
портѣ палатн | давндовн 20/3–5, кран капнѣ 20/5; од тур. *kapi*
(ŠKALJIĆ 1966: 393).

конак m. ‘пrenoћиште, ноћиште’: ѿтѣдѣ се вратнсмо | ва конакѣ
свои 8–9/18–1; од тур. *konak* (ŠKALJIĆ 1966: 414).

кубе n. ‘свод, купола’: ѣ средн велнке цркве има кубѣ вносоко 34/7; од
тур. *kubbe* (ŠKALJIĆ 1966: 421).

кула f. ‘утврда у тврђави; камена зграда која место прозора
има пушкарнице подешене за одбрану од навале’: пвна кула
стрѣла 21/6; од тур. *kule* (ŠKALJIĆ 1966: 623).

леген m. ‘лавор за умивање’: еданъ носи легенѣ | а дрѣгн пешкиръ н
нѣрнкѣ 23/18–19; од тур. *leğen* (ŠKALJIĆ 1966: 433).

мердевине f. pl. ‘стубе, степенице’: н пакн идѣш надѣсно наѣшѣ
мердевине долѣ ѣ пештерѣ басмака 13 35/21–22; од тур. *merdiven*
(ŠKALJIĆ 1966: 459).

мермер m. ‘мрамор’: 10 дрѣк | стѣпова ѿ мермера бѣла 27/1–2; од
тур. *mermer* (ŠKALJIĆ 1966: 460).

муселим m. ‘обласни управитель’: ѿнан муселимѣ цю насѣ | пратн ѿ
рѣмѣ до нѣрѣсалнма | даде конма зобѣ 19/16–18; од тур. *müsellim*
(ŠKALJIĆ 1966: 477).

оца m. ‘муслимански свештеник’: оца на поднѣ вика 13/16; од
тур. *hoca, hase* (ŠKALJIĆ 1966: 332)⁷

панцирли adj. indekl. ‘попут панцира; непробојан’: пвна
панцирли | кошѣла н капа н пѣшке фитилата 21/7–8; позајмѣ-
ница из немачког са тур. суфиксом *-ли* (уп. Клајн 2007:
883).

пара f. ‘новчић’: н тѣ пла|тнсмо по еднѣ парѣ 5/19–20; од тур. *para*
(ŠKALJIĆ 1966: 510).

⁷ У овом примеру Петковић глас *и* бележи графijом *ч*. Ова потврда, као и случајеви писања *ћерва*, који иначе има гласовну вредност *h/ћ*, у гласовној вредности *и*, могу указивати на несигурност у употреби гласова *h/ч* и *ћ/и* (Јовић 2014: 147). Изједначавање африката је, иначе, особина банатских говора (Ивић и др. 1994: 313), а у вези с тим в. и т. 4.1.4. у овом раду.

- паша** м. ‘титула високих достојанственика и војних лица осим у духовној хијерархији’: кез се скаднае ∙2∙ | паше 16/6–7; од тур. *paşa* (ŠKALJIĆ 1966: 511).
- пенцер** м. ‘прозор’: на то|ме пенцѐр 21/11–12, више тн пенцѐра 27/7; од тур. *pencere* (ŠKALJIĆ 1966: 515).
- пешкир** м. ‘убрус’: едань носи легень | а дрвгн пешкирь и нврикь 23/18–19; од тур. *peşkir* (ŠKALJIĆ 1966: 517).
- сандук** м. ‘дрвени ковчег, шкриња’: и ндаю кано ∙3 сандвѝка ѿ камена | више стѣпова 6/6–7; од тур. *sandik* (ŠKALJIĆ 1966: 548).
- саг** м. ‘саг, час’: далеко їервсалндь ѿ нафе ∙12∙ ∙∙∙ | сагн хода 16/8–9,⁸ и то є далеко ѿ рѣмле ∙1 сагъ 18/8; од тур. *saat* (ŠKALJIĆ 1966: 542).
- тас** м. ‘врста металне посуде за прикупљање прилога у цркви’: нма | тасъ сребрьнъ 7/14–15; од тур. *tas* (ŠKALJIĆ 1966: 601).
- тескера** f. ‘исправа, потврда’: и тан дань 8/зе/смо тескере | говореѣн цедае 24/4–5; од тур. *tezkerе* (ŠKALJIĆ 1966: 614).
- топуз** м. ‘буздован’: пакн едань твѣрчинь | вдарно топузоме 6/7–8; од тур. *topuz* (ŠKALJIĆ 1966: 620).
- ћемер** м. ‘свод’: горе 8 ћемѐр | исписани пророци све златомь 39/19–20; од тур. *kemer* (ŠKALJIĆ 1966: 188).
- ћуприја** f. ‘мост’: преѣь гециданномь | нма ћвпрна каменнта 46/9–10; од тур. *köprü* (ŠKALJIĆ 1966: 200).
- Ћуприлија** f. ‘турско име за Велес’: 8 варошь | зовеѣн ћвпрлана⁹ 4/16–17; од тур. *Köprülü* (ŠKALJIĆ 1966: 200).
- ферман** м. ‘султанова наредба, царска заповест’: те показа свон фѣрманъ 11/11; од тур. *ferman* (ŠKALJIĆ 1966: 280).
- фитиљача** f. ‘врста пушке која се активира уз помоћ фитиља’: пвна панцирн | кошѝла и капа и пшкѝ фитиљача 21/7–8; од тур. *fıtıl* (ŠKALJIĆ 1966: 284).

⁸ У вези са изразима за растојање у путопису Андреја Петковића в. стр. 20–21 у овој књизи.

⁹ Разматрајући одлике графије и правописа путописа Андреја Петковића, Н. Јовић истиче да се на крају речи ретко употребљава лигатура ѝ, док је знатно чешће писање а иза вокала у вредности *ja* (Јовић 2014: 145).

хан м. ‘зграда, кућа која служи за свратиште и преноћиште путника’: доџосмо | 8 ХАНЪ зовеми масвонца 4/10–11, 8 врански ХАНЪ 4/13; од тур. *han* (ŠKALJIĆ 1966: 309).

Чауш-манастир м. ‘неки манастир у околини Солуна’: доџосмо 8 ЧАВШЪ | МАНАСТРОЪ на брѣх кодѣ бедена 8/8–9; од тур. *çavuş* (ŠKALJIĆ 1966: 166–167).

ченгел м. ‘гвоздена кука’: превѣкоше пакн на ЧЕНГЕЪ 12/14; од тур. *çengel* (ŠKALJIĆ 1966: 171).

цамија ф. ‘муслиманска богомоља са једним или више минарета’: н тѣ нѣа еѣна ЦА/Ц/НА | тѣрска 20/8–9,¹⁰ тѣрски ЦАМНА нѣа 30 8/13; од тур. *cami* (ŠKALJIĆ 1966: 232).

4. ФОНЕТСКЕ ОДЛИКЕ ЗАБЕЛЕЖЕНИХ ТУРЦИЗАМА

4.1. Ограничен корпус пружио је могућност за проналажење и испитивање следећих фонетских особина: иницијално *j* у именици *јексер*, губљење сугласника *x* у иницијалном положају, сугласник *ф*, судбина два пара африката и изворно *н* у речи *беден*.

4.1.1. Присуство *j* у именици *јексер*

У *Поклоњенију* Андреја Петковића лексема *јексер* јавља се укупно три пута (поред потврда наведених уз одговарајућу одредницу и у примеру: еѣтѣ место гѣн сѣ ковалн | ЕКСЕРЕ 28/20–21). Под одредницом *ексер* Шкаљић даје и облик *јексер* у загради (ŠKALJIĆ 1966: 266). Присуство *j* у *јексер* за проучаваоце банатских говора доказ је да се *секундарно j* не јавља само у хијату (Ивић и др. 1994: 326). Притом је скренута пажња на мишљење Душана Јовића да *j*- у *јексер* може потицати и из једне варијанте турског изговора почетног *e*-, нарочито ако је реч примљена од представника цариградског дијалекта (Ивић и др. 1994: 326).

4.1.2. Сугласник *x*

Сугласник *x*, који је нестабилан и у неким турским дијалектима¹¹ (ПЕТРОВИЋ 2012: 335, ф. 79), губи се у иницијалној пози-

¹⁰ Јовић овај пример наводи као једну од потврда за скраћивање речи написивањем слова под покривалом (Јовић 2014: 151).

¹¹ М. Ђинђић истиче да је српскохрватски језик усвојио из османског књижевног језика мали број речи, које се углавном односе на званичне називе Османског

цији у следећим примерима: *арач*, *ација*, *оца* и *Асан-нашина Паланка*, а на прва три указује и Н. Јовић (2013: 258).¹²

У банатским говорима *x* се факултативно чува¹³ „тамо где има подршку почетног предвокалског положаја, а обично и акцента на вокалу који следи” (Ивић и др. 1994: 341).¹⁴

4.1.3. Сугласник *ф*, који се иначе чува у позајмљеницама,¹⁵ забележен је у примерима *ферман* и *фитиљача*.¹⁶

4.1.4. Изједначавање и мешање африката је фонетска појава која одликује периферијске говоре. Неразликовање два пара африката карактерише и неке говоре Срба у Румунији, као нпр. у Дињашу и Темишвару, што представља утицај румунског језика (Ивић и др. 1994: 315). Међу турцизмима у путопису Андреја Петковића посебну пажњу завређују две потврде у којима ипак са сигурношћу не можемо тврдити да се одражава горепоменућа фонетска особина: *ђамија* и *ађијами*, будући да су забележене и са *и* (*ација* чак 7 пута).¹⁷

4.1.5. Изворно *n* налазимо у речи *беден*, што је забележено и у говорима Баната (Ивић и др. 1994: 408).¹⁸

царства и на термине исламске религије, док већина турцизама вуче дијалекатско порекло (Ћинђић 2013: 11). Отуда није увек сигурно да ли је неки од турцизама преузет без *x* или је оно накнадно у српском говору изгубљено (Петровић 2012: 335).

¹² Уп. са именицом *хан* са очуваним иницијалним *x*.

¹³ Његов изговор ту варира „од веларног с ослабљеном фрикцијом преко фарингалног до прости аспирације” (Ивић и др. 1994: 334).

¹⁴ Румунски банатски говори познају *x* „под условима сличним онима у српскохрватским говорима Баната” (Ивић и др. 1994: 341).

¹⁵ Широки спектар позајмљеница са сугласником *ф* у банатским говорима дат је у раду: Ивић и др. 1994: 349–350. Банатски говори, иначе, спадају у области где је „консонант *ф* сразмерно дубље укорењен него у појединим другим српским екавским говорима” (Ивић и др. 1994: 351).

¹⁶ Уп. са другим позајмљеницама у путопису Андреја Петковића у којима се такође овај глас чува у раду Н. Јовић (2013: 259).

¹⁷ В. коментар у фуснотама бр. 5 и 7 у овом раду.

¹⁸ Н. Јовић ову појаву бележи у вези са општештокавским променама у сугласничким групама у тексту *Поклоњенија* (2013: 261).

5. ТВОРБЕНЕ ОДЛИКЕ ЗАБЕЛЕЖЕНИХ ТУРЦИЗАМА

5.1. У овом делу рада биће речи о најзначајнијим суфиксима који учествују у грађењу забележених турцизама у не баш богатом материјалу за ову врсту анализе.

5.1.1. Суфикс *-ија*

Са овим суфиксом забележене су лексеме *ација, капија, ћуприја* и *џамија*.¹⁹

5.1.2. Суфикс *-лија*

Забележен је у лексеми *Ћуприлија*.²⁰

5.1.3. Суфикс *-ача*

Са овим суфиксом регистрована је једна лексема: *фитиљача* (пушка).²¹

5.1.4. Суфикс *-ли*

Посебно је интересантан са становишта творбе хибрид *панцирли*.²² Ради се о позајмљеници из немачког језика са турским суфиксом *-ли*.²³

¹⁹ Формирање овог суфикса С. Петровић доводи у везу са непоштовањем правила вокалне хармоније турског језика, што је особина карактеристична и за неке турске говоре (Петровић 2012: 342–343). Клајн истиче да завршетак *-ија* имају у многи турцизми, али да се ту не ради о правом суфиксу већ о додатку *-ја* од *-и*, како би те речи могле ући у наш деклинациони систем (Клајн 2003: 80).

²⁰ У дословном преводу: ‘онај што има мост’, тј. град са мостом (ЏКАЛЈЋ 1966: 200). П. Радић наводи да овај суфикс потиче од турског суфикса *-ли*, који је придевски суфикс (Радић 2001: 34–61).

²¹ Клајн наводи лексему *фитиљача* међу изведеницама са суфиксом *-ача* али у значењу ‘лампа с фитиљем’ (Клајн 2003: 66).

²² Српски књижевни језик преддуковског доба потврђује знатно присуство турцизама, укључујући и низ турских суфикса у хибридним образовањима. С обзиром на културно поднебље на којем се највећим делом развијала преддуковска књижевност, разумљиво је да се у хибридним образовањима могао наћи већи број мађарских и немачких основа (Радић 2001: 132–133). Уп. у *Великом речнику страних речи и израза: панцир и панцирни* (Клајн 2007: 883).

²³ П. Радић наводи да је суфикс *-ли* у преддуковској књижевности имао нешто шире домете него данас (Радић 2001: 95). И поред учешћа нетурских основа

6. ТЕМАТСКЕ СКУПИНЕ

Према семантици турцизми из путописа Андреја Петковића разврстани су у тринаест тематских скупина:²⁴

6.1. Географски и слични појмови: *Асан-пашина Паланка, Демир капија, Ђуприлија и Чауш-манастир;*

6.2. Природа и околина: *ада;*

6.3. Кућа, покућство, окућница, грађевине, објекти: *басамак, дирек-ступ, долап, дувар, ибрик, јексер, казан, капија, конак, леген, мердевине, пенџер, пешикир, сандук, ђемер, хан, ченгел;*

6.4. Државна администрација; управа; титуле: *муселим, паша, тескера, ферман;*

6.5. Оружје: *панџирли-кошуља, топуз, пушка фитиљача;*

6.6. Грађевине, објекти различитих намена: *беден, кубе, кула, ђуприја;*

6.7. Црквене посуде: *тас;*

6.8. Религија: *аџија, оџа, џамија;*

6.9. Порез, порески систем: *арач;*

6.10. Време: *сам;*

6.11. Материјал: *мермер;*

6.12. Новац: *пара;*

непроменљив карактер образовања са суфиксом *-ли* и њихово претежно фолклористичко обележје онемогућили су њихову ширу заступљеност у творбеном систему српског језика (Радић 2001: 96).

²⁴ Уп. са сличним класификацијама у радовима: ПЕТРОВИЋ 2012: 351–356; ЂИНЋИЋ 2013: 82–95.

6.13. Јело и пиће: *зејтин*.

Као што се види из приложеног, најбројнија тематска скупина јесте она за означавање *куће, покућства, окућнице и објеката и грађевина везаних за кућу*. Иако је реч о врло специфичном жанру, са јасно одређеним принципима и шаблонима, поље *кућа, покућство, окућница, грађевине, објекти* са највећим бројем турцизама у нашем материјалу јесте једно од поља у којима је турски језик извршио најснажнији утицај у српском језику уопште и у коме су се турцизми најдуже одржали (Ћинђић 2013: 96).

7. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

7.1. У овом раду у виду речника представљени су турцизми, укључујући и поједине географске називе, који су издвојени у путопису Андреја Петковића из 1734. године са тла румунског дела Баната, с циљем да се да скроман допринос проучавању лексема из турског језика у делима из претходних књижевноисторијских епоха, што би у крајњем случају могло да резултира стварањем историјског речника турцизама у српском језику који још увек не постоји (Петровић 2013: 397).

7.2. Турцизми су анализирани са фонетског, творбеног и семантичког аспекта, како је то и уобичајено у радовима овакве врсте, у мери у којој је то грађа омогућавала. На фонетском и творбеном плану често се одражавају особине турских дијалеката преко којих су и остваривани међујезички контакти (*ј* у именици *јексер*; наставак *-ја* уз турско *-ли* као вид нарушавања вокалне хармоније турског језика у лексеми *Ћуприлија*). На семантичком плану показало се да је доминантан утицај турски језик оставио, пре свега, у именовању појмова везаних за *кућу, покућство, окућницу* и сл. (*басамак, дирек-ступ, долап, дувар, ибрик, јексер, казан, капија, конак, леген, мердевине, пенџер, пешкир, сандук, ћемер, хан, ченгел*), док одмах за овом следи тематска скупина за означавање *грађевина и објеката различитих намена (беден, кубе, кула, ћуприја)*.

7.3. Свакако је од значаја напоменути да све забележене одреднице у речнику нису заступљене подједнако, што је условљено, пре свега, тематиком текста. Од 42 различите лексеме, најчешће се јавља реч *конак* – 14 потврда, затим следи именица *мермер* – 13 потврда, потом *басамак* са 10, *ација* – 8, *пенџер* – 7, *кубе* – 5, *сат* – 4, *капија* – 4 итд.²⁵

7.4. Када је реч о Путопису Јеротеја Рачанина из 1727. године потврђени су следећи турцизми из нашег корпуса: *ада* (JP 1727: 33), *арач* (JP 1727: 2), *ација* (JP 1727: 15), *басамак* (JP 1727: 11), *беден* (JP 1727: 22), *дирек* (JP 1727: 6, 28), *духар* (JP 1727: 4), *зејтин* (JP 1727: 11–12), *конак* (JP 1727: 1), *кубе* (JP 1727: 20), *мермер* (JP 1727: 8), *оџа* (JP 1727: 4), *паша* (JP 1727: 21), *пенџер* (JP 1727: 17), *сат* (JP 1727: 26), *ћемер* (JP 1727: 10, 26), *хан* (JP 1727: 34) и *џамија* (JP 1727: 4), тј. има осамнаест заједничких лексема, што износи готово педесет процената.

7.4.1. Јасне жанровске одлике путописа Андреја Петковића и Јеротеја Рачанина, односно устаљени начин описивања посете Светим местима, нашао је одраза и у домену лексике, тј. употреби овде разматраног слоја подсистема позајмљеница.

7.5. Интересантно је да је у *Грађи за речник страних речи у предвуковском периоду (од времена пре Велике сеобе до Вуковог Рјечника 1818. године)* В. Михајловића потврђено тридесет и четири турцизма из *Поклоњенија* Андреја Петковића, док лексеме: *панџирли*,²⁶ *пара*,²⁷ *тескера*²⁸ и *фитиљача*²⁹ нису забележене, као

²⁵ Интересантно истраживање у савременом српском језику спровела је М. Ђинђић, при чему је утврдила да су лексеме *сат* и *капија* изузетно данас фреквентне (2013: 20), а за њима мало заостају *конак* (2013: 22) и *мермер* (2013: 23). Као ниско фреквентне лексеме које припадају пасивном лексичком фонду, а које се јављају и у нашем материјалу, забележене су речи *ченгел* и *пенџер* (2013: 41, 44).

²⁶ Забележена је, међутим, лексема *панџир* са првом потврдом из 1741. године (Михалловић 1974: 449). Уп. са придевом *панџирли* у примерима из народне поезије у RJAZU IX: 613.

²⁷ У RJAZU IX: 636 стоји да се потврда „није нашло из времена прије XIX вијека”.

²⁸ Именица је потврђена у RJAZU XVIII: 237.

²⁹ Регистрована је само именица *фитиљ* са најстаријом потврдом из 1748. године

ни четири властите именице (Михалловић 1972; Михалловић 1974). Од тридесет и четири лексеме чак је десет документовано грађом млађом од текста путописа Андреја Петковића из 1734. године: *кула* (1735), *леген* (1753), *мердевине* (1774), *муселим* (1774), *оца* (1784), *сат* (1774), *тас* (1768), *топуз* (1841), *ферман* (1752), *ченгел* (1754) (Михалловић 1972; Михалловић 1974).³⁰

7.6. Иако је до сада објављен велики број радова о турцизмима различитог обима, њихово проучавање у документима из ранијих књижевноисторијских периода развитка српске културе, пре Вукове реформе, још увек представља широко неистражено поље, нарочито ако се има у виду почетак примања овог значајног слоја позајмљеница у српском језику од XIV века. У сваком случају, путопис Андреја Петковића из 1734. године помера бар неке досад познате границе.

ИЗВОРИ

ЈР: Рачанин, Јеротеј. *Путьшаствиѣ къ граду Јерусалиму Јерооѣя, ѣромонаха рачанинскаго*. <<http://istorijabalkana.yuku.com/topic/29/Jerotej-Raanin-16xx17xx#.VDk-2tIW3Ni>>. 11. 10. 2014.

Петковић, Андреј. *Поклоњење гробу господњем 1734*. Приредио Стеван Бугарски. Темишвар: Савез Срба у Румунији, 2008.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Грицкат, Ирена. Језик српских путописа из XVII и с почетка XVIII века. *Зборник историје књижевности*, књ. 10 (1976): 297–322.

Бинџић, Марија. *Турцизми у савременом српском књижевном језику (семантичко-деривациона анализа)*. <<https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:9458/bdef:Content/get>>. 13. 10. 2015.

(Михалловић 1974: 689). У значењу ‘врста пушке која се активира уз помоћ фитиља’, лексема *фитиљача* није присутна ни у RJAZU, док уз реч *фитиљ* стоји: „od XVII vijeka” (RJAZU III: 59).

³⁰ Поједини турцизми, међутим, примљени су знатно раније. Уп. са именицом *кула*, која према Даничићу долази у XIV веку (RJAZU V: 767).

- Ивић Павле, Жарко Бошњаковић, Гордана Драгин. *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Прва књига: увод и фонетизам*. Српски дијалектолошки зборник XL (1994): 1–419.
- Јовић, Надежда. Фонетске одлике путописа Андреја Петковића из 1734. године. *Годишњак за српски језик* 13 (2013): 251–262.
- Јовић, Надежда. О графичкој и правописној путописа Андреја Петковића из 1734. године. *Годишњак за српски језик* 14 (2014): 137–155.
- Клајн Иван. *Творба речи у савременом српском језику. Други део. Суфиксација и конверзија*. Прилози граматици српског језика II. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска, 2003.
- Клајн, Иван. *Велики речник страних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј, 2007.
- Михалловић, Велимир. *Грађа за речник страних речи у предвуковском периоду (од времена пре Велике сеобе до Вуковог Рјечника 1818. године)*. I том (А–Љ). Нови Сад: Институт за лингвистику у Новом Саду, 1972.
- Михалловић, Велимир. *Грађа за речник страних речи у предвуковском периоду (од времена пре Велике сеобе до Вуковог Рјечника 1818. године)*. II том (М–Ш). Нови Сад: Институт за лингвистику у Новом Саду, 1974.
- Павић, Милорад. *Историја српске књижевности 2. Барок*. Београд: Досије, Научна књига, 1991.
- Петровић, Снежана. Историјат и стање проучавања турцизама у српскохрватском језику. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXXVI/2* (1993): 71–127.
- Петровић, Снежана. *Турцизми у српском призренском говору*. На материјалу из рукописне збирке речи Димитрија Чемерићића. Монографије 16. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2012.
- Петровић, Снежана. О значају проучавања турцизама из предвуковског периода на материјалу *Старих српских записа и натписа Љубомира Стојановића*. *Јужнословенски филолог XLIX* (2013): 391–399.
- Радић, Првослав. *Турски суфикси у српском језику са освртом на стање у македонском и бугарском*. Библиотека Јужнословенског филолога. Нова серија, књ 17. Уредник академик Милка Ивић. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2001.

***

RJA3Y: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, t. I–XXIII. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880–1976.

ŠKALJIĆ, Abdulah. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost, 1966.

ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ И ЈЕЗИЧКО ЈЕДИНСТВО ЈУЖНИХ СЛОВЕНА¹

1. Увод. Књижевно, лингвистичко и филозофско наслеђе Доситеја Обрадовића, који се око 1740. године родио у Чакову „у Банату Темишварском“ (ОБРАДОВИЋ 1989: 67), било је предмет многобројних студија, већег или мањег обима, од којих су неке настале и за Доситејева живота. У првој половини XVIII века српска култура била је под снажним утицајем руске, тако да је понекад изгледало „да тадашњи Срби нису сматрали странама ни руски језик ни руску књижевност“ (ИВИЋ–МЛАДЕНОВИЋ 2000: 83). Славенски језик, тј. рускословенски језик, сматран је за најстарији језик свих Словена, што је у великој мери олакшало примање ове редакције код Срба, најпре у црквеној, а потом и у световној употреби од 1726. године. Сам Доситеј, у *Писму Харалампију*, говорећи о потреби писања на народном језику, истиче да због тога „неће ни наш стари пропасти“, при чему мисли на рускословенски језик (ОБРАДОВИЋ 1989: 49).

1.1. Седамдесетих година XVIII века, захваљујући реформама Јосифа II, који је од 1765. године био савладар своје мајке Терезије, измењене су просветне и културне прилике у царевини, што је постепено утицало на културну и језичку преоријентацију Срба у Аустрији (ИВИЋ–МЛАДЕНОВИЋ 2000: 91). Штампане српских књига код бечког штампара Курцбека, појава немачких уџбеника, студирање на универзитетима у земљама немачког језика, требало је да смањи зависност Срба од руских књига (ИВИЋ–МЛАДЕНОВИЋ 2000: 91–91). Отцепљењу Срба од Руса требало је да допринесе и увођење народног језика у основне школе и замена ћирилице лати-

¹ Рад је под насловом *Доситеј Обрадовић и лингвистичко јединство Јужних Словена* изложен на међународном научном скупу *Државотворна идеја тројице српских великана: грофа Ђорђа Бранковића, Доситеја Обрадовића и Саве Текелије*, који је о држан у Темишвару, 11–12. новембра 2011. године. Објављен је у *Зборнику радова* са истоименог научног скупа. Приредили Стеван Бугарски и Љубомир Степанов, Темишвар (2012): 167–176. Овде се доноси само уз измене техничке природе.

ницом 1781. године, чиме би се припремио терен за унију на којој је Аустрија радила од самог пресељења Срба (Стојановић 1987: 40).

1.1.1. У таквим околностима појавио се Доситеј Обрадовић, па није чудно што је цела „црквена јерархија с калуђерима узела непријатељско држање према идејама Доситијевим, па и према народном језику у књижевности” (Стојановић 1987: 41). Доситејеве побуде за увођењем народног језика су, међутим, дубоко прожете просветитељством, са којим се срео већ у Модри 1777. године, где је, по сопственом сведочењу, слушао Баумајстерову филозофију (Обрадовић 1989: 198).

1.1.2. У то време међу немачким научницима почиње интересовање за Словене, за њихов језик, фолклор и културу.² Према М. Екмечићу подстицај филозофији да су Словени један народ, а Срби „више него што су границе православне хришћанске цркве и да су део јужнословенског света”, настао је из покушаја систематизације Словена уопште немачког научника Августа Шлецера³ у делу *Опита историја севера* 1771. године (Екмечић 2010: 131). Даље Екмечић истиче да је Аделунг био први који је 1782. године употребио израз Јужни Словени, а да је у делу, које је објављено после његове смрти 1806. године, дао систематизацију словенских језика, при чему су сви словенски језици на Балкану, укључујући и бугарски, деривати заједничког српског језика и од њега су настали (Екмечић 2010: 132).

1.2. Имајући у виду радове Ј. Копитара и Ј. Добровског,⁴ као и касније импликације на језичко јединство Срба и Хрвата, основни циљ овога рада јесте сагледавање улоге Доситеја Обрадовића, кога су готово подједнако славили сви јужнословенски народи, као балканског мислиоца о питањима језика код Словена.⁵

² В. о овоме: KUZMANOVIĆ 2011, као и: ЂОРЂЕВИЋ 1973: 10.

³ Шлецер је, иначе, био у преписци са Доситејем Обрадовићем, као и са С. Стратимировићем (Екмечић 2010: 131–132).

⁴ Интересовање Јозефа Добровског за Јужне Словене у склопу је његових општих интересовања за све Словене. Посебно пада у очи велики број чланака о Словенцима, Хрватима, Дубровчанима или Србима у часопису-зборнику *Славин* из 1806. године (ЂОРЂЕВИЋ 1973: 12–13).

⁵ Шире у раду: Ђурић 1989: 40.

СВ 3678

ХАРАЛАМПИЈЕ

Здравствуй Хри́стосъ воскресе.

Нету я чекати да проку две Године за
одговорити Човеку любезнику и прія-
телю, како ноти неже обичеваю. Явити бо,
нама по пріяцію твоего писма, одписао;
да нисам судіо за болѣ, чекати, да проке
време плача и сѣтованя; време глада и уви-
виканя одним словом, време великога
лоста, кадѣ ласуль царствуе и ибгова Се-
стра сочивица. Гра и худуеъ земляюму
правляю.

Ево време златно и весело,
Кадѣ нам нѣе забранѣно Ело!

Евангелска царствуе Свобода.

Сѣ бацнвши ярамѣ сѣ человеческогъ рода

Давидѣ пророкѣ у тимпане Свира

Некѣ готѣ више у шрѣодѣ недѣра.

*

Пеншикостарѣ

Да је Доситеј промишљао и о овим питањима уочено је у низу студија,⁶ у којима се срећемо са различитим гледиштима, али и чињеницом да Доситејева схватања понекад нису сагледана у контексту времена. Отуда потреба да се, колико је то могуће, каже нешто ново и више о овој теми.

Треба, свакако, имати у виду да сам Доситеј, постављајући за основни циљ просвећивање свога народа, није желео да се задржава на појединим језичким питањима. Отуда само овлаш дотиче проблем граfiје и правописа, како налазимо у другом делу *Живота и прикљученија*:

„Ако ми ко за ману припише што ортографију нисам пазио, нека изволи расудити да ми досад на нашем дијалекту с нашим словима граматике нисмо имали. Ја у мојем списанију само сам на наш чист изговор сматрао” (ОБРАДОВИЋ 1989: 247).

Тако су Доситејева размишљања о српском народном језику, о његовом простирању или о његовом односу према рускословенском језику, као и о припадности српског народа широј словенској заједници расута у готово свим његовим списима.

2. СРПСКИ НАРОД И ЊЕГОВ ЈЕЗИК У ДОСИТЕЈЕВИМ СПИСИМА

2.1. У тексту *Јест ли полезно у простом диалекту на штампану што издавати*, који је објављен после Доситејевог смрти 1818. године, наилазимо на необичну поделу словенских народа, где су Срби и Хрвати схваћени као два ентитета:

„Слави или, боље рећи, Славјани, то је всеопште име: под овим именом узимају се Руси, Пољаци, Боеми, Хорвати, Словаци или Тоти у Мађарској, Србљи и Болгари. Ових свију народа мати је језик славјански [...] Сви ови народи не могу се ласно међу собом разумевати [...] А најпростији Србин из Баната или из Бачке, он је у Србији, у Босни и Херцеговини, у Далмацији, поготову у Хорватској, у Славонији и у Срему, у својем истом рођеном језику и народу, био он восточнога или римскога исповједанија” (ОБРАДОВИЋ 1989: 364).

---

⁶ Уп. нпр. Ђурић 1989; Stolz 1990; Пецо 1990; Стојановић 1987; Ковачевић 2003.

2.2. Према мишљењу Љ. Стојановића, Доситеј је Копитару у почетку био главни извор за познавање српског народа и његовог језика. Копитар је, у ствари, из Доситејевих списа видео колико је пространство српског језика и народа (СТОЈАНОВИЋ 1987: 20). Копитар Доситеја узима као озбиљног информатора, јер је све поменуте крајеве у којима се говори српским језиком Доситеј пропутовао, тако да о томе извештава и Добровског (СТОЈАНОВИЋ 1987: 21). У том смислу посебно је значајно Доситејево *Писмо Харалампију*, које је Копитар, изузев делова које је избацила цензура (а који говоре о верској толеранцији), у целости објавио у *Аналима* 1810. године (СТОЈАНОВИЋ 1987: 18–19; КОПИТАР 1984: 93–99).

2.2.1. У приказу *Slavina* из 1810. године, развијајући теорију о томе да су прекодунавски Словени били једно племе, па су се са њима измешали Срби и Хрвати 640. године, а северно од њих остало је то племе чисто и његови су потомци данашњи Словенци, Копитар даје поделу Јужних Словена на северну словеначку и јужну, млађу славеносрпску грану, која обухвата знатно већу област: Србију, Црну Гору, Далмацију, Херцеговину, Босну, војничку Хрватску, Истру, Славонију, Срем, Бачку жупанију и Банат, која је, према Доситеју, изједначена са Француском и Енглеском, и у којој се говори јединственим славеносрпским језиком (ПОГАЧНИК 1984: 22–23; СТОЈАНОВИЋ 1987: 21; КОПИТАР 1984: 186).

2.2.2. У писму Добровском, говорећи о области простирања српског дијалекта, Копитар се такође позива на Доситеја, ограничавајући територију на којој се налазе Хрвати на простор од Купе до Јадранског мора (СТОЈАНОВИЋ 1987: 21). Ту он мисли на следеће Доситејеве речи из *Писма Харалампију*:

„Ко не зна да житељи црногорски, далматински, херцеговски, босански, сервијски, хорватски (кромје мужа), славонијски, сремски, бачки и банатски (осим Влаха) једним истим језиком говоре?“ (ОБРАДОВИЋ 1989: 49).

Проповедајући језичко заједништво, без обзира на верску припадност, у *Писму Харалампију*, налазимо:

„Говорећи за народе који у овим краљевствима и провинцијама живе, разумевам колико грчке цркве, толико и латинске слѣдова-

теље, не искључавајући ни саме Турке Бошњаке и Херцеговце, будући да закон и вера може се променити, а род и језик никада [...] За сав дакле српски род ја ћу преводити славних и премудрих људи мисли и совјете, желећи да се сви ползују” (ОБРАДОВИЋ 1989: 50).

Као и даље: „за браћу Србље, којег су год они закона и вере” (ОБРАДОВИЋ 1989: 51).

Посебно о Србима католицима и Србима грчког обреда говори и Копитар у тексту *Патриотске фантазије једног Словена* 1810. године (КОПИТАР 1984: 65–77). Тај Копитарев модел прихвата и П. Ј. Шафарик у књизи *Историја словенских књижевности према свим наречјима* из 1826. године (МИЛОСАВЉЕВИЋ 2002: 22).

Како истиче А. Пецо, Доситеј је поступио као неки савремени дијалектолог, дајући целу српскохрватску територију, укључујући ту све представнике нашега језика, без обзира на њихову верску припадност (ПЕЦО 1990: 35). Назив Србљи је тако шири појам који обухвата све Вукове штокавце (ПЕЦО 1990: 36, ф. 3).

2.3. Иако се Вук Караџић није према Доситеју позитивно односио (СТОЈАНОВИЋ 1987: 200–202), несумњив је Доситејев утицај на његов спис *Срби, сви и свуда*, који је штампан у *Ковчежићу* 1849. године. Пропутоваваши југозападне крајеве 1834–1838, наишао је осим уског приморја и острвља на исти језик као у Србији и тај народ обухватио под именом Срби (СТОЈАНОВИЋ 1987: 688). Тако Вук каже:

„Заиста се зна да Срби сад живе у данашњој Србији (између Дрине и Тимока, и између Дунава и Старе планине), у Метохији (од Косова преко Старе планине, гдје је Душанова столица Призрен, српска патријаршија Пећ, и манастир Дечани), у Босни, у Херцеговини, у Зети, у Црној Гори, у Банату, у Бачкој, у Сријему, у десном Подунављу од више Осидека до Сентандрије, у Славонији, у Хрватској (и Турској и Аустријској крајини), у Далмацији, и у свему Адријатичком приморју готово од Трста до Бојане” (КАРАЏИЋ 1849).

Даље истиче:

„У поменутијем овдје мјестима биће најмање око пет милиона душа народа који говори једнијем језиком, али се по закону (религији) дијели на троје: може се отприлике узети да их око три милиона има закона грчкога [...] од остала два милиона може бити да би се могло узети да су двије трећине закона турскога [...] а једна трећина

римскога [...] Само прва три милиона зову се *Срби* или *Србљи*, а остали овога имена неће да приме, него они закона турскога мисле да су *прави Турци*, и тако се зову, премда ни од стотине један не зна турски; а они закона римскога *сами себе* или зову по мјестима у којима живе нпр. Славонци, Босанци (или Бошњаци), Далматинци, Дубровчани итд., или, као што особито чине књижевници, старинскијем али бог зна чијим именом. *Илири* или *Илирци*” (КАРАЦИЋ 1849).

Вук је, полазећи од Доситеја, изједначио појам Србин са појмом штокавац, што се види из следећег одломка:

„Из свега овога што је овдје казано види се да се Јужни Славени сви осим Бугара по језику дијеле на трије: први су *Срби*, који говоре што или *шта* (и по чему се према *чакавцима* и *кекавцима* могу назвати *штокавци*) и на крају слогова имају *о* мјесто *л*; други су *Хрвати*, који мјесто *што* или *шта* говоре *ча* (по чему се зову и *чакавци*) и на крају слогова не промјењују *л* на *о*, а у осталоме се врло мало разликују од Срба; трећи су *Словенци*, или као што их ми зовемо *Крањци*, који мјесто *што* говоре *кај* (по чему их наши и *кекавцима* зову), који се и од Срба и од Хрвата по језику много више разликују него Срби и Хрвати између себе, али су опет њима ближи него иједноме другојем славенском народу. Међу Словенце иду и данашњи Хрвати у вармеђи загрепској, вараждинској и крижевачкој, којијех је језик као пријелаз из крањскога у српски; али је зачудо откуд они ондје гдје су сад? Ако је истина што Порфиригенит каже да су Панонски Хрвати били између Драве и Саве, и да им је столица била у Сиску, онда би ваљало да су ондје чакавци а не кекавци!

Што се тиче броја овијех Јужнијех Славена између себе, ја бих рекао да ће штокаваца бити најмање трипута онолико колико и кекаваца и чакаваца заједно, а кекаваца опет биће много више од чакаваца” (КАРАЦИЋ 1849).

2.4. У време писања поменутог Вуковог списка са језичког терена прешло се на политички, иако се Доситеју никако не може приписати да је појам Србин проширио и на Хрвате.

2.4.1. Уследио је познати одговор Б. Шулека у загревачком *Невену* 1856. године. Он истиче да чакавци нису прави Хрвати, а да су Срби и Хрвати кад су се доселили, говорили ако не истим, а оно бар ближим језиком него што је чакавски дијалекат штокавском и

да су у ствари Хрвати штокавци као и Срби (Стојановић 1987: 690). Он закључује да су Срби и Хрвати „jedan narod, jednoga roda i koliena”, тако да се сви могу назвати „narod jednoga jezika kao što ih je bio nazvao mudri Dositej Obradović” (Ковачевић 2003: 54).⁷

2.4.2. М. Ковачевић, међутим, истиче да је Шулеково „позивање на Доситеја чиста манипулација, јер Доситеј, као ни Вук, никада у Србе убрајао нештокавце није, него је, опет као и Вук, све штокавце Србима сматрао” (Ковачевић 2003: 54). Наведену теорију преузео је од Б. Шулека В. Јагић по коме и назив језика којим говоре Хрвати-Срби мора да буде двочлан: српскохрватски, српски или хрватски (Ковачевић 2003: 55). Шулек–Јагићева теорија је крајем XIX века прихваћена и међу Србима који су били одушевљени „југословенском идејом скорашњег уједињења” (Ковачевић 2003: 64).

2.5. Доситејеве побуде да говори о пространству српског језика, међутим, биле су искључиво просветитељске.

Дошавши у Немачку, сусрет са ученим људима нагнао га је на поређење са сажалења достојним земљама „Србијом, Босном и Херцеговином”, питајући се:

„Кад ће у оним прекрасним земљама овака училишта бити? Кад ће се и она младеж с оваковим наукама напојавати? Милони народа!” (Обрадовић 1989: 217).

Како би оправдао употребу народног језика у књижевним делима, у времену када је то и један од адута Аустрије у одвајању Срба од Руса, Доситеј изједначава територију којом се говори јединственим српским језиком „од Црне Горе до Смедерева и до Баната”, „од адријатическога мора до реке Дунава” (Обрадовић 1989: 47, 48) са територијом Француске и Енглеске:

„Није мања част света у којој се славеносрпски језик употребљава, него земља француска или инглеска” (Обрадовић 1989: 49).

У *Мезимју* готово да узвикује:

⁷ Став да Срби и Хрвати имају један народни и књижевни језик творевина је, у ствари, илирског покрета (Милосављевић 2002: 21).

„Сада, како би могао ко утврђавати да један тако много-
числен народ не ваља његовим природним диалектом обучава-
ти и просвештавати?“ (ОБРАДОВИЋ 1989: 364).

3. ЈЕЗИК ДЕЛА ДОСИТЕЈА ОБРАДОВИЋА. Какав је, с друге
стране, био сам језик у делима Доситеја Обрадовића, који он
често назива *простим српским* или *славеносрпским*,⁸ најсликови-
тије описује можда В. Јагић речима: „njegov jezik nalіchi poluzreloj
jabuci, koja je s vana liepa ali kad ju nagrizeņ, joņ neņto trpka i kisela“
(ЈАГИЋ 1864: 454).

То је последица тога што је и сам Доситеј мислио да ће се
нови језик, тј. онај којим он почиње да пише „у боље состојаније
приводити“ из дана у дан „с помоћу старога“, тј. рускословенског
језика (ОБРАДОВИЋ 1989: 49).⁹

4. ЗАКЉУЧАК

4.1. На основу свега што је изнето, може се рећи да се у низу
Доситејевих списа могу препознати идеје које би представљале
апологију српском народном језику, на коме су, како каже Копи-
тар, изговорене „речи анђеоске љубави према слободи и отаџби-
ни и фенелоновској врлини“ (КОПИТАР 1984: 72). Осим тога, До-
ситеј је упознао Ј. Копитара са ширином пространства на коме се
говори српским језиком, чиме је допринео ондашњој словенској
филологији, која се тек почела развијати.

4.2. Према Доситеју, језички критеријум основ је разлика
међу народима, који ће прихватити касније не само Копитар него
и Шафарик и Вук. Доситејеви ставови о верској толеранцији,
међутим, нису изражавали идеју братства и јединства између

---

⁸ Само у *Писму Харалампију* налазимо следећа именована: *прости српски језик*,
српски, *општи језик*, *општи целога народа језик*, *свој језик*, *општи прости*
дијалекат, *славеносрпски језик*, *наш језик* (ОБРАДОВИЋ 1989: 45–52). Шире о
Доситејевим називима за српски језик в. у раду: Младеновић 1990: 45–51.

⁹ О језичким одликама дела Доситеја Обрадовића в. у раду: KUNA 1970.

Срба и Хрвата нити становиште о њиховом заједничком језику. Отуда је Доситеј погрешно тумачен као антиципатор догађаја не само у вези са језичким заједништвом већ и са формирањем заједничке државе.

4.3. Како није био ни филолог ни историчар (ЈАГИЋ 1864: 453), његове побуде да говори о појединим филолошким, али и, како се испоставило, државничким и политичким питањима, биле су искључиво просветитељске и у циљу оправдања употребе народног језика у књижевности. Из тих разлога је, ваљда, Доситејево дело и било погодно да му се на различитим странама приписују идеје којих сам није ни био свестан.

4.4. Имајући за циљ да научне истине учене Европе приближи српској младости, загрлио је цео српски род, који је искрено љубио, показујући на тај начин и љубав за обичног човека.

ИЗВОРИ

- КАРАЦИЋ, Вук Стефановић. Срби, сви и свуда. *Ковчежић за историју, језик и обичаје Срба сва три закона*. Беч, 1849. <<http://www.rastko.rs/knjizevnost/vuk/vkaradzic-srbi.html>> 5. 11. 2011.
- КОПИТАР, Јернеј. *Serbica: културно-историјске теме*. Избор, предговор и напомене Јоже Погачник. Превео с немачког Томислав Бекић. Нови Сад: Матица српска, 1984.
- ОБРАДОВИЋ, ДОСИТЕЈ. *Изабрани списи*. Нови Сад: Матица српска, 1989.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- ЂОРЂЕВИЋ, Нада. Допринос Јозефа Добровског упознавању Европе с нашом културном традицијом. *Зборник за славистику* 4 (1973): 9–28.
- ЂУРИЋ, Војислав. Предговор. Доситеј Обрадовић. *Изабрани списи*. Нови Сад: Матица српска, 1989: 7–41.

- ЕКМЕЧИЋ, Милорад. *Дуго кретање између клања и орања. Историја Срба у новом веку (1492–1992)*. Треће допуњено издање. Београд: Еуро–Giunti, 2010.
- ИВИЋ, Павле, Александар Младеновић. О језику Срба у раздобљу од 1699. до 1804. *Историја српског народа* књ. IV/2. Уредник четврте књиге Славко Гавриловић. Треће издање. Београд: СКЗ, 2000: 69–106.
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. *Српски језик и српски језици*. Београд: СКЗ, БИГЗ, 2003.
- МИЛОСАВЉЕВИЋ, Петар. Народни језик Срба и српски књижевни језик. *Срби и њихов језик. Хрестоматија*. Београд: Требник, 2002: 13–51.
- МЛАДЕНОВИЋ, Александар. О Доситејевим називима за српски језик. *Научни састанак слависта у Вукове дане*. Реферати и саопштења, књ. 19/2 (1990): 45–51.
- ПЕЦО, Асим. Доситеј – Копитар и Вук на нашим језичким стазама. *Научни састанак слависта у Вукове дане*. Реферати и саопштења, књ. 19/2 (1990): 33–44.
- ПОГАЧНИК, Јоже. Јернеј Копитар и културно-политичка генеза Јужних Словена. *Serbica: културно-историјаске теме*. Нови Сад: Матица српска, 1984: 7–44.
- СТОЈАНОВИЋ, Љубомир. *Живот и рад Вука Стеф. Караџића*. Београд – Земун, 1924. Београд: Београдски издавачко-графички завод, 1987.

***

- JAGIĆ, Vatroslav. Iz prošlosti hrvatskoga jezika. *Književnik. Časopis za jezik i poviest hrvatsku i srbsku, i prirodne znanosti* I/4 (1864): 447–485. <http://books.google.rs/books?id=8JYqAAAAMAAJ&printsec=frontcover&hl=sr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false> 5. 11. 2011.
- KUNA, Herta. *Jezičke karakteristike književnih djela Dositeja Obradovića*. Djela knj. XXXVI. Odjeljenje društvenih nauka knj. 21. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1970.
- KUZMANOVIC, Nebojša. Prosvetiteljstvo i racionalizam kod Srba. *Kultura polisa* VIII/15 (2011): 163–274. <<http://www.kpolisa.com/KP15/PDF15/kp15-IV-2-NebojsaKuzmanovic.pdf>> 4. 11. 2011.
- STOLCZ, Benjamin. Доситеј Обрадовић и концепција језика и нације. *Научни састанак слависта у Вукове дане*. Реферати и саопштења, књ. 19/2 (1990): 27–32.

НАПОМЕНЕ О ЈЕЗИКУ ДИМИТРИЈА ТИРОЛА¹

1. Увод. Димитрије Тирол (Чаково 1793 – Темишвар 1857) био је српски писац, преводац, граматичар, географ, сликар и културни радник. Иако о његовом животу и раду постоји обимна литература,² о језику Димитрија Тирола, осим узгредних напомена,³ досад није писано. Отуда ће предмет овога рада бити језичке особине у текстовима Димитрија Тирола у *Банатском алманаху* из 1827. године, чији је он био аутор и покретач.

1.1. Реч је, у ствари, о првом годишту *Алманаха*, који је, иначе, излазио и наредне 1828. године.⁴ Последња књига поново је издата у Будиму 1829. године.⁵ Према Јовану Деретићу то је више поучно-практични него забавно-књижевни алманах (ДЕРЕТИЋ

---

¹ Рад је представљен на научном скупу *Српско језичко наслеђе на мултикултурном простору Баната*, који је одржан на Филолошком, историјском и теолошком факултету са Западног универзитета у Темишвару, 19–21. октобра 2012, а објављен је у зборнику радова *Српско језичко наслеђе на мултикултурном простору Баната*. Приредио проф. др Михај Радан. Темишвар: Савез Срба у Румунији, 2013: 256–270. Овде се рад штампа уз измене техничког карактера.

² В. монографију: БУГАРСКИ–СТЕПАНОВ: 2007.

³ Тако Обрен Благојевић, говорећи о *Политическом земљеописанију* Димитрија Тирола, истиче да је у питању „лепо, сажето и јасно писано дело на народном језику”, које је у своје време имало много читалаца (БЛАГОЈЕВИЋ 1979: 204).

⁴ Оригинални наслов гласи: *Банатскій алманахъ за годину 1827. Димитриемъ П. Тироломъ саставлѣнъ*. Прва година. У Темишвару. Има укупно 178 нумерисаних страна малог формата. Чува се у Библиотеци Матице српске у Новом Саду.

⁵ Изгледа да је реч о коришћењу већ одштампаних табака из 1828. године, при чему је доштампан нов календарско-астрономски део (БУГАРСКИ–СТЕПАНОВ 2007: 124–125).

РПР I 20/1827.1

БАНАТСКОГЪ
АЛМАНАХЪ
ЗА ГОДИНУ
1827.

ДИМИТРИЕМЪ П. ТИРОЛОМЪ

составилъ и издалъ.

МАТИЦА
СРБСКА *Прва година*

ТЕМИШВАРУ.

Насловна страна Банатског алманаха из 1827. године

1979: 36). У забавном делу најзначајније место заузимају чланци и приче поучног карактера, међу којима су и три приповетке, које ће овом приликом бити у центру наше пажње: *Нешто за мужески полъ* (М), *Пустаја случая ради* (П) и *Супружество на селы* (С). Пошто нису потписане, приписиване су састављачу алманаха Димитрију Тиролу.⁶ Међутим, ауторство поменутих приповедака не треба више доводити у питање. Наиме, уз наслов приповетке *Нешто за мужески пол* Д. Тирол упућује на *Новине српске*, где је она први пут објављена 1821. године под његовим именом,⁷ што је досадашњим проучаваоцима измицало. Иако невелике књижевне вредности, приповетке, свакако, могу послужити као извор за најважније напомене о језику овог значајног прераоца на пољу културе, чије се деловање из Темишвара касније преселило у Београд, где ће покренути још један књижевни алманах – *Уранију* 1837. и 1838. године (Деретић 1979: 37, 140–152).

1.2. Двдесетих година XIX века „народна основица српског књижевног језика [...] није долазила у питање” (Младеновић 1988: 66). Иако је то, пре свега, последица „мирне” еволуције славеносрпског типа књижевног језика, него Вуковог деловања, не треба занемарити овога пута, бар када је реч о језику Димитрија Тирола, ни личне контакте, као ни пријатељство које је постојало између њега и Вука Караџића, о чему сведочи и њихова међусобна преписка.⁸ С тим у вези интересантно је мишљење Стевана

⁶ Тако Ј. Деретић истиче: „Сви књижевни прилози, преведени и оригинални, објављени су анонимно. Њихов аутор је највероватније састављач алманаха Димитрије Тирол” (Деретић 1979: 37). Са нешто више сигурности о истом пише С. Јосифовић: „По тада уобичајеном начину Тирол је сам испунио свој алманах, једино што поред њега налазимо још и име темишварског градског физика Д-ра Георгија Чокрљана” (Јосифовић 1952: 59).

⁷ Уп. Додатак 1821: 227–229, где је приповетка *Нешто за мужески пол* објављена као превод Димитрија Тирола.

⁸ Најживља преписка се међу њима одвијала управо између 1826. и 1828. године (в. ПРЕПИСКА III 1988: 51, 120, 150–151, 314, 358, 407, 427, 479, 486, 505, 520, 532, 543, 602, 814, 878). О узајамном поверењу говори и податак да је Вук у време својих путовања жену сместио код Тирола у Мајуреви код Темишвара. Осим тога, Вук Тиролу поверава штампање *Житија Ђорђа Арсенијевића Емануела*, у време када је у Будиму Тирол штампао свој *Банатски алманах* (Стојановић 1987: 296).

Јосифовића који истиче да је Димитрије Тирол у *Банатском алманаху* изабрао „средњи пут” између Вуковог правца, који је у то време имао свој годишњак *Даницу* (1826–1829, 1834) и Хаџић-Светићевог коме је стајао на располагању један други лист – *Летопис*.⁹ Димитрије Тирол „не прекида са традицијом и пише старим правописом, али стоји на Вуковој страни и заузима према њему наклоњен став” (Јосифовић 1952: 59).¹⁰

Имајући све горенаведено у виду, као и дијалекатске особине терена на којем је *Банатски алманах* настао,¹¹ у даљем излагању биће дате неке језичке особине трију већ наведених приповедака.

2. ГЛАСОВИ

2.1. САМОГЛАСНИЦИ

2.1.1. Вокализам одликује екавски рефлекс *јата*, који потврђују следећи примери:¹²

---

⁹ Пишући Вуку 1823. године Тирол, међутим, осуђује писца једне књиге да је „гдишто макаронизирао”, а затим, истичући значај *Српске граматике* на немачком језику, нада се да ће књижевници почети „на мешовити језик мрзити” (ПРЕПИСКА II 1988: 269). Питајући у једном писму Вука како му се допада објављеније о *Алманаху*, Тирол, између осталог, каже: „Ја сам се Вас држао” (ПРЕПИСКА III 1988: 151).

¹⁰ Овде Јосифовић, пишући о традиционалном правопису, вероватно има на уму, пре свега, употребу танког и дебелог јера у *Алманаху*. Уп. примере: *Несторъ* М 108, *младъ* М 108, *лепъ* М 108, *кицошлукъ* М 111, *предметъ* М 116; *радость* М 108, *двадесетъ* М 110, *слабость* М 110, *любовъ* М 113, *речь* М 114 и сл.

¹¹ Матерњи говор Д. Тирола, као и његовог земљака Доситеја Обрадовића, припада тамишком типу банатских говора шумадијско-војвођанског дијалекта са извесним румунским утицајем. Како су дијалектолошка истраживања вршена само у Гаду, селу близу Чакова, истраживачи Доситејевог језика задовољавали су се овим материјалом (KUNA 1970: 22). У овој студији биће коришћени подаци о језику овог дела Баната на основу радова: Ивић и др. 1994 и Ивић и др. 1997.

¹² Потврде ће бити навођене у оригиналној графици хронолошким редом, тј. према броју стране на којој се налазе, као што је то већ и показано у фусноти бр. 10.

лепъ М 108, *девојка* М 108, *лепомъ* М 108, *Девојко* М 108, *девојка* М 108, *осведочавале су* М 108, *венчанъ* М 108, *умрети* М 109, *децы* М 110, *лепа* М 110, *звездоштецы* М 111, у [...] *место* М 111, съ *временомъ* М 112, отъ [...] *времена* М 113, *осећати* М 113, *речь* М 114, *месець* С 115, *сведокъ* С 115, *човекъ* С 115, *месецу* С 115, *прадедъ* П 122 и сл.

2.1.1.1. У једном броју примера *јат* се пише у складу са тадашњом правописном нормом:

намѣри М 108, у [...] *предѣлу* М 108, *опредѣленъ* М 108, *вѣкъ* М 110, *крѣпости* М 110, *свирѣпъ* М 110, *невѣруите* М 110, *Вѣруите* М 110, *предѣлу* М 111, *за цѣло* М 111, *добродѣтели* М 111 (sic!), *добродѣтелне* М 111, *терпѣнїемъ* М 112, *имѣнїе* М 112, *презрѣо* М 113, къ *добродѣтели* М 113, *добродѣтелна* М 113, изъ *намѣренїя* М 114, *дѣвицу* М 114, *мѣсто* М 114, *невѣста* М 114, съ *цѣлимъ* М 114, у *цѣло* М 114, *свѣтиломъ* С 115, *Дѣло* П 121, *злодѣя* П 121, у *засѣданїю* П 121 и сл.

У њима морамо рачунати са евентуалним рускословенским је-изговором имајући у виду оно што о сличним случајевима мисли А. Младеновић, проучавајући језик Давидовићеве *Историје*:

„У писаном језику наших школованих људи прве половине XIX века треба мање очекивати погрешну употребу слова *јат*, тј. да се њим може истовремено означавати и *е* и *је*. Код њих морамо рачунати са већом стабилношћу употребе слова *јат* које се одликовало рускословенским је-изговором, онаквим какав се тада учио у школама и из одговарајућих приручника: код тих аутора треба очекивати и извесно повођење за књижевно-језичким манирима њиховог времена међу којима је одређено место заузимало и рускословенско ‘јекавизирање’ одговарајућих лексема” (Младеновић 1988: 66).¹³

Можда, међутим, треба од овога изузети лексеме које су једном написане са *е* а други пут са *јатом*, нпр.: за *лебъ* П 135 и *лѣбъ* С

¹³ Уосталом, на тлу Баната забележен је и један број јекавизама, који, углавном, потичу из црквеног или административног језика (Ивић и др. 1994: 243–245). Код Д. Тирола налазимо у 3. л. јд. имперфекта искључиво облик *бјаше* С 115, П 132 (х 2), забележен и у Иђошу као варијанта од *бијаше* (Ивић и др. 1994: 243). Јекавизмом би се могао сматрати и облик *годъ* М 109, П 131 (х 2), П 133, који је иначе познат у највећем делу кикиндске зоне. У Гаду је обично *кадгод*, али у Иванди је забележено *штоогођ* (Ивић и др. 1994: 245).

117, где иза традиционалног писање *јата* у другом примеру можемо видети „заклоњеност” екавског рефлекса (уп. Младеновић 1988: 66).

2.1.1.2. У трима приповеткама, о којима је у овом раду реч, срећу се и икавизми, својствени шумадијско-војвођанском дијалекту, тј. банатским говорима овога дијалекта.¹⁴ Осим икавизама познатих и данашњем књижевном језику, као нпр. у компаративу и суперлативу придева: *раніе* С 119, отъ *найстаріегъ* колена П 123, *свирѣпій* П 124, *сиромашній* П 124, отъ *слабіега* П 135 или у одричном облику глагола јесам: *нисамъ* С 116, П 136 (х 2), *Нисамъ* П 135, *нїе* М 114, С 117 (х 2), П 127, П 128, као и у дат. и лок. јд. именица ж. р. и личних заменица: къ [...] *жени* М 113; на [...] *жени* М 109; *мени* М 108 (дат. јд.), къ *теби* С 119, къ *себи* П 125; у *теби* П 125,¹⁵ или INSTR. јд. и GEN., DAT., INSTR. и лок. мн. заменичко-придевске промене: съ *тымъ* неизражавате ништа М 111, съ *новымъ* обичаемъ М 114; отъ *добри* родитеља П 122; *онымъ* людма [...] повратити П 136, међу *свима* мїлїони С 116; у *онимъ* летама П 121 итд., налазимо и следеће дијалектизме, наравно, са становишта данашњег стандардног језика:

2.1.1.2.1. Код прилога *гди* П 121, 131, као и у сложеним заменичким формама:

гдикою М 112, *гдикоемъ* П 130 и сл.¹⁶

2.1.1.2.2. Код глагола VII Белићеве врсте:

видїо М 110, *седїла* М 112, *Седїо* М 112, *трпїти* М 112, *видити* М 112, *заштедила* М 112, *ненавидити* М 112, *оживити* П 125, *видићешъ* П 129, *трпїо* П 130, *живїо* П 130, *живити* П 130 и сл.¹⁷

¹⁴ В. шире у раду: Ивић и др. 1994: 227–243.

¹⁵ Облици на *-е* јављају се, међутим, у највећем делу тамишке зоне. Тако се они срећу и у Гаду, али и у Кечи и Немету, што није у складу са очекивањима (Ивић и др. 1994: 232–233).

¹⁶ Ивић у Темишвару бележи *дї је, свѣгдї, нїгди* (Ивић и др. 1994: 230).

¹⁷ Ово је, иначе, најизразитија особина језика војвођанских писаца у XVIII и првој деценији XIX века (Албин 1972: 40), а упориште има и на терену шумадијско-војвођанског дијалекта (Ивић и др. 1994: 227–228).

2.1.1.2.3. У лок. мн. им. м. и с. рода:

на *селы* С 115, на *врати* П 133.¹⁸

За остале случајеве где би се могли јавити икавизми (-*џ*-, *нџ*-) нису пронађене одговарајуће потврде.

2.1.2. Вокално *p* се у анализираним приповеткама означава редовно са *p*:

оџь [...] *срдца* М 108, *срдце* М 108, 113, 114, *трчати* М 109, *држи* М 110, *срдца* (ном. мн.) М 110, 111, *црне* М 111, изџь [...] *срдца* М 111, *црна* М 112, на *срдце* М 112, *трпиту* М 112, *срдца* (ген. јд.) М 113, *срдити* М 113, *дрветомџь* М 114, *дрво* М 114, иза *црне* С 115, *смртну* П 121, на *смртџь* П 121, 127, *мртва* (ген. јд.) П 122, *помрли* П 131 и сл.

Потврда са рускословенским *ep* има свега две:

сџь [...] *терпџиџемџь* М 112 и *утверџаваше* М 113.¹⁹

2.1.3. Финалне вокалске групе *-ao* и *-eo*²⁰ у проучаваним приповеткама остају неизмењене:

воспитавао М 108, *морао* М 109, П 131, *давао* М 111, *вџнчао се* М 114, *могао* П 121, *Имао* П 132; *почео* М 112, *узео* М 114 итд.²¹

2.1.4. Замена *pro* са *pri* јавља се у примеру: *приузроковати* П 126.²²

¹⁸ Ради се, свакако, о особини познатој банатским говорима (Ивиџь и др. 1994: 229; Ивиџь и др. 1997: 27–29). Иначе се наставак *-и* у лок. им. м. и с. р. јавља врло често у језику других писаца с краја XVIII првих деценија XIX века: Доситеја, Рајића, Видаковића, Давидовића, Хаџића (KUNA 1970: 101, 107; Младеновиџь 1964: 91; Кашиџь 1968: 69; Младеновиџь 1988: 67; Сувотиџь 1989: 103).

¹⁹ У овом погледу језик Д. Тирола показује велику сличност са језиком Д. Давидовића, будући да је код њега процес србизирања групе *ep*, која је иначе била чешћа код ранијих славеносрпских писаца, у великој мери спроведен (Младеновиџь 1988: 67).

²⁰ Нема потврда за групу *-uo*.

²¹ Ово се може сматрати одликом тадашњег литерарног језика, будући да контракција вокала у глаголском придеву радном у м. р. није заступљена ни код других војвођанских писаца (уп. KUNA 1970: 69; Кашиџь 1968: 49; Милановиџь 2014: 105–107).

²² Паралела за ову појаву нађена је код Е. Јанковића и Д. Обрадовића (Херити 1983: 91).

2.1.5. Паралелно егзистирају облици *колеба* и *колиба*:
колебице (ген. јд.) П 133; у [...] *колибицы* П 132.²³

2.2. Сугласници

2.2.1. Сугласник *x* се губи у низу примера, што је особина већине штокавских говора, али и језика других војвођанских писаца (уп. KUNA 1970: 75; NUORLUOTO 1989: 94; Младеновић 1988: 68):

2.2.1.1. Губљење сугласника *x* у иницијалној позицији:

оћу М 108, *одили* М 109, *оћемо* М 111, *Оћете* М 111, *рамляти* М 111, *одати* С 116, *лѣбѣ* С 117, *оћешѣ* П 125, *рану* П 130, у *ладной* П 131, *лебаць* П 132, *ранити* П 132, за *лебѣ* П 135, *альина* (ген. мн.) П 135;

2.2.1.2. Губљење сугласника *x* у медијалној позицији:

наоде М 108, у *меану* М 109, *наодимѣ* М 110, *њыови* М 110, *спайлукомѣ* М 114, у *меану* С 118, *Поитѣо* П 125, *пустайска* П 130, у *њыовой* П 131, *одануо* П 134, *пустайя* П 135;

2.2.1.3. Губљење сугласника *x* у финалној позицији:

отѣ *женски* М 110, *злочестны* (ген. мн.) М 111, отѣ *ны* М 111, П 124, *надѣо* М 113, кодѣ *нѣговы иструнѣны* костию П 130 итд.

2.2.1.4. Чува се у следећим лексемама, које су, углавном, или славенизми: *хрїстїански* М 108, у *Хрїстїанству* П 131, у *Хрїстїанскомѣ* П 131, *хулу* М 111, П 133, отѣ *храненїя* П 130, стране речи: отѣ [...] *Лароха* П 131, *Хоризонтомѣ* С 115, или ономатопеје: *Хмѣ! хмѣ! хмѣ!* С 118.²⁴

2.2.1.5. Осим тога, сугласник *x* се чува и у придеву *тих* и *хитно*:

сѣ *тихимѣ* М 112, С 115, *тиха* М 113; *хитно* С 118.

---

²³ Облик *kóleba* забележен је и у Гаду (Ивић и др. 1994: 262). Облици са *e* потврђени су и у језику Е. Јанковића и М. Видаковића (ХЕРИТИ 1983: 87–88; КАШИЋ 1968: 46), док је код Доситеја редовно *колиба* (KUNA 1970: 62).

²⁴ Уп. са примерима *хајде* и *хуља*, које бележе М. Живковић, Б. Берић и В. Веску у српским говорима у румунском Банату (према: Ивић и др. 1994: 335).

2.2.1.6. У примерима: *зактевамъ* П 127, *зактевао* П 132, *ктео* П 134 огледа се прелазак (-)хте- у (-)кте-, што је особина забележена још 1562. године у југозападној Србији (Младеновић–Штавланин-Ђорђевић 1982: 114).²⁵

2.2.1.7. У примеру съ *дрктаюћомъ* рукомъ П 133, огледа се асимилација по звучности а не супституција х са к.²⁶

2.2.2. Сугласник *ф* се добро чува у страним речима и није забележен ниједан пример његове супституције са в:²⁷

2.2.2.1. *ф*-:

фамилія (ген. мн.) М 114, *форинти* М 114, *Флоріанъ* С 118, *Философъ* П 123;

2.2.2.2. -*ф*-:

порфірама (инстр. мн.) С 115, *калфина* П 123, *Философјомъ* П 123 и сл.

2.2.3. У усамљеном примеру: у *будъак* С 119 ради се о познатом неразликовању *ћ* и *ђ* од *ч* и *џ*,²⁸ које одликује неке говоре Срба у Румунији,²⁹ а последица је утицаја румунског језика.³⁰

²⁵ Уп. са стањем код Доситеја, Давидовића, Видаковића (KUNA 1970: 76; Младеновић 1988: 68; Кашић 1968: 54). В. и примере забележене у банатским говорима (Ивић и др. 1994: 346).

²⁶ Уп. са ситуацијом код других војвођанских писаца (KUNA 1970: 76, ф. 293; Херити 1983: 143; NUORLUOTO 1989: 95, ф. 22). В. Ивић и др. 1994: 346.

²⁷ Ово одговара и дијалекатској ситуацији на простору Баната (Ивић и др. 1994: 351).

²⁸ Тирол графјском комбинацијом *дђ* редовно означава сугласник *ђ*. Уп. са примерима који то потврђују: *неповредъено* М 113, *медъу* С 116, *додъешъ* С 118 и сл.

²⁹ Тако је у Темишвару педесетих година 20. века Ивић забележио примере који илуструју неразликовање два пара африката, док се у Гаду поменути гласови добро разликују (Ивић и др. 1994: 315).

³⁰ Уп. са сличним примерима забележеним у језику Андреја Петковића на стр. 36 у овој књизи.

2.2.4. Дисимилација групе *мн-* у *мл-* одражава се у примерима из народног језика:

млого М 111, С 118, П 122, *Млогѣи* С 117, П 127, као и у примеру: *мложество* П 121.³¹

2.2.4.1. У средини речи група *-мн-* прелази у *-вн-*:

у *тавници* П 127, отъ *тавнице* П 127, къ *тавници* П 128, *тавно* П 133, али: *тамна* П 121.³²

2.2.5. Потврђена су два примера аналошког успостављања сугласника *к* у лок. јд.:

на *штаки* С 116, о твојој *науки* П 123.³³

3. Морфологија

3.1. Падежни облици именица сва три рода у једнини у проучаваним приповеткама Д. Тирола подударају се са одговарајућим стањем у стандардном српском језику, па се потврде неће наводити.³⁴

3.2. Датив, инструментал и локатив множине именица сва три рода имају следеће наставке у проучаваним приповеткама:

3.2.1. Датив

- *ама*: говоримо *девојкама* М 110;
- *ма*: онымъ *людма* [...] повратити Р 136;

---

³¹ Ради се, иначе, о особини широко заступљеној у народним говорима, а потврде налазимо и у Банату (Ивић и др. 1994: 370).

³² Пример *тавницу* забележен је и у Банату (Ивић и др. 1994: 370). Иначе, за разлику од преласка *мн-* у *мл-*, прелазак *-мн-* у *-мл-* јавља се доста ограничено и то само код писаца из последње четвртине XVIII века (Албин 1974: 66, 70–71).

³³ За ову појаву знају говори Баната (Ивић и др. 1994: 59–60), као и војвођански писци, нарочито у XVIII веку: Д. Обрадовић или Е. Јанковић (Кунa 1970: 85; Херити 1983: 161).

³⁴ Ово подударње, разумљиво, изостаје у лок. јд. именица ж. р.: *штаки*, *науки* са аналошки успостављеним *-к-* из основе других падежа. В. т. 2.2.5. у овом раду.

3.2.2. *Инструментал*

- *и*: съ *новцы* М 112, П 124, медју свима *мїлїони* С 116; са гнѣчени *кости* П 129;
- *ама*: *порфїрама* намолована С 115, съ обарены *копривама* П 132, са *сузама* П 132, сузе му *рѣкама* лїяу се П 135;

3.2.3. *Локатив*

- *и*: на *сєлы* С 115, на *врати* П 133;
- *ама*: у *обятїяма* С 115, у судейским *дѣлама* провео П 121, у онымъ *лѣтама* П 121, у *дѣлама* отечества П 121, при [...] *приключенїяма* П 123, По малимъ *лѣтама* П 125; на *уснама* носе П 124, на *устнама* быти П 126;
- *ма*: при овымъ *речма* С 116;
- *има*: при *повѣстыма* плачу П 124; у моимъ *очима* П 123, у моима *очима* П 125.

3.2.4. Иако је пронађен мали број потврда, могуће је, ипак, имајући у виду ситуацију код других војвођанских писаца у пред-стандардној епоси,³⁵ закључити да је синкретизам дат., инстр. и лок. мн. најпре оствариван код именица ж. рода на *-а* преко наставка *-ама*, код којих је то једини наставак у сва три множинска падежа.

3.2.5. Локатив и инструментал именица м. и с. р такође показују синкретизам, остварен преко дијалекатског наставка *-и*.³⁶ Наставак *-има* заступљен је само код именице *око* у лок. и не може бити показатељ колико је језик *Алманаха* близак стању у данашњем српском стандарду.

3.2.6. Облици *људма* у дат. мн. и *речма* у лок. мн. сасвим су били обични у књижевном језику писаца старијих епоха.³⁷

³⁵ Уп. слично стање код Ј. Рајића, Д. Давидовића, М. Видаковића (Младеновић 1964: 96; Младеновић 1988: 71; Кашић 1968: 71).

³⁶ Наставак је потврђен у инстр. и у српским говорима у Румунији, а обичан је у лок. на простору читавог Баната (Ивић и др. 1997: 26, 27–29).

³⁷ Тако нпр. *људма* у дат. мн. и *речма* у лок. мн. има и Давидовић (Младеновић 1988: 70). Облик *људма* у дат. потврђен је, иначе, у тамашкој зони, а среће се и у говору Гада (Ивић и др. 1997: 24).

3.2.7. Завршетак *-ама* код именица с. р. у лок. мн. такође је уобичајен и одликује језик нешто млађих војвођанских писаца.³⁸

3.3. Треће лице множине презента у проучаваним приповеткама показује подударност са данашњом нормом:

гледаю М 108, *погледаю* М 110, *имаю* М 110, *немаю* М 114; *траже* М 111 и сл.

3.3.1. Изузетно се јавља пример: *не гледе* П 123, као и потврда за 1. л. јд.: *погледимъ* П 122, што је у складу са дијалекатском ситуацијом где глагол *гледати* има у презенту најчешће облике с основом на *-и* (Ивић и др. 1997: 235).³⁹

3.4. Посебност језика приповедака из *Банатског алманаха* Димитрија Тирола чини, свакако, употреба потенцијала, која одражава оба смера развоја овог облика на нашим просторима.⁴⁰

3.4.1. Потврђени су ликови: *бисам*, *биси*, *бису* који се јављају у другој половини XVIII века и употребљавају се до друге половине XIX века, нарочито у језику војвођанских писаца (Албин 1968: 20):

1. л. јд.: *Я бы самъ съ тобомъ опетъ поновїо* П 126, *Ако бы самъ [...]* опетъ богатїи *быо* П 136;

2. л. јд.: да *небы си* тако често у меану *одио* С 118, у којима *бы си* срдце и разумъ [...] упражнявати *могао* П 121;

1. л. мн.: да *бы смо гледали* М 111;

3. л. мн.: ако *небы су* [...] *одили* М 109, да *небы су* о судбы [...] *плакали* П 124, како ты желишгъ, да *бы су* люди съ тобомъ [...] задовољнїи *были* П 126.

---

³⁸ Наставак *-ама* у овом падежу врло је редак код Доситеја (KUNA 1970: 107). Нешто више примера забележено је код Ј. Стејића (NUORLUOTO 1989: 104), док је знатан број именица потврђен у језику Ј. Хацића (СУБОТИЋ 1989: 126–127).

³⁹ О трећем лицу множине презента код других војвођанских писаца у периоду 1748–1810. в. у раду: Албин 1970: 135–150.

⁴⁰ В. опширније о овој проблематици у раду: Албин 1968: 17–23.

3.4.2. Друга тенденција, тј. уопштавање облика *би* за сва лица јавља се врло рано у старим српскохрватским споменицима. Издвајамо следеће примере у језику Д. Тирола:

1. л. јд.: *волео бы* те данасъ болѣ мртва знати П 122, *я бы волео* рећи П 123;
2. л. јд. Ако *би* ти крѣпка поученія заборавити *могао* П 122, ты [...] начинити *небы* *могао* П 123;
3. л. јд.: да *небы* она *была* пустаиска П 130, тако *бы* [...] срдце [...] *престало* П 130, да *бы* [...] свое ножице греяти *могао* П 131;
3. л. мн.: *пѣвали бы* свако вече С 120 и сл.⁴¹

3.5. У језику Д. Тирола запажена је и употреба партиципа, који су одликовали тадашњи књижевни језик. Забележено је седамнаест примера партиципа на тридесетак страна мањег формата, што сведочи о постепеном смањивању њихове употребе у књижевном језику у трећој деценији XIX века. У том смислу значајно је поменути да су потврђени само примери деклинабилних форми партиципа презента актива (укупно десет) и партиципа презента пасива (укупно седам):

3.5.1. Партицип презента актива:

нѣкогъ *пролазећа* смотре С 116, бледо лице Судіе *вступаюћему* обяви П 121, *Дѣйствующій* човеколюбацъ зна спомошествованія П 124, тебе ову свету клетву *положећа* видити П 126, сузе рони выше зрителя, нежели *умираюћега* ради П 129, Види онѣ свою *возвращаюћу* децу около себе, свою *падаюћу* крѣпость и свое *колебаюће* здравлѣ П 132, съ *дрктаюћомъ* рукомъ П 133, узме тавно *горећу* свећу П 133;

3.5.2. Партицип презента пасива:

тако *зовомій* пріятели М 112, при *оштуштаемой* П 123, обичай *оштуштаемъ* бивати П 124, кое е *неразсуждаемо* отъ

⁴¹ Уопштавање облика *би* за сва лица једине и множине карактерише и друге војвођанске писаце, као нпр. Рајића, Доситеја, Видаковића, Хаћића (Младеновић 1964: 125; КУНА 1970: 156–157; Кашић 1968: 97–98; Суботић 1989: 154–155). С друге стране, облици *бисам*, *биси*, *бису* забележени су код Јанковића и Видаковића (сва три), односно Рајића (*биси* и *бису*) (Херити 1983: 241–242; Кашић 1968: 97–98; Младеновић 1964: 125).

люди удалѣно П 125, ради *неутѣшимога* плѣника проливати П 126, Нѣгово *желаемо* око П 128, ако бы то смотренію твогѣ *оштуштаемого* срдца избегло П 128.

4. Из синтаксе

4.1. Од синтаксичких особина поменућемо само неке, које одликују и дела других предстандардних писаца, а нису нашле одраза у стандардном српском језику. Наиме, у приповеткама Д. Тирола могуће је уочити одређене црте *познобарокног*, односно *псеудобарокног* писања у првој половини XIX века, о чему говори И. Грицкат (1987а: 125–127).

4.1.1. Тако налазимо велики број реченица са финалним положајем глаголских облика, посебно инфинитива:

Было е летно вече, и сунце давно већъ подѣ Хоризонтомъ заишло *беше* С 115.

Буди добродѣтелянѣ и люби обхожденіе разумны люди; а ово те учи нѣова дѣла *познавати* П 124.

4.1.2. Јавља се и наслањање још једног инфинитива уз финални инфинитив:

Ово е повѣсть тогѣ човека [...] когѣ ћеш ты сутра чрезѣ руке губителя *умрети видити* П 136.

4.1.3. Забележен је и пример са нарочитим опкорачењем, где се између атрибута и управне именице умећу различите речи, што оптерећује реченицу:

О! да ми е позволѣно *тебе ову свету клетву положића видити* П 126.

4.2. У Тироловом језику уобичајене су и конструкције типа: *за* + *инфинитив*, који је, иначе добро заступљен:

девојке више само *за угодити* М 111, девојке [...] *за угодити* добродѣтелне бывале М 111, не учи се никадѣ *за бити* наученѣ П 123, кои су се *за преноћити* молили П 133, Доста е *за исплатити* дугове П 136.⁴²

---

⁴² Куна наводи да је ова конструкција обична код Доситеја, као и у говорима

4.3. Уз глагол *пасти* налазимо и један пример употребе локатива наместо акузатива: паде *на земли* несвестна П 135, што се тумачи као статичко разумевање одређених глагола уместо динамичког, али и као балканско еволуирање од синтетизма ка аналитизму (Грицкат 19876: 95–96).

5. ИЗ ЛЕКСИКЕ

5.1. Што се лексике тиче, најзаступљенија је она, разумљиво из народног језика. Лексеме: *таки* С 119, *ципелу* П 123, *чрез* П 136 потврђене су у Вуковом *Рјечнику* из 1852. године и носе ознаку „у војв.“ Реч *шеширџ* С 119, коју користи и Доситеј, бележи РЈА са ознаком да се говори у Славонији (KUNA 1970: 243).

5.2. Заступљеност славенизама на странама 108 и 109 у М је око 7 процената, што је аритметичка средина израчунатих процената славенизма код Доситеја у живом приповедању и филозофском тексту (KUNA 1970: 260).

5.2.1. Са рускословенским (руским) фонетизмом забележени су следећи примери:

любезный М 108, *любезній* (ном. мн.) М 114; *честну* М 108, *честной* (дат. јд.) М 110, *злочестны* (ген. мн.) М 111, *честанџ* С 116, у [...] *честном* С 119, *честность* П 122; *любовџ* М 113, С 120, изџ *любви* М 114, *любви* (ген. јд.) С 115; *обяше* С 116; При *вступленію* П 125; *воспитаніе* М 112, *воистину* П 124, *вооружати* П 126, *вовџрити* П 126, *воспитанџ* П 130, *вовџри* П 131; *невознавиди* М 113, на *воздухџ* С 115; *согласіџ* С 115, *согласіе* С 120, *содружнице* (ген. јд.) С 115, *сосџда* С 117, *сочеловџка* П 123, 128, *соболџзнованіе* П 126, 133, *соболџзнованіџ* (ген. јд.) П 130, *состояваше се* П 132 итд.

5.2.2. Руски суфикси *-ески* и *-ество* врло су стабилни у одговарајућим придевима и именицама:

Срема (KUNA 1970: 211). У Банату су забележена само две потврде, од којих је једна необична (Ивиџ и др. 1997: 393).

мужескій М 110, 111, съ *человѣческимъ* П 127, *разбойническій* П 128; *супружество* С 115, *отечеству* С 116, *отечества* (ген. јд.) П 121, съ *мужествомъ* П 126 и сл.

5.2.3. Како се види у примерима: *честанъ* С 116, *воспитанъ* П 130, *невознавиди* (3. л. јд. презента) М 113 и сл. србизација је спроведена, пре свега, на морфолошком плану.

5.2.4. Србизирање гласовног типа илуструју примери као: *воспитао* С 116 (- о: -л), *соградџана* П 124 (-ђ- : -жд-), *вступаюћему* П 121 (-ћ- : -ич-), *мложество* П 121 (-мл : мн-), *човеческо* П 127 (*чове-* : *человје-*), *кроче* С 115 (-е: -је), *изредна* М 113 (-е-: -ја-), у којима је дошло до замене одређених руских гласова и гласовних група одговарајућим српским.

5.2.5. Није забележен ниједан пример који садржи рускословенску групу *ич*, већ су сви примери доследно са српскословенском групом *шт*:

преимуществво М 110, *возвраштеніе* М 113, *сокровишта* (ген. јд.) М 113, *восхиштавамо* С 115, съ *восхиштеніемъ* П 126 итд.⁴³

5.2.6. Осим поменутих случајева у којима се огледа делимична србизација, типичан продукт славеносрпског књижевног језика је и изговор -ле-, -не-, -л- место -ље-, -ње-, -љ- (Младеновић 1979: 118–124):

опредѣленъ М 108, ко *уживленію* М 110, *преступленіе* П 121; *упражненіе* М 112; *добродѣтелне* М 111, *добродѣтелна* М 113, *сумнителна* М 112, Съ *удоволством* С 120, *удоволствіа* П 126, *доказателство* П 122, *нечувствителна* П 124, съ *нечувствителнымъ* П 127, *укоснителну* П 128 итд.

6. Закључак

6.1. Ове кратке напомене о језику Д. Тирола у приповеткама објављеним у *Банатском алманаху* 1827. године показују да су књижевни прилози писани у највећој мери народним језиком

---

⁴³ У примеру *звездоштецы* М 111, група *шт* води порекло од *чт* а не од *ич*.

прве половине XIX века, те је свакако аутор био превише строг када је Вуку Караџићу у једном писму из 1836. године рекао: „језика српског јошт добро незнам” (ПРЕПИСКА V 1989: 745).

6.2. За низ црта у проучаваном материјалу пронађене су паралеле у шумадијско-војвођанском дијалекту: икавизми (*гди, гдикоју, живити*), уклоњени резултати друге палатализације (на *штаки*, о твојој *науки*), наставак *-и* у инстр. и лок. мн. им. с. р. (на *сели*, на *врати*), облици презента глагола *гледати* (*не гледе, погледим*), уопштавање *би* за сва лица потенцијала итд.

6.3. Неке особине захватају знатно шири простор него онај омеђен границама шумадијско-војвођанског дијалекта, као нпр.: губљење сугласника *x* у свим позицијама у речи (*оћу, у меану*, от *женски*) или дисимилација *мн-* у *мл-* (*млого*), или су пак у вези са особинама српских говора у Румунији: неразликовање два пара африката (у *бућак*).

6.4. Несајимање финалних вокалских секвенци у глаголском придеву радном (*воспитавао, морао, могао*) или чување сугласника *ф* (*Философ, порфирама*), као и наставак *-ама* код именица ж. р. *-а* промене у дат., инстр., лок. мн. (говоримо *девојкама*, са *сузама*, на *уснама*) јесу особине које језик Д. Тирола чине блиским данашњем стандардном језику.

6.5. С друге стране, употреба славенизама (*согласије, сужество*), као и типичних славеносрбизама (*утврђаваше*), указују на чињеницу да се у трећој деценији XIX века није ни могло писати без лексичких позајмица из рускословенског и руског језика, које су у проучаваним приповеткама у великој мери посрбљене.

6.6. У особине, које се, свакако, могу посматрати као одлика тадашњег књижевног, а не народног језика, спадају, осим употребе партиципа, и синтаксичке црте, које И. Грицкат одређује као барокне.

6.7. *Банатски алманах* је био прва публикација која је изашла у Темишвару на српском језику, имајући за циљ да припреми терен за продор Вукових идеја (Јосифовић 1952: 59). Очигледно да је *Алманах* утицао и на оснивање *Друштва љубитеља књижевства српског* 1828. године. Окупивши око триста угледних претплатника, међу којима су били и Павле Кенгелац, Димитрије Фрушић, Јернеј Копитар, Вук Караџић, као и Јован Стејић, *Алманах* је, како и спроведена анализа показује, несумњиво допринео развитку српског књижевног језика на народној основи.

ИЗВОРИ

- М: Нешто за мужескѣй полъ. *Банатскѣй алманахъ за годину 1827. Димитриемъ П. Тироломъ саставлѣнъ*. Прва година. У Темишвару. Нови Сад: Библиотека Матице српске, сигн. РПСр I 20/1827, 108–114.
- П: Пустаѣя случая ради. *Банатскѣй алманахъ за годину 1827. Димитриемъ П. Тироломъ саставлѣнъ*. Прва година. У Темишвару. Нови Сад: Библиотека Матице српске, сигн. РПСр I 20/1827, 121–136.
- С: Супружество на селы. *Банатскѣй алманахъ за годину 1827. Димитриемъ П. Тироломъ саставлѣнъ*. Прва година. У Темишвару. Нови Сад: Библиотека Матице српске, сигн. РПСр I 20/1827, 115–120.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Албин, Александар. Потенцијал и облици *бисам*, *биси*, *бису*. *Зборник за филологију и лингвистику* XI (1968): 17–23.
- Албин, Александар. Треће лице множине у делима војвођанских писаца (1748–1810). *Зборник за филологију и лингвистику* XIII/1 (1970): 135–150.
- Албин, Александар. Икавизми у делима писаца из Војводине у предвуковској епоси. *Зборник за филологију и лингвистику* XV/2 (1972): 25–41.

- АЛБИН, Александар. Прилог проучавању појединих фонетских црта шумадијско-војвођанског дијалекта. *Зборник за филологију и лингвистику* XVIII/2 (1974): 57–71.
- БЛАГОЈЕВИЋ, Обрен. Економска мисао Срба у Угарској крајем XVIII и почетком XIX века. *Зборник за друштвене науке* 66 (1979): 191–211.
- БУГАРСКИ, Стеван, Љубомир СТЕПАНОВ. *Димитрије II. Тирол. Живот и дело*. Посебна издања. Монографије. Књига 50. Темишвар: Савез Срба у Румунији, 2007.
- ГРИЦКАТ, Ирена. Још нека питања у вези са славеносрпском епохом. *Јужнословенски филолог*, књ. 43 (1987а): 111–135.
- ГРИЦКАТ, Ирена. *АКТУЕЛНИ ЈЕЗИЧКИ И ТЕКСТОЛОШКИ ПРОБЛЕМИ У СТАРИМ СРПСКИМ ЋИРИЛСКИМ СПОМЕНИЦИМА*. Београд: Народна библиотека СР Србије, 1987б.
- ДЕРЕТИЋ, Јован. *Алманаси Вуковог доба*. Београд: Институт за књижевност и уметност Вук Караџић, 1979.
- ДОДАТАК 1821: *Додатак књ числу 36 Новина србски 1821*. Фотокопија у Библиотеци Матице српске у Новом Саду: 227–229.
- ИВИЋ ПAVЛЕ, ЖАРКО БОШЊАКОВИЋ, ГОРДАНА ДРАГИН. *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Прва књига: увод и фонетизам*. Српски дијалектолошки зборник XL (1994): 1–419.
- ИВИЋ ПAVЛЕ, ЖАРКО БОШЊАКОВИЋ, ГОРДАНА ДРАГИН. *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Друга књига: морфологија, синтакса, закључци, текстови*. Српски дијалектолошки зборник XLIII (1997): 1–586.
- ЈОСИФОВИЋ, Стеван. О Банатском алманаху Димитрија Тирола. *Зборник Матице српске. Серија друштвених наука* 4 (1952): 56–63.
- КАШИЋ, Јован. *Језик Милована Видаковића*. Нови Сад: Филозофски факултет, 1968.
- МИЛАНОВИЋ, Александар. *Језик Јована Суботића*. Београд: Чигоја штампа, 2014.
- МЛАДЕНОВИЋ, Александар. *О народном језику Јована Рајића*. Нови Сад: Матица српска, 1964.
- МЛАДЕНОВИЋ, Александар. Напомене о транскрипцији и критичком издавању старих српских текстова из XVIII и XIX века. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XXII–2 (1979): 95–129.

- Младеновић, Александар, Љубица Штавланин-Ђорђевић. Дијак Симон – писар српских богослужбених књига у другој половини XVI века. *Археографски прилози*, књ. 4 (1982): 101–146.
- Младеновић, Александар. Напомене о језику „Историје српског народа” (1821) Димитрија Давидовића. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XXXI–2 (1988): 65–75.
- ПРЕПИСКА II: *Преписка II 1822–1825*. Сабрана дела Вука Караџића књ. XXI. Приредио Голуб Добрашиновић са сарадницима. Београд: Просвета, 1988.
- ПРЕПИСКА III: *Преписка III 1826–1828*. Сабрана дела Вука Караџића књ. XXII. Приредио Голуб Добрашиновић са сарадницима. Београд: Просвета, 1988.
- ПРЕПИСКА V: *Преписка V 1833–1836*. Сабрана дела Вука Караџића књ. XXIV. Приредио Голуб Добрашиновић са сарадницима. Београд: Просвета, 1989.
- СТОЈАНОВИЋ, Љубомир. *Живот и рад Вука Стеф. Караџића*. Београд – Земун, 1924. Београд: Београдски издавачко-графички завод, 1987.
- СУБОТИЋ, Љиљана. *Језик Јована Хаџића*. Нови Сад: Матица српска, 1989.
- ХЕРИТИ, Питер. *Књижевни језик Емануила Јанковића*. Нови Сад: Матица српска, 1983.

***

- KUNA, Herta. *Jezičke karakteristike književnih djela Dositeja Obradovića*. Djela, knj. XXXVI. Odjeljenje društvenih nauka, knj. 21. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1970.
- NUORLUOTO, Juhani. *Jovan Stejić's language (A Contribution to the History of the Serbo-Croatian Standard Language)*. Helsinki: Department of Slavonic Languages, University of Helsinki, 1989.

II.
О ЈЕЗИКУ
ЈОВАНА СТЕРИЈЕ ПОПОВИЋА

ВЕРБАЛНА КОМИКА У СТЕРИЈИНИМ КОМЕДИЈАМА¹

1. Увод. Стваралаштво Јована Стерије Поповића² снажно обележава и одсликава прву половину XIX века, временски период у коме постоје различити стилски правци и тенденције. Тада долази и до стварања оригиналне српске драме, за шта је најзаслужнији управо Ј. С. Поповић. Драма је истовремено најважније подручје Стеријиног стваралаштва. Он је писао историјске драме, односно, историјске трагедије, или тзв. „жалосна позорја”, како их је сам називао, као и комедије или „весела позорја”. У писању комедија био је далеко успешнији. Прву своју комедију Стерија објављује 1830. године: *Лажа и паралажа*, а нешто касније и комедије *Тврдица* (1837), *Покондирена тиква* (1838), *Зла жена* (1838). Комедија *Београд некад и сад* објављена је 1853, а комедија *Родолџупци* није објављена за време пишевог живота.

---

¹ Овај прилог објављен је у тематском зборнику радова *Комично у култури Срба и Бугара*. Ниш: Филозофски факултет, 2005: 169–190. За ову прилику, осим измена техничке природе, учињене су и допуне самог текста, као и списка коришћене литературе.

² Јован Стерија Поповић је рођен у Вршцу 1806. године, где је и умро 1856. године. Иако је као драмски писац најпознатији, огледао се и у другим областима наше тадашње књижевности. Био је романописац, песник, критичар, школски писац, а бавио се и филолошким питањима. После стеченог класичног образовања у Сремским Карловцима, Темишвару и Пешти, завршио је право у Кежмарку. У Вршцу је радио као наставник латинског језика а затим и као адвокат. У Србији је живео од 1840. до 1848. године, најпре као професор природног права на Лицеју у Крагујевцу, а потом као начелник Министарства просвете. Учествовао је у оснивању Друштва српске словесности, Народног музеја и Народног позоришта. Незадовољан приликама у којима је радио, напустио је службу и вратио се у Вршац, где је после горких искустава за време револуције 1848–1849, провео остатак живота, живећи скромно и повучено (ДЕРЕТИЋ 1983: 283–284).

1.1. Стерија, пре свега, ствара *комедију типа* или *карактера* (*Тврдица*, *Покондирена тиква*), као и *комедију нарави* (*Родољупци*). Он је окупиран ликом, тежи да га што боље осветли и објасни, али зато у његовим комедијама нема „чврсте фабуларне линије и разуђене интриге” (Живковић 1994б: 39). Недостатак радње, акције и динамике, Стерија надокнађује „вербалним средствима” (Вученов 1965: 140). Отуда се изводи закључак да Стерија своје личности у комедијама карактерише, пре свега, њиховим говором и то најчешће тако да истовремено производи снажне комичне ефекте. На тај начин потребну драмску радњу и напетост Стерија постиже дијалогом, па модел изражавања његових јунака постаје битан структурни елемент, поред тога што их разобличава.

1.2. Стеријини ликови су „богате, реалистичке слике из живота које далеко надмашују оквире типа који треба да оличавају и приче у којој треба да учествују” (Христић 1994: 146–147). Тако врло често можемо говорити о карактерима који далеко превазилазе тип који представљају. Као потпун карактер, лик индивидуализован у највећој мери, истиче се лик Кир Јање у комедији *Тврдица*. Фема у *Покондиреној тикви* је „пуна боје и животности” (Милинчевић 1981: 12). Мање упечатљиви су ликови Јуце, Катице, Петра, Мишића, Кир Диме у *Тврдици*, као и ликови Саре, Ружичића, Евице, Василија, Митра у *Покондиреној тикви*, а најслабије су оцртани карактери Гавриловића и „родољубаца” у комедији *Родољупци*. Јован Христић, међутим, запажа да су карактери у Стеријиним комедијама могли бити много сложенији него што јесу, тј. његови карактери се „преливају преко оквира драмске приче у које никако не могу сасвим да се сместе” (Христић 1994: 144). У такве ликове он убраја Јуцу из *Тврдице* и Ружичића из *Покондирене тикве*. Јован Христић указује и на „двосмисленост Стеријиних комичних карактера” (Христић 1994: 148). Фема, отуда, није само карикатура једног порока већ и особа која би желела да „изађе” из грубих ограничења свог живота.

1.3. Да би Стеријини ликови деловали уверљиво и аутентично, да би се приближили „живим” личностима, помаже специфичност њиховог говора који их индивидуализује. Ако је уз то још њихов говор и извор комичног и смешног, ефекат комедије

је у потпуности остварен. Отуда *вербална комика* или *комика речи*, као доминантна у Стеријиним комедијама (поред *комике ситуације* и *комике карактера*), показује изузетну разноврсност. Тако се у Стеријиним комедијама које чине корпус у овом раду: *Тврдица*, *Покондирена тиква* и *Родољупци*, могу издвојити следећа језичка средства којима се остварује комика речи: *игра речи*, *разговор глувих*, *говор у страну*, *поступак физиологизација исказа*, *лаж*, *комична имена*, *пародија*, *ономатопеја*, *иронија*, *афоризам*, *сан*, *пословице*, *изреке*, *индивидуалне говорне карактеристике* (*узвици*, *поруке*, *псовке*, *клетве*, *заклетве*), *поређење*.

2. ОБЛИЦИ ВЕРБАЛНЕ КОМИКЕ

2.1. КАЛАМБУР или игра речи. В. Ј. Проп дефинише игру речи на следећи начин: „каламбур, или игра речи настаје у случају кад један сабеседник схвата реч у њеном ширем или општем смислу, а други то опште значење супституише ужим или буквалним” (ПРОП 1984: 107). Милош Ковачевић истиче да „differentia specifica каламбура јесте нужан асоцијативни однос између двију ознака који потпуно уништава бит означеног полазне ознаке, намећући умјесто њега или преко њега нови, потпуно неочекивани смисао” (КОВАЧЕВИЋ 1995: 108).

Навешћемо неке, по сопственом избору, најуспешније примере ове врсте вербалне комике у анализираним комедијама.

2.1.1. У комедији *Тврдица* Кир Јања вешто користи игру речи, да би избегао тему о куповини нових ствари на којима инсистира Јуца.

Јуца: Ја знам да је дужност жене свога мужа почитовати, но мислим да и жена има право кад зактева да је муж *љуби*.

Јања: Е, то је лепо реч, то је лепо слово! Оди да ти *полубим*. (101)³

Јуца, у ствари, употребљава глагол *љубити* у значењу: ‘волети’, док Јања, не желећи да своју љубав искаже куповином,

³ Уз пример се наводи број стране коришћеног издања о коме се дају подаци под ознаком *Извори*.

схвата овај глагол у значењу: ‘љубити, пољубити’ (в. оба значења дата у: РСАНУ 11: 677).

2.1.2. У *Покондиреној тикви* игром речи указано је на простодушност Фемине кћери Евице која не разуме Сарин помодарски језик:

Сара: Ви *кец*, фрајлице, ви *кец*?

Евица: Опростите, ја нисам *кец*. (157)

Сара, иако, у принципу, добро говори немачки, овде уместо немачког *wie geht's* (*како сте*) употребљава облик у коме је дошло до замене иницијалног *г* са *к* што доводи до сличности са српском именицом *кец* у значењу броја ‘један’.

У вези са Евицом јавља се још једна игра речи и на сличан начин је разоткрива:

Ружичић: Ти си Евица, но зато опет Хелена; девојка, но зато опет *богиња*.

Евица: Опростите, ја нисам *богињава*. (187)

Ружичић говори Евици поетским језиком који она очито не разуме јер његово поређење са богињом она схвата као увреду мислећи да јој он говори да је *богињава*, тј. да је ‘болесна од богиња’ или можда да ‘има на кожи трагове од прележаних богиња’ (РСАНУ 1: 685).

Фема, у жељи да све научи језику „ноблеса”, често открива своју простодушност:

Фема: Сапр тудер фо. Видиш како није тешко... Знаш шта је *божур*?

Јован: Како не бих знао, кад нам је пуна башта *божур*. (172)⁴

Игра се речима и Фемин брат Митар:

Фема: *Уј!*

Митар: Богме, *ујела* је многе, *ујешће* и тебе. (212)

---

⁴ На француском *bon jour* значи ‘добар дан’, док је у српском језику једно од значења речи *божур* ‘цвеће’ (РСАНУ 2: 25).

ПОКОНДИРЕНА ТИКВА

весело Позориште

у

ТРИ ДЪЙСТВА

состављено

...

ЈОАННА С. ПОПОВИЧА

у НОВОМЪ - САДУ,

Др. Павле Јанковић и к. Приз Типографа.

1838

НАСЛОВНА СТРАНА ПРВОГ ИЗДАЊА „ПОКОНДИРЕНЕ ТИКВЕ“

Насловна страна првог издања *Покондирене тикве* из 1838. године

Ту Митар, у ствари, од Феминог „Уј!” (франц. *oui* – ‘да’) изводи глагол *ујести* на основу гласовног подударача.

2.1.3. У Родољупцима следећа игра речи заснована је на томе да један од саговорника реч *’лебац* (од *хлеб*) схвата у пренесеном смислу, а други у буквалном:

Жутилов: [...] Чији *’лебац* једете, онога језик треба и да научите.
Гавриловић: Богме, господине, ја једем свој *’лебац*. (264)

2.2. „РАЗГОВОР ГЛУВИХ” или УЗАЈАМНИ НЕСПОРАЗУМ. Ова врста вербалне комике слична је *игри речи*, па се назива још и „дијалoшки каламбур” (МАКСИМОВИЋ 1998: 151). Комично овде произлази као „последница раскида логичне повезаности међу репликама” (ЛЕЋИЋ 1981: 188).

2.2.1. У комедији *Тврдица*, „глуви” слуга Петар, превиђајући шта му Јања говори, силно љути Јању.

Јања: [...] Јеси ли ти моју *слугу*?
Петар: Како не бих дигао *’уку*, кад сад хоћеш да ме под старост начиниш што није ни мој дед ни прадед био?
[...]
Јања: [...] Ама, море, примиш сваку годину *рачун*.
Петар: Шта ће ми *сапун*! Који *’оће*, нека дере и без сапуна, ја му не браним, али Петар неће. (126,127)

До узајамног неспоразума долази између Јање и Петра, када покрадени Јања помисли да је нашао лопове. Он брзо и неочекивано реагује, откривајући своју страст према новцу:

Петар: Господару, ја те служим верно ево има једанаест година, па сад да сам ти још дужан; то је сасвим *чивутски*!⁵
Јања: Ха, *Чивут*, *Чивут*!⁶ Ти си посло Чивут да ми кради новци и Рошилдова облигација и ш нима делиш. (138, 139)

2.3. АПАРТЕ ГОВОРЕЊЕ, ГОВОРЕЊЕ „У СТРАНУ” или ИРОНИЧНИ КОМЕНТАР. Говорењем „у страну” постиже се непосредни контакт глумаца и публике. Готово редовито се јавља у функцији

---

⁵ Придев *чивутски* је овде употребљен у значењу ‘нељудски’ (У РМС: 876 стоји само: ‘који се односи на Чивуте’).

⁶ Чивутин – ‘Јеврејин, Жидов’ (РМС: 876).

ироничног коментара, „којим се покушава да исмије неко лице или нека ситуација на сцени, или као гласна спознаја (наравно изговорена 'за се'), проузрокована неким изненадним открићем, неспоразумом или забуном” (LEŠIĆ 1981: 156).

2.3.1. У Тврдици говор „у страну” карактеристичан је, пре свега, за Кир Јању. На тај начин Јања коментарише присуство Мишића, откривајући своју љубомору јер има младу жену. Тако када види да Мишић долази, Јања се одриче сваког посла:

Јања: *У! Проклето посла! Сад не смим да идим!* (107)

или:

Јања: *Ето, мигнула му Ево да дођи код ње!* (111)

Јања говором „у страну” исказује и своју дилему између новца и Јуце, где ће љубав према новцу на крају превагнути:

Јања: *Што ћим да радим? Оћим да запишим, оћим да си убишим; нећим да запишим, оћи да дођи, безобразно, више пут.* Господар нотариус, ево да даим цело форинта. (111)

Говор „у страну” Јуце и Мишића у функцији је исмевања и ироничног коментарисања Јањиних поступака:

Јања: О шкиљи! Не водим брига за тебе! Што ти фали код Кир-Јања? Имаш ли доста леба, лепо како земичка?

Јуца: *А баи!* (100)

Мишић прича Јањи причу о коњима и луфтбалонима, а Јања му поверује, на шта Мишић реагује ироничним коментаром:

Јања: [...] Да купим више коњи, па да и гојим и после колим. Каква лепа профита!

Мишић: *(Овај је луд!)* (124–125)

Денотирање Јањине личности, употпуњено је следећим коментаром:

Јања: [...] Што ви мислите, господин нотариус? Кир Јања има дукате? Проклето оно дукат, да ми гори на пупку, ако имам!

Мишић: *(То је много!)* (129–130)

Техника говора „у страну” понекад има функцију „разобличења мимикријских односа међу протагонистима” (МАКСИМОВИЋ 1998: 178). У овом случају ради се о односу Јуце и Катице:

Катица: [...] Кажите ми, слатка мамице, медена мамице. Знате како нисам оно папи казала!

Јуца: (*Проклета девојчур!*) Добро. Ако ти није много наједанпут, не браним. (120)

2.3.2. У *Покондиреној тикви* говор „у страну” је често у функцији остварења контакта са публиком:

Фема: Кувај макар кремена, кад си таква дроља!

Анча (у поласку): (*Међер је моја мајсторица сасвим изгубила памет!*) (161)

Међутим, овде се осећа и негативан став простог света према Феминој изопачености.

Комичне ефекте изазивају коментари слуге Јована кад дође у неприлику да мора сам да проговори француски. Његова духовитост и сналажљивост доћи ће до изражаја и он ће проговорити Феминим језиком, схватајући да је он бесмислен, али да на тај начин лако може удовољити својој помахниталој господарици:

Фема: Жан, сан тундер божур ту.

Јован: (*Дед сад, Јоване!*)

Фема: Не парле француз?

Јован: (*Право сам ја мајстор-Митру казао да је полудила*). (171)

2.3.3. У *Родољубцима* Гавриловићу, као резонеру, приличи иронични коментар којим открива праву природу „родољубаца”. Кад Жутилов предлаже да се прода камен предвиђен за калдрму и новац подели међу „патриотама”, Шербулић то коментарише на један, а Гавриловић на сасвим други начин:

Шербулић: Врло паметно!

Гавриловић (на страни): *Ау, да лене слободе!* (266)

Функцију ироничног коментара има и Гавриловићева реплика на Лепришћеве узвишене говоре о Душану и пропасти српске славе, у којој се даје једна истина о српском народу:

Лепршић: [...] Но ова лепа слава пала је као жертва бесомучне навале турске.

Гавриловић: *Због нас сами' и наше неслоге.* (267)

2.4. ПОСТУПАК ФИЗИОЛОГИЗАЦИЈЕ ИСКАЗА. Ради се о посебном поступку комике речи за који В. Ј. Проп каже да се „састоји у томе што се исказ пошилаоца поруке приказује као говор који је лишен смисла и који се састоји само из неартикулисаних звукова, речца или речи” (Прор 1984: 113).

2.4.1. Ову врсту вербалне комике налазимо једино у *Покондиреној тикви*.

У упрошћавању француског језика, којим покушава да говори, Фема иде до гротескних размера. Тада она почиње да говори бесмислице „у француском духу”. Међутим, тако почињу да говоре и друге личности као нпр. Јован или Василије јер једино тако могу да остваре неке своје циљеве. С тим у вези занимљив је разговор Феме и Јована :

Фема: *Лес трукжес.* Видиш како је лако.

Јован: *Сапр ђабл сундиер сусунпррпардон.* (172)

Фема и Василије разговарају овако:

Фема: Да видимо. *Лес финес, лес ламорс.*

Василије: *Луус, пиус, бонус, азинус, поркус, мус, урбанус.* (210)

Занимљиво је да док Јован добро опонаша француски (на акустичком нивоу), Василије ниже низ речи за које би се пре рекло да су латинске.

Фемин бесмислен говор делује често као неки „привилеговани”, „заштићени говор”, којим се она и њој слични одвајају од средине из које су поникли. Тако се она и Сара „ограђују” од простог Феминог брата Митра када он дође да је грди:

Фема (Сари): *Син сунзер, сер тузер.*

Сара: Уј!

Фема: *Сепер се лепр.*

Сара: Е биен! (197)

Близак поступку физиологизације исказа свакако је и Фемин изговор српског у маниру француског и немачког језика:

Фема: *Евицкен, ти остајеш овдENDER. Самосендер паметно владајдер.* (180)

Још већи комични ефекат постиже се кад овакав Фемин говор буде непосредно исмејан од стране Митра:

Фема: Сунт мој *братандр* гурбијан великандр.

Митар: *Узминдер ти кожендер, пак правиндер опанкендер...* (211)

Осим што употребљава одређене наставке који јој звуче као страни, Фема овде употребљава и једну немачку реч *гурбијан*, код које примећујемо метатезу (*гурбијан*) и та метатеза је спроведена доследно у целој комедији.

2.5. Лаж. Да би лаж била употребљена као средство вербалне комике „мора бити разобличена” (РРОР 1984: 102), а лажљивац исмејан пред свима.

2.5.1. У *Покондиреној тикви* Фема непрестано тежи да побегне од своје прошлости, па је принуђена и да се служи лажима. Нарочито је то потребно онда кад је у друштву са Саром коју сматра представницом *ноблеса*. Лаж открива до ког је степена њена покондиреност дошла јер се одриче и свог порекла. У функцији „разобличивача” лаж јављају се Јован или Митар. Тако се Фема најпре „одриче” мужа:

Фема: [...] *Имао је, знате, обичај каткад с опанцима унтерлонтовати се, будући да му је доктор тако саветовао, а безобразници су изнели да је сам правио опанке.*

Јован: Е, него није! Гледајте, јошт су ми руке испуцане. (194)

Фема се „одриче” и брата:

Фема (Сари): Је л’ те да смрди овај?

Сара (метне мараму на нос): Врло. Ко вам је то?

Фема: *Мога брата кочијаш.* (196)

Митар, међутим, грди Фему и подсећа је на дане кад је била сиромашна и кад је он помагао.

2.6. Комична имена. Комична имена се појављују као „помоћни стилски проседе, који се примећује да би се појачала ко-

мика ситуације, карактера или заплета” (ПРОП 1984: 118). Имена су нарочито ефектна кад својим значењем указују на неку карактерну особину носиоца имена. У томе је Гогољ био прави мајстор. Интересантно је запажање Пропа да су смешна само „имена негативних јунака, јер она истичу недостатке” (1984: 117).

2.6.1. Тако Стерија у комедији *Родољупци*, свим негативним личностима даје комична имена која их разголићују у великој мери. Ове личности и саме мењају имена према развоју ситуације што још само потврђује претходну констатацију. Један од „родољубаца” зове се *Жутилов*. Али, он, по потреби, мења име у *Жутилаји* или *Жутиловић*. *Смрдић* је окарактерисан значењем свога презимена које по савету *Жутилова* мења у *Бидеши* (мађарски облик). *Шербулићево* име такође има симболично значење јер *шерб* на румунском (влашком) значи *змија*. Он своје име мења у *Киђоји* (мађарски облик). Име *Лепришић* асоцира на нешто „у ваздуху”, нестално, непоуздано, а име *Зеленићка* на зелено, мађарску националну боју. *Зеленићка* ће „порсбити” своје име и постаће *Плавићка*.

2.6.2. У *Покондиреној тикви*, занесени поета *Светозар Ружичић*, такође је носилац комичног имена. Он сам даје објашњење доводећи своје име у везу са ружом и светлошћу, а у ствари се иза тог звучног и племенитог имена крије варалица и авантуриста.

2.7. ПАРОДИЈА. Творац пародијског романа у нашој књижевности, често користи *пародију* као средство за остварење вербалне комике у комедијама. Смешно настаје само кад пародија „разоткрива унутрашњу слабост онога што се пародира” (ПРОП 1984: 77).

2.7.1. У *Тврдици*, удварајући се Катици, Мишић потпуно мења тон и начин свог говора. У његовом говору почињу да се јављају славеносрпске лексеме и песнички изрази:

Мишић: [...] Господична, ја сам доста вашу доброту и ваша *преизградна* *качества* (‘одличне особине’, И. Ц.) у самоћи уважавао и њима се дивдио, данас је прилика објавити вам да су мене *прелести* (‘дражи, чари’, И. Ц.) ваше преумилно обузеле, и да би *будушче ичестије* (‘будућа срећа’, И. Ц.) моје несносно било кад би ми судбина поносно укратила с вама дне живота делити. (132)

Овде је, у ствари, пародиран феномен *псеудолитерарног*, а то исто се среће и у Јањиној лирској реченици: „Збогом, зелено свет, сад си ми горко!” (135).

2.7.2. У *Покондиреној тикви* феномен *псеудолитерарног* пародиран је у вези с ликом Светозара Ружичића. Док га Сара непрекидно опомиње да говори простије, Ружичић декламује своје стихове:

Ружичић:

Небо грми, земља стрепи,
Сунце сија, трава расти,
Славуј пева, шева трепти,
А дух стихотворца лети
Преко поља, преко брега,
Преко воздушнога снега,
На високи Парнас,
Гди с' извија љупки глас. (177)

Ружичић говори поетским језиком, али у његовом говору јављају се често и елементи наше псеудокласицистичке поезије. Тако Ружичић често помиње Парнас, Аполона, Афродиту, Купидона, Јунону, Леду, Хекубу, Грације, па се његови стихови могу сматрати и пародијом наших песника псеудокласицистичке оријентације. Да је Ружичић *псеудолитерата* који се користи високим стилем и поезијом као „маском”, доказ су његови стихови о сасвим безначајним и помало вулгарним стварима. Такви су стихови о стомаку:

Ружичић:

Велкоможни трбуве,
Твоје силне меуве,
Гоне стихе правити.
С тебе многе девојке
За старкеље полазе,
С тебе лепи младићи
Бабускере узимају. (183)

Јасна је овде пародија тзв. песника „одација”. Избором овако приземне теме, они су исмејани, иако је Стерија у почетку свог књижевног рада и сам писао оде.

У вези с Ружичићем, пародирана је и појава злоупотребе славеносрпског језика⁷ „у циљу помодарства и побољшања сопствене друштвене позиције” (Херити 1999: 81). То је очигледно у дијалогу са Јованом кад Јован помисли да Ружичић говори словачки. Јован на крају и сам постаје „литерата” јер под утицајем Ружичића и он пише стихове. Ти стихови су пародија Ружичићевог стихотворства и на тај начин је Ружичић као поета потпуно раскринкан.

2.7.3. У *Родољупцима* је пародиран такође феномен псеудолитерарног, али је ту пародија „једно од најмоћнијих средстава друштвене сатире” (ПРОР 1984: 77).

Зеленићка непрекидно доказује своје родољубље песничким речима и афектираним изразима, да би се на крају открила њена преписка са неким Мађаром. Узвишене речи су у оштрој супротности са њеним поступцима. У Стеријино време оваква родољубива тирада била је сигурно честа:

Зеленићка: Сад је време да се феникс из пепела славе српске подигне. Српство не може бити вечито сенка туђе светлости, него треба само да постане сунце, и још и другима позајми светлости. (273)

Слично налазимо на другом месту:

Зеленићка: Ах, дим туђег елемента давио нас је много година. Но даница је и нашој народности своје багрјаношарно лице помолила; само не треба ни ми да спавамо [...] (290)

У *Родољупцима* је дато и пародично разобличавање беседе и новинских чланака који су врвели од хипербола у Стеријино време и нарочито, за време револуције 1848/49. У том смислу пародирани су говори Лепршића, који, као и његова рођака, сувише казује, а мало показује:

Лепршић: Зар ви мислите да Србин није сазрео за слободу? Дајте астал (‘сто’ И. Ц.), пак ћете се дивити (Довуче астал наред себе, пак се попне на њега). Господо и браћо! Ви знате шта су Србљи

⁷ Познато је да се под славеносрпским језиком подразумева „мешовити тип српског књижевног језика, састављен од српских народних, рускословенских, руских и српкословенских елемената”, настао у другој половини XVIII века и који је постојао до краја прве половине XIX века (Младеновић 1989: 98).

били у старо доба. Од Душана дрхтале су стене ('зидови', И. Ц.) самог Цариграда. Но ова лепа слава пала је као жртва ('жртва', И. Ц.) бесомучне навале турске. (267)

2.8. ОНОМАТОПЕЈА. „У комичне сврхе може се користити и језик сам по себи, то јест углавном његов акустички систем” (ПРОР 1984: 113). У складу с овим, оноματοпеја је такође једно од средстава вербалне комике.

2.8.1. У *Тврдици* Јања у свом великом монологу, на почетку трећег „дејства”, када мисли да је сасвим пропао, своју ситуацију дочарава на следећи начин:

Јања: Већ си паднио у вода. Рука чини *тана, тана*; вода чини *уа, уа*, теће си се удавио, теће пропаднио. (135)

2.8.2. У *Родолупцима* оноματοпеју срећемо у Нађевом коментарисању српских обичаја који најбоље одсликавају особине Срба:

Нађ: [...] Пре венчања и о венчању „*и-ху-ху; и-ху-ху!*”, а после „*јао и леле!*” (284)

2.9. ИРОНИЈА. У комичне сврхе може се користити и иронија. Како каже Проп „иронија речима исказује један појам, а подразумева се (али се не исказује речима) други, сасвим супротан. Речима се исказује нешто позитивно, а подразумева се нешто сасвим супротно, негативно” (ПРОР 1984: 111).

2.9.1. У *Тврдици* Јуца после несреће са истеклим сирћетом, овако коментарише новонасталу ситуацију:

Јуца: Добро нам је пошао напредак! Ако овако устраје, таман ћу до шешира доћи. (136)

2.9.2. У *Покондиреној тикви* иронично најпре говори Ружичић, посматрајући Фемино понашање. Смешном још више доприноси узвишени Ружичићев језик који је у контрасту с Фемином пристодушном појавом:

Ружичић: Која њу у восмиштеније ('усмиштење, занос', И. Ц.) доводи, јест благодетелна муза ('благотворна', И. Ц.). Ми ћемо не-

преривно (‘непрекидно’, И. Ц.) у содружеству (‘друштву, пријатељству’ И. Ц.) богиња и грација бити. (186)

У сцени кад Фема не признаје никога за род, Митар говори иронично и сам је се одричући:

Митар: Ја те опет тражим. Заиста, велику ми чест (‘част’, И. Ц.) правиш! [...] (197)

2.9.3. У *Родољупцима* налазимо више примера ироније. Углавном се иронијом користи Гавриловић, разобличавајући „родољупце”. Тако исмева Шербулића:

Гавриловић (смеши се): О, Нађ ће заиста о вашем родољубију приповедати. (287)

На исти начин коментарише Лепршићеву идеју о оснивању Душановог царства:

Лепршић: Доћи ће време кад ћемо другојаче с њима говорити. Чекајте само док настане Душаново царство.

Гавриловић: *Већ ако га ви не подигнете, други неће.* (287)

У дијалогу са Лепршићем, Гавриловић се још једном изражава иронично:

Гавриловић: Наравна ‘природна’ (И. Ц.) ствар, родољубије све допушта. (324)

У *Родољупцима* иронија често прелази и у саркастично ругање. Сарказам је очигледан скоро у сваком дијалогу Гавриловића и „родољубаца”. Иначе, цела комедија садржи у себи ироничан подтекст. Ироничан је и сам наслов *Родољупци* као и поднаслов „весело позорје” јер је, у ствари, реч о „неродољупцима” и делу које нема готово ничег веселог.

2.10. АФОРИЗАМ. Највећа вредност афоризама је „у сажетости, у комичном обрту, али и у неочекиваности појављивања, тако да делују и као комични акценат и као успјеле сатиричне жаоке” (Лешић 1981: 143).

2.10.1. У *Родољупцима* афоризам је у функцији сатиричне инвективе усмерене на схватање слободе лажних родољубаца:

Гавриловић: Ма'ните се тога, па гледајте свој посао.
Шербулић: *Ко гледа у слободи свој посао?* (264)

Слично схвата слободу и поштење Жутилов, дајући себи право на отимање од других:

Жутилов: [...] Кад се ради о слободи, онда је поштење незнатна ствар [...] (265)

2.11. Сан. Код Стерије и сан може бити у функцији *вербалне комике*.

2.11.1. У *Покондиреној тикви* Василије прича Евици о свом сну у коме је она била главни протагониста. Колико пута би га пољубила, тај број би исписивала кредом на вратима. Последњи пут Евица га љуби чак двадесет четири пута. Овај сан има функцију даље мотивације и развијања радње.

2.12. Пословице

2.12.1. Највећи број пословица везан је за Кир Јању у комедији *Тердица*. Кир Јања често говори пословице на грчком језику, везујући тако мудрост и памет за грчки народ. Углавном се пословице које употребљава односе на штедњу и умереност у свему, што је још један вид разобличавања Јањиног карактера. Такве су нпр. пословице: „Пан метрон аристон” (99), у преводу „Свака је мера најбоља”, „То данион фронтидон анаплеон” (115), у значењу „Дуг је пун размишљања”, као и „Анев идротос ће поно уден” (114), у значењу „Без зноја и напора ништа”. Ови преводи пословица су дословни преводи, док Стерија у коментарима даје преводе по смислу, а Јања, пак, има своје тумачење. Он најпре пословицу изговори на грчком, а затим на „српском”. Тако прва поменута пословица у Јањином преводу гласи: „Све сос мера, све сос мера” (99), а последња наведена пословица гласи: „Ко нећи да пробира, нећи да профитира”(114).

Пословично се изражава и Мишић, али је пословица ту у функцији поуке на крају комада: „Скуп више плаћа” (145).

2.12.2. У *Покондиреној тикви* пословицом Ружичић завршава свој разговор са Јованом: „Молчаније јест красњејшаја до-

бродјетел јуноши” (191)⁸. На овај начин Ружичић остаје „учен” и „узвишен”, иако, у ствари, Јована моли да му негде прода сат и бурмутицу које му је поклонила Фема.

2.13. ИЗРЕКЕ. Комичне изреке се често срећу у Стеријиним комедијама. Оне су у функцији разобличавања лика који их користе, али и у функцији дочаравања одређене средине и атмосфере.

2.13.1. У *Тврдици* се код Јање стално запажа неусклађеност патње и стварног разлога за патњу. Он стално говори о својој пропасти, па чак и о смрти:

Јања: [...] О, оћи да умри Јања, оћиш да вичиш: „Јао, мајки моја, да правим Јању од блато!” (104)

Изрека „Правити неког од блата”, у значењу ‘жалити за неким, осећати потребу или жељу за неким (кога више нема)’ (РСАНУ 1: 635), такође изазива смех јер се поставља питање ко би за Јањом уистину жалио. На овом месту комично се постиже и употребом предлога *од* са номинативом уместо са генитивом.

2.13.2. У *Покондиреној тикви* изреке откривају Фемино порекло и још више истичу контраст између говора којим жели да говори и њеног стварног изражавања. Жалећи се Сари на своју кћер Евицу, она користи уобичајено поређење: „Стоји ми као кост у грлу” (159), а одмах затим додаје: „[...] она се држи свога паорлука што је од оца примила, као пијан плота” (159)

Најупечатљивија је изрека која је у основи и наслова комедије, а изговара је Митар: „Нема ти горе него кад се тиква покондири” (211)

2.13.3. У *Родољупцима* изреке и изрази из народа запажају се код Смрдића. Имајући примедбе на рад одбора, он каже: „... све као преко бундева” (303)

2.14. ИНДИВИДУАЛНЕ ГОВОРНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ. Све личности у Стеријиним комедијама издваја њихов говор. Тој особености говора сваког лика, доприносе и „дијалашке поштапали-

⁸ „Ћутање је најлепша врлина младића” (И. Ц.).

це” (Максимовић 1998: 162), као што су *узвици, поруге, псовке, клетве, заклетве* и др.

2.14.1. Узвици

2.14.1.1. У *Тврдици* Јања непрестано понешто узвикује што изазива снажан комични ефекат. Често је његово афектирање у несагласности са стварним разлозима и ситуацијом. Тако се срећу узвици: „У, ху, ху! Па, па, па! Нову шешир!” (102) или „Пи, пи, пи, како ми даје ватра у моју срцу!” (104), којима Јања реагује на лоше ствари.

Функцију узвика имају и неке грчке речи и изрази. Кад чује да му је шупа пала и убила коње, Јања узвикује: „Кирије имон!” (117), у значењу „Господе наш!”, а кад га Чивути покраду: „Каимено, каимено!” (133), у значењу „Тешко мени!”. Слични су и уздисаји: „О, тихи, о керос!” (140), у преводу „О судбине, о времена!” или „О, талас его!” (143), у значењу „О, јадан ја!”.

Врхунац несреће означавају узвици на крају:

Јања: *Ахара*, Кир Јања, *ахара*, не *ахара*, него *ахамна!* (148)

Оба израза имају значење зла и зловоље.

2.14.1.2. У *Покондиреној тикви* Фема користи узвике и уздахе који нису израз њених правих осећања, јер сматра да свету „ноблеса” приличи да афектира. Кад сазна да ће да се уда за Ружичића, Фема прво узвикне „Ох, ох!” (185), али одмах затим пожели да уздише на „француском”, па узвикује „Алабунар, алабунар [...]” (185)

У последњем примеру уочава се замена гласа *о* гласом *у* (фр. *a la bonheur* – у добри час). Ефекат комичног је још већи када се овакав изговор речи *a la bonheur* доведе у везу са српском речју *бунар*.

2.14.1.3. У *Родољупцима* сви узвици су у функцији откривања лажних осећања и несталности природа главних актера. Најпре „родољупци” кличу: „Иљен!” (263), у значењу „Живели!”, на мађарском језику, а кад се стање на терену поправи у корист српских снага: „Живили!” (287). Ови узвици се понављају више пута и користе према развоју ситуације.

2.14.2. Поруге

2.14.2.1. У *Тврдици* највише поруга користи Јања, непрестано називајући Јуцу „шкиљи” у значењу ‘псето’ (100) и „кучко проклето” (100). Велики број поруга упућује и слуги Петру називајући га „Гумари” (126), што значи ‘магарац’ или ‘угурсуз’ (137), а свакако је најупечатљивији низ поруга који Јања упућује Петру пошто му истекне сирће:

Јања: Ди-и Петру? Ди-и *хидру паклену*? Ди-и *Керверос* код Плуту? Ди-и да го таки трум? (136).

2.14.2.2. У *Покондиреној тикви* Фема Евицу назива: „кукавицо” (154), „дрнда” (154), „мућурла” (154), а затим „паорентино” (157), „кукољу од паора” (176) и сл. Фема ружним речима назива и Јована: „медведе” (162), „будало” (163), „гурбијан” (165) итд.

Међутим, Митар и за Фему налази погрдне речи: „*Крмачо* једна, обезобразила си се као *вашка!*” (197)

2.14.2.3. У *Родољупцима* нарочито погрдно значење додаје се речи „мађарон” (328) као и речи „конзервативац” (264), којима Гавриловића називају „родољупци”.

2.14.3. Псовке

Блиске погрдама су и псовке које исто тако указују на порекло и образованост људи који их користе.

2.14.3.1. У *Тврдици* Јања често понавља псовку „Тон ђаволон!” (100), у значењу „До ђавола!”.

2.14.3.2. *Покондиреној тикви* Фема, у немогућности да се сети једног француског израза, употребљава псовку која је ефектна јер је у контрасту са њеним „ноблесом”:

Фема: [...] Ти нећеш више радити као досад, само ћеш за мном ићи, мене и највеће мадаме-мадаме, *враг им матери*, нисам могла отић погодити... (163)

2.14.3.3. У *Родољупцима* кад Милчика угледа Зеленићку да им долази, Нанчика то прокоментарише са „Нека иде к врагу!” (289).

Жутилов псовком открива своја „патриотска” осећања. Кад чује да долазе Мађари, он узвикује: „*Враг да носи* и Војводуину и све!” (313).

2.14.4. Клетве

2.14.4.1. У *Тврдици*, осим што употребљава погрдне изразе, Јања и куне. Сумњичав да Јуца зна колико он има новаца, каже:

„Не знаиш, убио ти стрела од гром, кад си слушила на врата?” (112).

2.14.4.2. У *Покондиреној тикви* Митар куне Јована онако како је то често у народу: „О, часни те крст потро [...]” (170).

2.14.5. Заклетве

Заклетве су нарочито интересантне кад се неко лажно куне.

2.14.5.1 У *Тврдици*, Јања тврди да нема новаца, заклињући се:

„Проклето оно дукат, да ми гори на пупку, ако имам!” (130)

Слично је на другом месту:

„Да ми дјавол носи ако имам једна крајцара у моју кућу!” (110)

Комично произлази из несклада између Јањиних речи уверавања да нема новца и стварног стања ствари.

2.15. ПОРЕЂЕЊЕ

Ефекат комичног кад је у питању поређење најчешће произлази „из неочекиване подударности (сличности) или различитости и непримјерености поредбених елемената” (МАКСИМОВИЋ 1998: 134).

2.15.1. У *Тврдици* се као нарочит вид поређења издваја персонификација. Јањина страст према новцу достиже гротескне размере кад он „тепа” својим дукатима као да су жива бића:

Јања: Мои красни живот! [...] Шкиљи мали, нећим да вас продам, оћим да вас котим, више, све више [...] Пак онда да легним, да спавам слатко! Одите ви! (Узме банке па броји). (106, 107)

У овој комедији остварено је и ефектно поређење људи са животињама. Јања овако грди Јуцу:

Јања: [...] Ти си оно *мачка* што преди за фуруна, а гледи што ћи да кради. Ти си ону Езопову *лисицу* што вичи: „Цили мили, кир-Јања!” А овамо му метиш штранга за врат. (112)

У истој комедији налазимо и поређење које има иронијску функцију, тј. циљ да исмеје Јању:

Мишић: [...] Ко може кир-Диму с вама сравнити? Ви и он... знате како кажу Грци... као *Аполо и Вулкан!* (129)

Јања често и сам себе пореди са неким познатим личности-ма из историје и грчке митологије:

Јања: Јања, оћиш да пропадниш као *Велизариос*, што пише греческо мудрост. (135)

Јања: О, талас Јања, што ћиш да пострадаш како *Диоген у Коринт!* (142)

2.15.2. У *Покондиреној тикви* Јован Анчицу описује пародирајући описе девојачке лепоте код трубадурских песника и притом користи необична поређења:

Јован: [...] А јесте ли видели како је лепа? Нос јој је као *струк каранфила*, образ црвен као *кармажинска кожа*, а коса *црња него нашег мачка реп*. (165)

Митар поређењем денотира Фемину покондиреност:

Митар: Фемо, шта је теби? Шта си се нарогушила као *патак?* (168)

Овде је, као и у Јањином поређењу Јуце са мачком и лисицом, остварено поређење човека са животињама, при чему неочекиване сличности изазивају смех.

Интересантно је и поређење људског бића и књижевног дела. Ту се запажа поступак *реификације* или *постварења*. Такво је поређење Феме са Рабеновом сатиром:

Ружичић: [...] Видите како сте годинама отјагошчени (натоварени, оптерећени, И. Ц.), да се мисли да сте тристаљетнаго Нестора супруга, с друге пак стране изгледате као *Рабенова сатира*. (204)

3. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

3.1. Смех код Стерије остварен је грађењем комичних ситуација и карактера, али, пре свега, употребом различитих средстава вербалне комике. В. Ј. Проп у својој књизи о комичном, издваја шест

врста смеха (поједине врсте и називи су истовремено и наслови поглавља): *подсмешљиви, доброћудни, зли (цинични), ведри, обредни и раскалашни* смех (ПРОП 1984: 137). Тако је *подсмешљиви* смех „смех који у себи садржи директни или скривени подсмех, изазван извесним недостацима оног коме се смеју” (ПРОП 1984: 137). Овај смех В. Ј. Проп сматра најчешћим, док друге врсте смеха не знају за подсмех и знатно су ређе. Имајући ово у виду, код Стерије можемо говорити, пре свега, о *подсмешљивом* смеху. Циљ његових комедија је морална поука, а то постиже исмевајући одређене пороке и недостатке својих личности (покондиреност, тврдичење и лажно родољубље). Отуда је и честа појава ироничног и сатиричног тона у Стеријиним комедијама (нарочито у комедији *Родољупци*).

3.2. Поставља се питање да ли код Стерије можемо говорити и о неким другим облицима смеха. Јасно је да се они облици смеха који се налазе изван границе, било којих људских недостатака, какви су *ведри, обредни* или *раскалашни* смех, не могу срести код Стерије. *Злобни (цинични)* смех, који је субјективан и није заразан, такође не постоји код Стерије. Једино се још може говорити о *доброћудном* смеху у коме нема „елемената сарказма и злурадости”, који су карактеристични за *подсмешљиви* смех, већ се „ради о лаком и безазленом хумору” (ПРОП 1984: 138). Недостаци су ту ситни и мали и „не изазивају смех, већ осмех” (ПРОП 1984: 138). Хуго Клајн говори о постојању хумора код Стерије, међутим, наглашава да Стерији недостаје „оно широко, свеобухватно, љубави пуно, очинско разумевање за јадне будаласте људе који греше” (Клајн 1965: 196).

3.3. Иако Стеријина класицистичко-просветитељска комедија није имала својих непосредних настављача (Нушић пише друштвену комедију), Стерија отвара једну нову оријентацију у српској књижевности која би се могла окарактерисати као „хумористичко-пародичко и сатиричко осећање и виђење света и као дидактично-тенденциозни смер у литератури” (Живковић 1994а: 16), која се наставила касније у делима Ј. Ј. Змаја, Ј. Игњатовића, К. Трифковића и др. Тако Стерија наставља да живи и у делима потоњих песника и писаца који преузимају неке ликове и ситуације, првенствено из Стеријиних комедија.

3.4. Ставу да је Стерија оригинални писац, радо читан и данас, још више доприноси чињеница да је он створио низ аутентичних ликова, произашлих из средине и времена његовог доба, али који су актуелни и данас. Они су пуни живота и реалистични, чему највише доприноси особеност говора који их карактерише. Језик их одаје исто онолико колико и поступак. Али, Стерија језик не користи само за једноставну карактеризацију својих јунака, већ карактеризацију остварује језиком употребљеним у комичне сврхе. У томе је највећа Стеријина оригиналност и тајна његовог значаја и данас.

3.5. Оно што се као ни поезија не може превести на други језик, не може „упропастити рђавом и неуком глумом, што лебди изнад лоше представе и невештих глумаца као апсолутна својина аутора коју му је тешко одузети и који се њоме опире неспретностима својих тумача” (Христић 1994: 140), јесте комика остварена вербалним средствима. Тако комично премошћује времена и обезбеђује писцу и његовом делу вечити живот. Отуда, читајући Стеријине комедије, гледајући их данас на позорници и слушајући често како неко неког назива „покондиреном тиквом” или „Кир Јањом”, осећамо и даље његову „живу присутност” (Токин 1970: 7).

ИЗВОРИ

Поповић, Јован Стерија. *Комедије* I. Српска књижевност у сто књига, књ. 16. Избор и предговор Милан Токин. Нови Сад: Матица српска – Београд: Српска књижевна задруга, 1970.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Вученов, Димитрије. Комедиограф Стерија. Васо Милинчевић (ур.). *Јован Стерија Поповић*. Београд: Завод за издавање уџбеника СРС, 1965: 117–143.

Деретић, Јован. *Историја српске књижевности*. Београд: НОЛИТ, 1983.

- Живковић, Драгиша. Стерија као представник бидермајера. *Европски оквири српске књижевности* II. Београд: Просвета, 1994а: 16–33.
- Живковић, Драгиша. Стерија и Коцебу. *Европски оквири српске књижевности* II. Београд: Просвета, 1994б: 34–53.
- Клајн, Хуго. Стеријин хумор. Васо Милинчевић (ур.). *Јован Стерија Поповић*. Београд: Завод за издавање уџбеника СРС, 1965: 181–198.
- Ковачевић, Милош. *Стилистика и граматика стилских фигура*. II издање. Никшић: Унирекс, 1995.
- Максимовић, Горан. *Магија Сремчевог смијеха*. Ниш: Просвета, 1998.
- Милинчевић, Васо. Стеријина врхунска комедиографска остварења. Предговор. *Покондирена тиква. Родољупци*. Београд: Просвета, Нолит, Завод за уџбенике и наставна средства, 1981.
- Младеновић, Александар. *Славеносрпски језик*. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада – Горњи Милановац: Дечје новине, 1989.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, 1–6. Нови Сад–Загреб, 1967–1976. Фототипско издање. Нови Сад: Матица српска, 1990.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* (ур. Александар Белић), 1–. Београд: Српска академија наука (и уметности), 1959–.
- Токин, Милан. Жива присутност Јована Стерије Поповића. *Комедије* I. Српска књижевност у сто књига, књ. 16. Нови Сад: Матица српска – Београд: Српска књижевна задруга, 1970: 7–23.
- Херити, Питер. Језик у делима Јована Стерије Поповића. *Језичка разматрања*. Студије о Србима, св. 9. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Вукова задужбина – Нови Сад: Матица српска, 1999: 78–85.
- Христић, Јован. Стеријине комедије и њихова драматургија. *Есеји*. Нови Сад: Матица српска, 1994: 127–153.

***

LEŠIĆ, Josip. *Nušićeve smijeh*, Beograd: Nolit, 1981.

PROP, Vladimir JAKOVLEVIĆ. *Problemi komike i smeha*. Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada, 1984.

III.
ЈЕЗИК СТЕФАНА
ЖИВКОВИЋА ТЕЛЕМАКА

ПРИЛОГ ПОЗНАВАЊУ ЖИВОТА И РАДА СТЕФАНА ЖИВКОВИЋА ТЕЛЕМАКА¹

1. Увод. Стефан Живковић родио се у Черевиху код Новог Сада 1780, а умро у Кишињеви, у Молдавији 1831. године.² Он је 1814. године у Бечу објавио роман: *Прикљоченія Телемака сина Улисева*. Фенелоном, Архиепископом Камбрејским, списана. С' Францускога преведена Стефаном Живковичем. Част Перва. У Вијени, 1814, стр. XVI + 275. Част втора 276–602 + [28], по коме је, иако рођени Сремац, добио надимак Телемак. Ради се, иначе, о преводу са француског језика на тадашњи српски језик романа *Les Aventures de Thélémaque, fils d'Ulysse* познатог француског писца Фенелона из 1699. године.³

1.1. Интересовање за личност и дело Стефана Живковића Телемака изузетно је јако педесетих година XX века. Из 1955. године, у ствари, потичу три студије које се исцрпно баве Живковићевим жи-

---

¹ Рад је настао као резултат истраживања обављених за потребе докторске дисертације *Језик „Телемака” (1814) Стефана Живковића*, која је одбрањена на Филозофском факултету у Нишу 2011. године. Биће публикован у часопису *Philologia Mediana* бр. 8, током 2016. године.

² Подаци о години Живковићевог рођења нису сасвим прецизни. Тако К. Георгијевић закључује да је Живковић рођен највероватније 1780, док Р. Ковијанић, на основу податка да је уписан на лицеј у Братислави 1799. са осамнаест година, закључује да је рођен 1781. године (Георгијевић 1955: 21; Ковијанић 1955: 175). Будући да је Живковић лицеј уписао на јесен, могуће је да је до краја 1799. напунио деветнаест година, тако да је 1780. ипак највероватнија година његовог рођења.

³ Фототипско издање првог дела романа паралелно са транскрибованим текстом и речником мање познатих речи објављено је крајем 2015. године (Живковић 2015).

вотом, школовањем и односима са Вуком Караџићем⁴ (ГЕОРГИЈЕВИЋ 1955; РИСТИЋ 1955; КОВИЛАНИЋ 1955).

1.2. У Вуковој заоставштини пронађена је и веома кратка и непотпуна⁵ *Записка о жизни Степана Василјевића Живковича*, коју је Вук Караџић написао према жељи А. А. Скаљковског, руског писца, историчара и архивисте, Живковићевог зета (ИСТОРИЈСКИ СПИСИ I 1969: 231–232).

1.3. Тек у новије време јавља се обновљено интересовање за Живковићеву личност и преводилачки рад (КРСТИЋ 1999:157–187), а нарочито за језик (МЛАДЕНОВИЋ 2008; ЦВЕТКОВИЋ ТЕОФИЛОВИЋ 2011).⁶

1.4. Основни циљ овога рада јесте ревидирање постојећих и изношење неких нових чињеница, како би се у потпуности осветлио живот и рад Стефана Живковића Телемака – значајне историјске и литерарне појаве прве половине XIX века.

2. ЖИВОТ И КЊИЖЕВНИ РАД

2.1. Познато је да је Стефан Живковић нижу гимназију учио у Новом Саду, да је 1799. године уписан на лицеј у Пожуну (Братислави) и да је по свршеном лицеју прешао у братиславску академију, где се 1802/3. уписао на другу годину права (КОВИЛАНИЋ 1955: 175–177). Највероватније је Живковић у Братислави учио и савладао француски језик, иако му то није био обавезни предмет, будући да је у то време у Братислави владало велико одушевљење за учењем француског језика (КОВИЛАНИЋ 1955: 177).

---

⁴ У вези са односом са Вуком доста податка пружа и монографија о животу и раду Вука Стефановића Караџића Љ. Стојановића, која се у великој мери ослонила на Вукову *Преписку* (СТОЈАНОВИЋ 1987: 14–15, 31–32, 51–55, 125, 180–181, 609–610).

⁵ Р. Самарџић у свом коментару овај кратак спис назива „крњим житијем” (ИСТОРИЈСКИ СПИСИ I 1969: 488).

⁶ В. и радове који следе о језику С. Живковића у овој књизи.

2.2. Наредних година, тј. 1804, 1805. и 1806, Живковић студира медицину у Бечу. Ту га затиче 1806. године и Прота Матија Ненадовић, који о сусрету са Живковићем бележи следеће:

„Кад је мене Карађорђе по делу народњем послао у Беч, ја се упознам са Стефаном Живковићем (који је превео на српски *Телемака*). Позовем га да дође са мном у Србију. Стефан каже: 'Имам само, вели, јоште по године да учим да свршим науке, и диплому добијем, пак ћу прећи.' – Ја му кажем: 'Прођи се, брате, врага и диплома и више учења; нама је нужна и невоља за учене људе, и то што си научио нама ће бити засад доста, а дипломе може бити да ћеш са сабљом у руци добити, како је код нас.' И он послуша и пређе. То је други родољуб за Божом...” (НЕНАДОВИЋ 1969: 219).⁷

2.3. Тако је Живковић прешао у Србију 1806. године, када се у Србији већ распламсао Први српски устанак, и убрзо постао писар у Совјету, а 1808. године и први секретар. Пре него што је постао секретар послат је на планину Рудник да надгледа рудокопњу која се тамо развила за потребе рата.⁸ Због учешћа на тајном састанку у селу Голубињу ради измирења са Турцима заједно са руским агентом Родофиникином и митрополитом Леонтијем, већ крајем 1808. истеран је из службе (Ристић 1955: 3). Убрзо после тога 1809. године, замеривши се Карађорђу, заједно са Родофиникином и Леонтијем одлази у Влашку и борави у Краљеву (Крајови) (ПС 1969: 72–73).⁹

2.4. У Србију се Живковић враћа поново у пролеће 1810. године и борави у руским логорима око Неготина и на дунавској обали, да би почетком 1811. био у Београду и бавио се обезбеђивањем хране за руску војску све до 1812. године.¹⁰ У то време Живко-

⁷ В. о овоме и код Вука у тексту: *Правителствујућий Совѣтъ Сербскій* (ПС 1969: 57).

⁸ Уп. стихове из *Сербијанке* С. М. Сарајлије: Живковића, Протом доведена | Из бечкога универзитета, | Простивша се с музам' и Парнасом, | И у совјет већ стављена писцем, | Одредише старатељем бити | Рудокопства у старом Руднику; | Набавио и мајсторе нужне | Из Њемачке, и остале ствари, | пак отпоче ископават рудо | Млогог сребра, и претапат чисто, | И највише да б' им накопио га | то би ш њиме, што и с пиљци старче [...] (Милутиновић 2008: 286).

⁹ О овом периоду Живковићевог живота, као и о бекству из Србије 1809. године, има доста података и у књизи: Савић 1988: 394, 399, 579, 618.

¹⁰ Изгледа да није тачан Баталакин податак о томе да је Живковић дошао у Београд крајем октобра 1810. године, на који се позива Георгијевић (1955: 24,

вић се оженио Савком, Вуковом сестром од стрица (Стојановић 1987: 14). По свему судећи, Стефан Живковић Телемак није могао почетком 1811. године бити бачен у београдски затвор у време Карађорђевог обрачуна са опозицијом, као што тврди Р. Љушић (Љушић 2005: 354).¹¹

Док је боравио по руским логорима око Неготина и на дунавској обали, читао је роман *Les Aventures de Thélémaque, fils d'Ulysse* француског писца Фенелона из 1699. године, који је купио у Краљеву (Крајови) 1809. године. О томе Живковић пише:

„У Краљву надѐм случајно едно парїзско изданїе Телемаковић прикљученїя, и купим. Путуютьи я онда туда понесем тога Телемака са собом, кога читаютьи проводїо сам кадшто време по войсци, и по логори у малой Валахиї, около Дунава у Сербїи и у Крайни” (Посвета 1814: V).

Превод је започео на наговор једног од устаника¹² који је записивао оно што је Живковић казивао. Како се превод допао не само записивачу већ и другима који су све слушали, „тим поводом” преведена је „мало-помало” цела књига (Посвета 1814: V–VI).

ф. 2). А. П. Зас из Крајове 26. 12. 1810, односно 7. 1. 1811, пише Карађорђу да шаље свог изасланика, који ће припремити долазак руске војске у Београд. Ту се помиње секретар Живковић, који заједно са овим изаслаником и Лазаром Војиновићем полази за Београд „за приготовити провијант и фураж потребни за два баталиона, који морају онде пребивати” (Савић 1988: 842).

¹¹ Исте чињенице везује исправно за Стефана Живковића Нишлију Р. Костић (2004: 76). Р. Костић, међутим, погрешно Стефану Живковићу Нишлији приписује учешће на тајном састанку у Голубињу (Костић 2004: 73).

¹² М. Витезовић сумња да је тај устаник управо Вук Караџић, који је 1811. године боравио у Крајини као кладовски цариник (Витезовић 2015: 102, 223). Стефан Живковић се у Србију вратио, међутим, у мају 1810. године и „бавио се по логорима” (Ристић 1955: 4). Да је превођење романа почело пре доласка Вуковог у Кладово, а да је са преводом Вук, свакако, био упознат, сведочи и следећи одломак из писма Стефана Живковића Вуку Караџићу које му је упутио 6. 8. 1811. године из Брзе Паланке, жалећи што читаво њихово друштво није на окупу ради шале, весеља, али и кориснијих ствари: „Осимъ еднога Телемаха други при себи книга неимамъ. Нѣга читали бы, преводили бы; ако небы хотео лепимъ начиномъ ѝ добримъ мы бы га ѝ силомъ у ове Србе привикавали” (Преписка I 1988: 146). Опаска да „не треба много проициљивости да би се утврдило како је језик превода Вуков” (Витезовић 2015: 102), такође не стоји, што се може видети и из опсежних истраживања о језику романа у раду: Цветковић Теофиловић 2011.

2.5. После слома Првог српског устанка Живковић са Вуком Караџићем и Савком одлази у Беч, где су стигли крајем октобра 1813. године (Стојановић 1987: 14–15). Ту су се упознали са Димитријем Давидовићем и Димитријем Фрушићем, као и Јернејем Копитарем (Ристић 1955: 4). Стефан Живковић је у Беч донео готов превод Фенелоновог романа и предао га у штампу крајем 1813, а роман је изашао из штампе почетком јула 1814. године (Младеновић 2008: 317).

2.6. По казивању самог Живковића, са Фенеловим романом сусрео се још у младости када је из ове књиге учио француски језик и тада је већ пожелео да је види преведену (Живковић 1813: 543). Жељу да се овај роман преведе имали су и други писци, Живковићеви претходници у том смислу, као нпр. Доситеј Обрадовић, Атанасије Стојковић или Глигорије Трлајић (Крстић 1999: 160). До нас је, ипак, дошао само Живковићев превод који је настајао постепено, у периоду од четири године.¹³ Објављујући тако свој превод у Бечу 1814. године, Живковић је стекао велику славу међу Србима, што доказује чињеница да је по главном јунаку романа Телемаху, добио надимак Телемак. Он се овим преводом уврстио у ред српских писаца изузетно заинтересованих за француску књижевност и културу на почетку XIX века.¹⁴

2.7. Маја или јуна 1815. године Живковић је био у Шишатовцу, о чему пише Вук у писму Копитару од 28. 6. 1815, говорећи му о њиховим заједничким путовањима по фрушкогорским манастирима (Преписка I 1988: 242–243). Одатле Живковић одлази поново у Беч ради штампања своје друге књиге: *Благодѣтелна муза или чувствованія и мысли къ образованію сердца, и къ украшенію душе*, у Бечу 1815. године (Георгијевић 1955: 42).¹⁵

¹³ То је било између 1809. и 1813. године, док је боравио међу српским устаницима (Младеновић 2008: 320).

¹⁴ О великој заинтересованости Срба за француски језик и културу крајем XVIII и у првој половини XIX века в.: Крстић 1999: 8–45.

¹⁵ Осим ова два већа дела, која су преводи, Живковић је 1814. године испевао и једну песму, коју је први пут објавио Б. Маринковић под називом: *Сербскія муза на Торжественное Пришествіе Его И. В. Александра Павловича Самодержца*

Изгледа да је Живковић у Шишатовцу заједно са Вуком боравао и у пролеће 1816. године (ПРЕПИСКА I 1988: 289–290). У то време Мушицки му је посветио и оду (Мушицки 2005: 71–73).

2.8. У лето 1816. прешао је у Србију и трговао дрвима, храном и ракијом (ГЕОРГИЈЕВИЋ 1955: 27). Већ тада је размишљао о одласку и чекао је пасош, иако хвали тадашње прилике у Србији, али није ту рођен и не може се навикнути (ПРЕПИСКА I 1988: 323–324).

Међутим, маја 1817. године још увек је у Шапцу, када се сусрео са Мушицким, спреман за одлазак у Букурешт (ПРЕПИСКА I 1988: 459–460). Преводилац Фенелоновог романа, књиге у којој се износи узор просвећеног владоца, „није се могао помирити са Милошевом самовољом” (Ристић 1955: 5–6). Свакако су политички разлози у великој мери утицали да Живковић напусти Србију. Димитрије Фрушић пише Вуку Караџићу 20. 9. 1817. године о писму које је Живковић оставио кнезу Милошу непосредно пре свог одласка у Букурешт:

„Да вишъ чуда. Милошъ Вла Бегу по преповеданију Шпирте овога писао, да истера Живков. Телем. изъ Валахиѣ. Живковић после свога отлазка дао є предати Милошу писмо, и изгрдїо га, вели и испребацьвао му кое шта, већ да горе и люће, и заръ истиннїе нїе му могло рећисе.

Кадъ му є Секретаръ на Живков. и онако огорченъ, искрено све протолковао, каже Шпирта у вретенъ да є скакао; и кадъ є дошло на речъ: ’да подла тако Милошева душа нїе вредна балегу са се скинути, сь коїомъ се обложїо крвь Гьордїя проливши’ заверїо се Милошъ 50 кеса потрошити докъ га или увати или замами на прилику, гди ће му се осветити, не манђ но главомъ и срамотомъ” (ПРЕПИСКА I 1988, 507).

2.9. У Букурешт је Живковић путовао преко Видина, где се срео са Симом Милутиновићем Сарајлијом. Како се испостави-

---

Всеросїйскаго въ Вѣну 25-Септемврїа Стефаномъ Живковичемъ бывшимъ Секретаромъ Сербскаго Совѣта (Маринковић 1958: 131–132), тако да његов рад није само преводилачки, како се до скоро мислило (уп. Ристић 1955: 13), а изгледа да се бавио помало и књижевном критиком, о чему ће бити речи у т. 3.4. у овом раду.

ло, Живковић је ту свратио због посла са Јаном Розумировићем, трговцем. Како је читаво друштво код Сарајлије говорило и о политичким стварима, Живковић је по доласку у Букурешт одмах ухапшен, али је убрзо био пуштен јер је аустријски дипломатски агент Флајшхакл, коме је Живковић био предат као аустријски држављанин, прозreo да иза целе ствари стоје кнез Милош и његови агенти (ГЕОРГИЛЕВИЋ 1955: 29–20; ИВИЋ 1932: 23–24).

2.10. У Влашкој Живковић, међутим, није нашао жељену срећу и мир. Изневерена очекивања, „бѣдность даже до недоумѣнія” (ПРЕПИСКА I 1988, 634), претворила су се у огорчење према Милошу, па и према српском народу. Стефан Живковић пише Вуку из Букурешта 30. 10. 1818. године:

„Толикое онде сада глупость, варварство и тиранство возрастло изъ нѣдра онога проста необразованнога народа” (ПРЕПИСКА I 1988: 634).

„За Милоша Обренов. што пишете све е истина. Чудовище е отъ Тиранна, у нѣму имамо другу пробу да отъ проста човека неможе ретко что добро изићи. – Дакле е воспытаніе найглавнія стварь у царству животиня. Есамъ ли я Серблѣ све вообщее познао оставлямъ вама на разсужденіе” (ПРЕПИСКА I 1988, 635).

2.11. Изгледа да се Живковић умешао у политичке догађаје који су избили у Влашкој и Моладавији 1821. године и у тим догађајима некако поправио своје материјално стање (РИСТИЋ 1955: 6–7). Ристић о Живковићу као учеснику тих догађаја каже: „Из овога се добија слика о карактеру и природи Живковића као човека који се брзо и лако загрева и улази у авантуре, који воли промене и игра неку политичку улогу” (РИСТИЋ 1955: 8).

2.12. Живковић се 1822. и 1823. налази у Кишињеву, одакле 1823. године јавља Вуку о судбини његовог превода *Новог завјета* (ГЕОРГИЛЕВИЋ 1955: 33), о чему ће више речи бити у т. 3.4.

Живковић је био и у Одеси, бар тако пише Вуку у писму од 18. 5. 1823. године, одакле му се, изгледа, јављао описујући свој живот у Кишињеву, али то писмо из Одесе није сачувано (ПРЕПИСКА II 1988: 204).

Према Љ. Церовићу (СЕРОВИЋ 1997),¹⁶ Стефан Живковић, „књижевник” био је у Кишињеву код А. С. Пушкина¹⁷ и упознао га са делима Вука Караџића.

Кнез Милош га је и даље прогонио и тражио је од руских власти да га заједно са Стефаном Живковићем Нишлијом удаље што више из Бесарабије у унутрашњост Русије, али је гроф Воронцов¹⁸ после овога Телемаку доделио службу колешког асесора, чин у коме је био до краја живота (Ристић 1955: 8; Георгиевић 1955: 34).

2.13. Као руски чиновник за време руско-турског рата 1828–1829. године био је у Галцу, као и у главној руској команди код грофа Дибича под Шуменом (Ристић 1955: 8; ПРЕПИСКА IV 1988: 216). У Једрену се тешко разболео и вратио се у Кишињев, где је умро јануара 1831. године (ПРЕПИСКА IV 1988: 448). Убрзо је после њега умрла и његова жена Савка, а о његово двоје деце: Филипу и Софији изгледа да је бринуо његов имењак и презимењак Стефан Живковић Нишлија (Ристић 1955: 9). Софија се касније удала за руског историчара Скаљковског.¹⁹ Ристић наводи да се о њој даље ништа не зна (Ристић 1955: 9).

2.14. Захваљујући срећној околности што се Софија удала за Руса А. А. Скаљковског, ипак се о њој, а самим тим и о Живковићевим потомцима, данас нешто више зна. Иако у самим изворима до којих смо дошли има пуно грешака,²⁰ издвојићемо неке интересантне податке. За Софију се тако наводи да је имала јако

---

¹⁶ У чланку који смо користили овом приликом, Љ. Церовић наводи и низ нетачних информација, као нпр. да је Стефан Живковић Нишлија а не Телемак, био у преписци са Вуком Караџићем, па се чак наводи и писмо које је и овде спомињано од 18. 5. 1823. године (СЕРОВИЋ 1997).

¹⁷ Познато је да је Пушкин три године боравио у Кишињеву и годину дана у Одеси (од 1820. до 1824).

¹⁸ Код истог овог грофа 1828. године почеће да ради А. А. Скаљковски, који се касније оженио Живковићевом ћерком Софијом (ДОММЕС 2006: 7).

¹⁹ Према његовој жељи настала је Вукова кратка белешка о животу Стефана Живковића Телемака (ИСТОРИЈСКИ СПИСИ I 1969: 231–232).

²⁰ Тако се нпр. наводи да је Софија рођена 1825. године (ДОММЕС 2006: 9), док је сам Живковић помиње у писму Вуку од 18. 5. 1823. године (ПРЕПИСКА II 1988: 205).

леп глас који је школовала и да се бавила благотворним радом. У браку са познатим мужем историчарем и архивистом Скаљковским имала је много деце, али су нека рано умрла.

Највише пажње привлаче од синова Константин, а од кћери Олга. Константин је о себи говорио да је био инжењер, чиновник, геолог, статистичар, предавач, путник, истраживач Кине, позоришни критичар, радник на железници (Доммес 2006: 12). Марина Домес наводи да се Константин активно бавио журналистиком и да га је красио изузетан литерарни таленат и смелост да се супротстави противницима (Доммес 2006: 14). Олга је, међутим, наследила од своје мајке Софије леп глас и била често у друштву Мусорског, Римског-Корсакова, Достојевског, Тургејева и многих других знаменитих личности онога доба (Доммес 2006: 19).

3. СТЕФАН ЖИВКОВИЋ КАО ПРЕТХОДНИК И САВРЕМЕНИК ВУКА КАРАЦИЋА

3.1. Када је дошло до познанаства Стефана Живковића са Вуком, није познато, али, као што је већ речено, Стефан Живковић је био Вуков зет јер се 1811. године оженио Вуковом сестром од стрица, Савком, ћерком Николе Тодоровића Чаркације из Шапца (Стојановић 1987: 14; ИСТОРИЈСКИ СПИСИ I 1969: 232). Од тада су почели и њихови међусобни ближи контакти и пријатељство. У периоду од 1811. до 1821. године водила се међу њима и врло жива преписка.²¹ Интересантан је податак да су у писмима Вук и Стефан Живковић размењивали мишљења о политичким и књижевним приликама онога доба, али не и језичким (в. ПРЕПИСКА I 1988: 204, 403, 635; ПРЕПИСКА II 1988: 103).

3.2. Познато је и да су Стефан Живковић, Савка и Вук дошли заједно у Беч крајем октобра 1813, где су и живели заједно, све до Вуковог наглог напуштања Беча, марта 1814. године (Стојановић 1987: 14, 15, 31, 50).

²¹ У периоду од 1811. до 1821. сачувано је 14 писама, од којих је тринаест упутио Стефан Живковић Вуку (ПРЕПИСКА I 1988: 146, 152, 153, 157, 167–168, 203–205, 263–264, 322–324, 402–403, 598–599, 634–636, 704–705, 725–726, 822–824).

Тако су истовремено 1814. године штампали своја прва дела: С. Живковић роман *Прикљученија Телемака* а Вук Караџић *Пјеснарицу*.

О њиховом међусобном поверењу говори и писмо које је Вук упутио Копитару 18. 5. 1814. године и у коме, говорећи о штампању *Пјеснарице* у сопственом одсуству, каже:

„А што се тиче трошка за печатање и за вилленпапир то, ако нете Г: Живковић платити, ја ћу Вам сигурно послати [...] али мислим да ће Г. Живковић платити; а ја ћу њему ласно вратити” (ПРЕПИСКА I 1988: 175).

3.3. До захлађења односа између Стефана Живковића и Вука Караџића дошло је, по свему судећи, из два разлога. Један лежи у чињеници да Вук никада није престао да потражује својих 50 дуката које је позајмио Стефану Живковићу 1812. године и које му Стефан Живковић никада није вратио.²² Свој новац безуспешно је Вук потраживао и после Живковићеве смрти.²³

3.4. На коначни раскид односа двају рођака и пријатеља, свакако је, међутим, утицала вест о Живковићевој умешаности у поправљање Вуковог превода *Новог завјета*.²⁴ Наиме, Вук је написао Живковићу последње своје писмо 24. 7. 1822. као одговор на Живковићево писмо из 1820. године (ПРЕПИСКА I 1988: 822–823),

---

²² С. Живковић пише Вуку 1820. године, напомињући да осећа захлађење пређашњих односа, правда се што нема новац да врати, па чак предлаже да Вук узме од Каулице новац који је добио од продаје његових књига (ПРЕПИСКА I 1988: 823). Вук, у ствари, не верује Живковићу. У писму Марији Тирки из 1821. године Вук пише: „За нашега Стефана Живковича чуо сам, да се са Савком по Бесарабији вози на 4 коња (помогао се у влашкој буну)” (ПРЕПИСКА I 1988: 1006).

²³ После Живковићеве смрти Вук пише М. Обреновићу 14. 8. 1831. о Живковићевом дугу, као и тудору деце тада покојног Живковића Јакову Николајевичу Радичу у Кишињев 1. 3. 1832. и шаље облигацију на име дуга (ПРЕПИСКА IV 1988: 462–463, 615–616).

²⁴ Познато је да је Вуков превод *Новога завјета* двадесет и седам година лежао у рукопису. Ово је за Вука била веома болна и важна тема јер је почео да пише и историју овога превода која је остала недовршена (СТОЈАНОВИЋ 1987: 601). У тој историји, по свему судећи, било би места и за Живковића. О реконструкцији историје Вуковог превода *Новог завјета* в.: Стојановић 1987: 601–623.

у коме му јавља да је Каулиција пропао и да није могао да узме новац од њега на име Живковићевог дуга. Вук мисли да Стефан сада добро живи и нада се да му врати позајмљени новац и пошље бар стотину дуката преко (ПРЕПИСКА II 1988: 102). Живковић Вуку шаље одговор 18. 5. 1823, где му, осим тога што нема да врати новац, јавља о судбини његовог превода *Новог завјета*:

„На кратко Вамъ являемъ да превод Евагглія и Апостолски дѣянія на нашъ езикъ, о комъ сте се Вы подвизали, ние нашао среће у Россіи, а то нове или Ваше ортографіе ради. Препорученое было Г. Стојковићу као извѣстномъ писателю у Руссіи да онъ оно поправи, а онъ е казао да га воли изънова превести по свомъ начину него ‘га поправляти. И тако е ономадъ изъ Кишинова отишао у С. Петерб. да преводи и печата” (ПРЕПИСКА II 1988; 205).²⁵

У то време Вук није ништа знао о судбини свог превода *Новог завјета* и чекао је одговор од Одбора Руског библијског друштва да ли су црквене власти у Србији одобриле његов превод за штампу. Тек 30. 10. 1823. године Василиј Попов званично обавештава Вука да је Руско библијско друштво превод *Новога завјета* дало на преглед митрополиту Леонтију и „неким другим ученим личностима Србима духовног и световног звања” који су проценили да је превод „неисправан” и „недоличан” и да је његово поправљање немогуће (ПРЕПИСКА II 1988: 303).

У међувремену, Вук се већ жалио Копитару у писму од 17. 9. 1823. године:

„За Стојковића ја велим да не пишем никоме. Шишк. ће прије бити с њиове стране, него с моје; а и другоме коме да пишем не ће помоћи ништа. Кад и од будалаштине не могу са свим одвратити, не треба да и сметам у њој [...] Кад Телемак вели, да је (6. маија) отишао да преводи и *штампа*, ваља да ће скоро бити готово. То ће бити *Славено-Сербскије* од Физике његове и Аристида и Наталије. Шта им драго. Може бити да ћу ја ово дана писати Тургеневу за остатак мои новаца, не ће ли ми што одговорити. – Без сумље је и Телемак био судија у мом послу” (ПРЕПИСКА II 1988: 264).²⁶

²⁵ Изгледа да је Вук одговорио Живковићу на ово писмо, али одговор није сачуван (ПРЕПИСКА II 1988: 205).

²⁶ Чини се да је Живковић испунио обећање које је изрекао непосредно пре свог

Вук о овоме пише и Милошу Обреновићу из Земуна 24. 7. 1824. године, после штампања *Огледа Светога писма* на српском језику у Лајпцигу:

„А ове сам огледе светога писма на српском језику ја у Липисци зато издао, да се зна какав је био онај мој превод Новог Зајвета, који су послје Митрополит Леонтије и Атанасије Стојковић и Стефан Живковић у Бесарабији поправљали и кварили, као што ћете виђети кад примите књигу наштампану” (ПРЕПИСКА II 1988: 480).

3.5. Тешко је одговорити на питање шта је Вуку теже пало: невраћени дуг или Живковићева умешаност у поправљање његовог превода *Новог зајвета*. Од тада се, међутим, прекидају сви њихови контакти. Тек јуна 1831. године брат Стефана Живковића, Симеон Живковић, обавештава Вука о Стефановој смрти (ПРЕПИСКА IV 1988: 448–449).²⁷

3.6. Иако нема писаног трага да су Вук и Живковић расправљали о језичким питањим, већ само о политичким и књижевним приликама онога доба, заједнички живот у Бечу, истовремено штампање првих својих остварења, кретање у сличним културним круговима, познанство и пријатељство са Копитарем, дају за право да се овакви разговори морају претпоставити. У Живковићевој напомени да је у роману *Прикљученија Телемака* дебело јер „оставио”, не може се пренебрећи и могућ усмени Вуков утицај на њега (Младеновић 2008: 325–326).

3.7. Већ у првим радовима о Стефану Живковићу, међутим, помиње се да је он био Вуков претеча.²⁸ Живковић у *Посвети* исти-

---

одласка у Букурешт пред Мушицким, а које Мушицки преноси Вуку у писму од 27. 5. 1817. године: да ће се предати литератури српској и да ће критиковати све остале (ПРЕПИСКА I 1988: 460). У вези с овим је и следећа напомена С. М. Сарајлије у писму Вуку 24. 11. 1825. у коме му јавља да је написао *Сербиаду*: „Живковић га је Телемак преглед’о, добру му сентенцију изреко, и мене Србским некаким Оссіаном назвао” (ПРЕПИСКА II 1988: 724).

²⁷ Међутим, Вук је, изгледа, већ знао да је Живковић умро, ако је судити по ономе што јавља Копитару марта 1831. године (ПРЕПИСКА IV 1988: 407).

²⁸ Милан Ристић тако истиче: „Стефан Живковић спада у ред оних наших писаца

че значај израде српске граматике, а нарочито речника, по угледу на Аделунга, док Вук у Предговору *Пјеснарице* истиче такође потребу да се израде српска граматика и речник (Младеновић 2008: 321).²⁹ Живковић у *Посвети* не употребљава назив *славеносрпски језик*, већ *српски језик*, *српски народњи*, што наводи на закључак да је њему 1814. године било јасно да се под термином *славеносрпски* не подразумева чисти народни језик. Младеновић подсећа да је Вук две године касније, тј. од 1816, почео да под називом *славеносрпски језик* подразумева књижевни језик који није српског народног типа (Младеновић 2008: 324–325). Младеновић истиче и значај Живковићевих речи из *Посвете* о богаћењу српског књижевног језика речима преузетим из *славенског*, с тим што такве лексеме треба посрбити. У том смислу Живковић наставља идеје Орфелина и Рајића, за које ће се касније изјаснити и Вук (Младеновић 2008: 349–350).

3.8. Иако је Живковић неке своје идеје изложио нешто пре Вука, не може се ипак, пренебрећи ни могућ Вуков усмени утицај, као ни посредан утицај преко рукописа Вукове *Пјеснарице*, чије је штампање Живковић надгледао (Младеновић 2008: 325–326).³⁰ Међутим, Живковић је одустао од неких својих идеја. Тако се слову *дебело јер* вратио само годину дана касније, у *Благодјетелној музи*.³¹ Ово, међутим, не умањује значај Живковићевих речи изложених у *Посвети*.

који су почели писати и штампати на народном језику и уводити упрошћенији правопис. Он би према томе био непосредни претходник Вуков” (1955: 9).

²⁹ На ово место указује и М. Ристић, истичући у први план Аделунгово начело „Пиши као што говориш”, у чему види Живковића као непосредног Вуковог претечу (1955: 11).

³⁰ Треба, свакако, имати у виду да је Живковићева *Посвета* датирана са 1. 6. 1814. године, док су *Посвета* и *Предисловије* Вукове *Пјеснарице* датирани са 25. 1. 1814. године, али се *Пјеснарица* ипак појавила нешто касније из штампе од Живковићевог *Телемака* (Младеновић 2008: 317).

³¹ Георгијевић поводом поновног увођења слова *дебело јер* у *Благодјетелној музи*, коју је Живковић објавио 1815. године, истиче: „Док је Вук [...] брзо евалуирао и напредовао у својим погледима на језик и правопис, Живковић је остајао у месту, немајући дубљег интереса за језичка и правописна питања” (1955: 41).

3.9. Преводећи роман *Les Aventures de Thélémaque, fils d'Ulysse* (1699) француског писца Фенелона на тадашњи српски језик, Живковић је показао интересовање за античку књижевност и митологију,³² те је на овај начин Вук постао његов духовни дужник који се упознао са антиком на овај начин (ВИТЕЗОВИЋ 2015: 222–223), чиме онај земаљски и посве светован Живковићев дуг Вуку губи на важности. Тога, међутим, Вук у тренуцима осуде није био свестан.

4. ЖИВКОВИЋ И САВРЕМЕНИЦИ

4.1. Као што је већ напоменуто, Живковић у Беч заједно са Савком и Вуком Карацићем стиже крајем октобра 1813. године. Беч, међутим, после 1807. године није баш погодно место за културно средиште Срба, а све више српска интелигенција се окупља у Будиму и Пешти. Истовремено се развија и новосадски културни центар, где се окупљају Павел Јозеф Шафарик, Георгије Магарашевић, Милован Видаковић, Јован Пачић, Стефан Вујановски и Јован Хаџи-Светић.

Ипак, Живковић и Вук убрзо постају део малог бечког круга образованих људи и стичу нове пријатеље: Димитрија Давидовића, Димитрија Фрушића³³ и Јернеја Копитара³⁴ (Ристић 1955: 4).

---

³² Фенелонов роман, у коме се приповеда о авантурама Одисејевог сина Телемаха, који је у потрази за својим оцем падао у разне невоље, да би се на крају вратио на Итаку и тамо нашао свог оца, педагошки је и сатирични роман, намењен унуку краља Луја XIV, чији је Фенелон био васпитач. Сам Луј XIV препознао је себе у лику окрутног краља Пигмалиона, што је један од разлога због којих је сам Фенелон пао у краљеву немилост (Крстић 1999: 158). Фенелонов је роман, иначе, подељен на 24 књиге (као Хомерова *Илијада*) које је Живковић превео у целости. Осим тога, Живковић је роман снабдео и потребним објашњењима, тј. додатком на крају у виду митолошког речника, који Живковић назива *Азбучним описанијем* (543–602).

³³ У то време Д. Давидовић и Д. Фрушић почињу издавање својих новина.

³⁴ Копитар и Живковић бринули су заједнички о штампању Вукове *Пјеснарице* 1814. године у Бечу (Стојановић 1987: 50; Преписка I: 175, 178, 180, 184). Осим тога, Копитар се шалио са Живковићем на рачун његове свастике (Стојановић 1987: 31).

4.2. Живковић је до краја живота неговао искрено пријатељство са Мушицким.³⁵ Тако у једном писму Вуку Караџићу од 27. маја 1817. године Мушицки описује растанак са Живковићем и Савком пред њихов одлазак у Букурешт. Између осталог, о састанку на Кленку он пише:

„Ту нам е было слабосрећный Живковић са својом добром другом [...] Жао ми е само было, што се ни ‘смо обимати могли [...] Ту се растасмо. Я ‘сам погледао на Шабац и на планине Србске и уздысао. Вы ме разумете овде bolje, нежели да Вам’ сувым’ речма описуем чувствованія сердца” (ПРЕПИСКА I 1988: 459–460).

На ово писмо Вук је одговорио Мушицком 2. 6. 1817. године речима: „Читаюћи о нашему Телемаку и о Савки, мало ни есамъ почео плакати” (ПРЕПИСКА I 1988: 462).

5. ЗАКЉУЧАК

5.1. Живковић је почетком XIX века припадао малом кругу образованих људи, чији је задатак у погледу ширења просветитељских идеја био тежак. Превodeћи почетком XIX века са француског језика чувени Фенелонов роман на тадашњи српски језик на основама шумадијско-војвођанског дијалекта, Живковић је желео да буде од користи српском народу.

5.2. Следбеник Доситеја, претходник и савременик Вука Караџића, пријатељ Лукијана Мушицког, Јернеја Копитара, Симе Милутиновића Сарајлије, Димитрија Давидовића и Димитрија Фрушића, у сатиричном роману, у коме се, између осталог, даје лик округног владара Пигмалиона, препознао је личности сопственог доба.

5.3. Стефан Живковић Телемак данас заузима место једног од књижевника који су својим преводилачким радом допринели европеизацији српске културе на почетку XIX века, а нарочито њеном упознавању са грчком књижевношћу и митологијом.

---

³⁵ В. и т. 2.7. и 2.8. у овом раду.

5.4. Језиком свога превода, који је у највећој мери народни, Живковић се убраја у оне писце који су утрли пут коначној победи народног језика у књижевности.

5.5. О величини Живковићевог културног подвига сведоче можда најбоље речи Р. Самарцића за кога је почетак XIX века био „глуво доба српске културе кад су се списатељи-луталице тражили, дозивали и налазили ретко расејани по туђим царствима; иако најчешће различитих схватања [...] они су у суштини радили на једном послу и сваког часа се приближавали дејством његових захтева” (ИСТОРИЈСКИ СПИСИ I 1969: 486).

ИЗВОРИ

Живковић, Стефан. *Објавленіе на книгу съ Французскога на Сербски езикъ преведену, Зовому: Приккючения [*Приключения] Телемака...* Беч: Библиотека Матице српске, сигн. РобСр III 2.1, 1813.

Живковић, Стефан. *Прикљученија Телемака. Част прва (1814)*. Упоредо фототипско издање из 1814. и савремена транскрипција. Приредиле Ирена Цветковић Теофиловић и Јелена Стошић. Нови Сад: Матица српска, 2015.

Ивић, Алекса. Епизоде из живота Стефана Живковића–Телемаха и Симе Милутиновића–Сарајлије. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, књ. XII/1 (1932): 20–24.

ИСТОРИЈСКИ СПИСИ I: *Историјски списи I*. Сабрана дела Вука Караџића књ. XV. Приредио Радован Самарцић. Београд: Просвета, 1969: 231–232 и 486–493.

Маринковић, Боровоје. Необјављена песма Стефана Живковића–Телемака. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, књ. XXIV/1–2 (1958): 127–132.

Милутиновић, Сима Сарајлија. *Србијанка*. Библиотека српска културна баштина. Приредио Никола Страјнић. Бачка Паланка: Друштво за науку и стваралаштво „Логос”, 2008.

Мушицки, Лукијан. *Песме*. Изабрала и приредила М. Д. Стефановић. Коло ХСVII, књ. 641. Београд: СКЗ, 2005.

- НЕНАДОВИЋ, Прота Матија. *Мемоари*. Библиотека *Српска књижевност у сто књига*, књ. 15. Нови Сад: Матица српска – Београд: Српска књижевна задруга, 1969.
- ПОСВЕТА 1814: Народу сербском посветљена. *Прикљоченія Телемака сина Улисева*. Фенелоном, Архиепископом Камбрејским, списана. С' Францускога преведена Стефаном Живковичем. Част Перва. У Вјени, 1814: V–X.
- ПС 1969: Правителствујућој Совѣтъ Сербској. *Историјски списи II*. Сабрана дела Вука Караџића, књ. XVI. Београд: Просвета, 1969: 49–184.
- ПРЕПИСКА I: *Преписка I 1811–1821*. Сабрана дела Вука Караџића, књ. XX. Приредио Голуб Добрашиновић са сарадницима. Београд: Просвета, 1988.
- ПРЕПИСКА II: *Преписка II 1822–1825*. Сабрана дела Вука Караџића, књ. XXI. Приредио Голуб Добрашиновић са сарадницима. Београд: Просвета, 1988.
- ПРЕПИСКА IV: *Преписка IV 1829–1832*. Сабрана дела Вука Караџића, књ. XXIII, Приредио Голуб Добрашиновић са сарадницима. Београд: Просвета, 1988.
- САВИЋ, Велибор Берко. *Карађорђе: Документи I–III*. Горњи Милановац: Дечје новине, 1988.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- ВИТЕЗОВИЋ, Милован. *Вук наш насушни*. Нови Сад: Православна реч, 2015.
- ГЕОРГИЈЕВИЋ, Крешимир. Стефан Живковић–Телемак. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, књ. XII/1 (1955): 18–46.
- ДОММЕС, Марина. Род Скаљковских. Литературно-художественное издание: *Дерибасовская—Ришельевская*. Одесский альманах, книга 26 (2006): 7–34. <http://www.odessitclub.org/publications/almanac/alm_26/alm_26_257.pdf>. 19. 12. 2015.
- КОВИЈАНИЋ, Ристо. Школовање Стефана Живковића–Телемака. *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књ. 3 (1955): 175–177.
- КОСТИЋ, Радоје. Стефан Живковић Нишлија, истакнути учесник Првог српског устанка. *Пешчаник*. Часопис за историографију, архивистику и хуманистичке науке бр. 2 (2004): 65–79.

- Крстић, Ненад. *Француска књижевност у српским преводима (1775–1843)*. Нови Сад: Светови, 1999.
- Љушић, Радош. *Вожд Карађорђе. Биографија*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2005.
- Младеновић, Александар. Два савременика и претходника Вука Караџића: Стефан Живковић и Димитрије Исајловић. Посвета Стефана Живковића у књизи „Прикљученија Телемака” (1814). Текст и филолошки коментар. *Историја српског језика. Одабрани радови*. Београд: Чигоја штампа, 2008: 317–360.
- Ристић, Милан. Стефан Живковић–Телемак. Политичар и књижевник обновљене Србије (1780–1831). *Посебан отисак из „Историског гласника”* бр. 1. (1955): 1–14.
- Стојановић, Љубомир. *Живот и рад Вука Стеф. Караџића*. Београд – Земун, 1924. Београд: Београдски издавачко-графички завод, 1987.
- Цветковић Теофиловић, Ирена. *Језик „Телемака” (1814) Стефана Живковића*. Необјављена докторска дисертација, 2011.

***

СЕРОВИЋ, Љубивоје. *Srbi u Moldaviji*. <http://www.rastko.rs/antropologija/ljcerovic_srbi_mol.html>. 7. 10. 2015.

ГРАФИЈСКЕ ОДЛИКЕ „ТЕЛЕМАКА“ (1814) СТЕФАНА ЖИВКОВИЋА¹

1. Увод. Појава Стефана Живковића Телемака (1780–1831) позната је књижевној и културној јавности (ГЕОРГИЛЕВИЋ 1955: 18–46; РИСТИЋ 1955: 1–14). Преводећи с француског на српски језик и објављујући роман: *Приключенія Телемака сина Улисева*. Фенеломом, Архиепископом Камберейским, списана. С' Францускога преведена Стефаном Живковичем. Част Перва. У Виѣни, 1814, стр. XVI + 275. Част втора 276–602 + [28], Живковић је стекао не само надимак (Телемак), већ се уврстио у ред писаца изузетно заинтересованих за француску књижевност и културу на почетку 19. века (КРСТИЋ 1999: 8–45).

2. ПРЕДМЕТ, КОРПУС И ЦИЉ РАДА. Овом приликом предмет интересовања биће графијска решења, пре свега, у вези са писањем тзв. *критичних* сугласника (уп. МЛАДЕНОВИЋ 1967: 162): /љ/, /њ/, /ћ/ и /ђ/, као и групе [јо], у већ поменутом Живковићевом роману *Прикљученија Телемака*.² Анализом је обухваћено првих

¹ Рад је првобитно саопштен на I научном скупу младих филолога Србије: *Савремена проучавања језика и књижевности*, одржаном 14. фебруара 2009. године на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу, а објављен је у *Зборнику радова* са истоименог научног скупа. Година I, књ. 1. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2009: 347–354. Овде се доноси измењен у техничком погледу, са мањим изменама садржине.

² У овом раду је прихваћено терминолошко одређење Љ. Суботић, као и начин означавања, па се тако под *графемом* сматра најмања јединица, која на плану писаног текста одговара *фонем* или секвенци фонема и представља се једним симболом, за разлику од термина *слово*, који се употребљава за означавање симбола који нема фонемску вредност или је фонемски ентитет представљен комбинацијом двају симбола (диграфима). Фонолошке вредности биће представљене косим: //, графематске изломљеним: <>, а фонетске угластим: [ ]

сто педесет страница романа, изузимајући *Посвету* о којој је већ расправљано (Младеновић 2008: 316–360).

Циљ овога рада је утврдити колико је у погледу обележавања сугласника /љ/, /њ/, /ћ/ и /џ/, као и групе [јо], Живковићев поступак у роману *Прикљученија Телемака* у складу са тадашњом славеносрпском праксом и да ли се може уочити некакав помак у односу на његова сачувана писма која је упућивао Вуку Караџићу до 1814. године.³

3. ЖИВКОВИЋЕВА РАЗМИШЉАЊА О ЈЕЗИКУ И ПИСМУ. Сам Живковић оставио је извесна сведочанства о језику и писму свог *Телемака*. У том смислу, *Посвета* Стефана Живковића, која је штампана од V до X стране његовог романа-превода *Прикљученија Телемака*, од изузетног је значаја (Младеновић 2008: 316–360). Бавећи се у овом раду само неким питањима графиције у Живковићевом преводу, скренућемо пажњу на следеће Живковићеве речи из *Посвете*:

„Што сам велико њ оставио, то су му веть и други пресудили, хотео сам и више писмена изоставити, кое нам чине ветью азбуку, а език може бити без њи, што сам у родителн. падежу чис. множественога употребљавао њи мѣсто их [...] може бити многима нетье бити по вољи: али на све то ни сам имао предписаниј правила, него ми се чинило, да тье тако добро бити” (Посвета 1814: IX).

Живковић каже да је у својој књизи „велико њ оставио” јер су му „веть и други пресудили”, мислећи притом на Саву Мркаља

заградама (Суботић 1989: 14, ф. 3).

³ У периоду 1811–1821. сачувано је 14 писама, од којих је већину упућивао Стефан Живковић Вуку Караџићу. До објављивања романа *Прикљученија Телемака*, сачувано је пет писама С. Живковића Вуку на која ће овде бити посебно скренута пажња (ПРЕПИСКА I: 146, 152, 153, 157, 167). Када је, међутим, тачно дошло до познанаства Стефана Живковића са Вуком, није познато, али се зна да је Стефан Живковић био Вуков зет јер се 1811. године оженио Вуковом сестром од стрица, Савком (Стојановић 1987: 14). Од тада су почели и њихови међусобни ближи контакти, пријатељство и, вероватно, преписка. Интересантан је податак да су у писмима Вук и Стефан Живковић размењивали мишљења о политичким и књижевним приликама онога доба, али не и језичким (в. ПРЕПИСКА I: 204, 403, 635; ПРЕПИСКА II: 103). В. и стр. 111 и 114 у овој књизи.

и његову азбучну реформу изнету у књижици *Сало дебелога јера* *либо азбукопротрес* (Будим 1810) (Младеновић 2008: 325).

Могло би се претпоставити да је Живковић ово слово „оставио” у време свог боравка у Бечу⁴ и не може се у том смислу пре-небрећи могућ усмени Вуков утицај на њега (Младеновић 2008: 325–326).⁵

Увидом у првих сто педесет страна романа *Прикљученија Телемака*, јасно је да Живковић слово *дебело јер* не употребљава. Међутим, употреби овог слова Живковић се вратио само годину дана касније, штампајући књигу *Благодѣтелна Муза или чувствованія и мысли къ образованію сердца, и къ украшенію душе*, у Бечу 1815. године, а што се види и из самог наслова књиге: *къ образованію, къ украшенію* (уп. Георгиевић 1955: 11).

4. ОБЕЛЕЖАВАЊЕ СУГЛАСНИКА /љ/ и /њ/

4.1. У погледу обележавања сугласника /љ/ и /њ/ Живковићева граfiја показује подударност са граfiјским решењима низа славеносрпских писаца који су му претходили, као што су нпр. Јован Рајић (Младеновић 1964: 38. и даље) или Емануил Јанковић (Херити 1983: 53) јер за обележавање поменутих сугласника у групама [ља], [ња], [ље], [ње], [љу], [њу] наилазимо на комбинације <ля>, <ня>, <лѣ>, <нѣ>, <лю>, <ню>. Такав начин обележавања сугласника /љ/ и /њ/ у групама [ља], [ња], [ље], [ње], [љу], [њу] налазимо и код Живковићевиих савременика, као нпр. Милована Видаковића, али и код Јована Хаџића и Јована Стејића, који су се у српској култури појавили двадесетих година 19. века (Кашић 1968: 24–25; Суботић 1989: 37–40; NUORLUOTO: 64, 66). Ј. Игњатовићу је наведени начин обележавања сугласника *љ* и *њ* у

⁴ Вук Караџић и С. Живковић заједно су допутовали у Беч крајем октобра 1813, где су и живели заједно, све до Вуковог наплог напуштања Беча, марта 1814. године (Стојановић 1987: 14, 15, 31, 50).

⁵ Из писма Лукијана Мушицког Вуку од 27. 5. 1817. може се закључити да је Вук утицао на Мушицког да и он „остави” *дебело јер*. Тако Мушички узвикује: „Шта је опет ово? без њ и б? Тако е! Вы ‘сте тому криви [...] Одяко ћу у писмама – без њ писати” (ПРЕПИСКА I: 460).

горепоменутим групама такође познат, али се код њега примећује велика недоследност, а у неким аутографима срећу се и знаци *љ* и *њ* (Јерковић 1972: 35–36).

[ља]→<ля>: *корабля* 1,⁶ 44, *являше* 2, *мисляше* 11, *владѣтеля* 27, *жителя* 35, *родителя* 45, 139, *исправляти* 46, *оставля* 121;⁷

[ња]→<ня>: *богиня* 2, *стениянѣм* 5, *муња* 12, *тягостня* 31, *упражнявати* 32, *стенияше* 38, *обранявати* 105, *упражнявао* 113;

[ље]→<лѣ>: *волѣ* 2, 133, *удивлѣна* 3, *издублѣна* 4, *поставлѣна* 4, *изгублѣно* 13, *коплѣ* 18, *позволѣно* 22, *дивлѣ* 35, *Кралѣвима* 44, *саблѣ* 48, *пріятелѣ* 50, *здравлѣм* 98, *малѣва* 140;

[ње]→<нѣ>: *нѣзину* 1, *забунѣн* 12, *от нѣ* 20, *пустинѣ* 35, *владанѣ* 39, *нѣму* 50, *нѣга* 129, *оближнѣ* 141;⁸

[љу]→<лю>: *землю* 7, *любовници* 10, *налюти* 11, *бловати* 32, *людима* 36, *любите* 46, *кораблю* 75, *любак* 125;

[њу] →<ню>: *познаваню* 2, *огню* 4, *сметню* 11, 128, *богиню* 141 и сл.

На крају речи и на крају слога испред сугласника, сугласник /љ/ обележен је са <љь>:

/-љ/ →<-љь>: *корабль* 1, *побѣдитель* 7, *родитель* 8, 44, *добродѣтель* 32, 74, 84, *любителъ* 36, *зрителъ* 40, 137, *повелителъ* 44, *темелъ* 45, *обладателъ* 105, *непріятелъ* 141;

/-љС-/ →<-љьС->: *польске* 4, *школьчицама* 4, *пріятельство* 25, *удовольствия* 30, *польскога* 33, *неповольна* 117, *пріятельства* 137.

Колебање у писању срећемо код примера *доволно* 48, 58 и *довольно* 47.

4.2. Група [љи] обележена је са <љи>:

вољи 2, *альину* 6, *корабљи* 12, 20, *жителљи* 14, *пріятелљи* 17, *у дубльини* 24, *задовольили* 27, *задовольити* 30, *добродѣтелљи*

⁶ Потврде су навођене према хронолошком принципу, тј. према броју стране на којој се налазе.

⁷ Група *ља* једном је обележена и на овај начин: *задовольавати* 38.

⁸ Али и: *огнене* пламене 32.

31, *свидѣтельи* 36, *учительи* 41, *гордельиво* 42, *воспитательи* 46, *удальити* 47, *дубльине* 50, *гордельива* 107, *шалывим* 140.⁹

4.3. У групи [љо], која не долази у *Посвети* (Младеновић 2008: 328), сугласник /љ/ обележен је такође са <лъ>: *земљом* 14, али и: *землѣом* 98.

4.4. Слично је и са обележавањем сугласника /њ/. Само понегде налазимо <њ>, као нпр. у групи [њи], [њо] или када сугласник /њ/ треба обележити испред неког другог сугласника, односно на крају речи:

[њи]→<њи>: *верхњи* 2, *годишњим* 4, *њиовим* 7, *њима* 10, *њиову* 10, *њиов* 59, за *њим* 98, с *њиме* 127;¹⁰

[њо]→<њо>: *њойзи* 1, *њой* 2, 9, 127, *њом* 8, 48, *богиньо* 9, 129, *средньої* 135;

/њС-/→<њС->: *сужаньство* 30, *коньске* 41, *коньма* 101;

/њ/ →<њ>: *наковань* 32, *огань* 44, 137, 139 и сл.

4.5. Дакле, у погледу обележавања сугласника /љ/ и /њ/ у групама [ља], [ња], [ље], [ње], [љу], [њу] комбинацијама: <ля>, <ня>, <лѣ>, <нѣ>, <лю>, <ню> Живковић се подудару са низом славеносрпских писаца, како оних који су му претходили (Рајић, Јанковић), тако и оних који су му били савременици (Видаковић), али и његови следбеници (Хаџић).

Само у једној црти, обележавању сугласника /љ/ и /њ/ комбинацијом графема <лъ>, <њ> у групама [љи], [њи], [љо], [њо] или када треба обележити сугласнике /љ/ и /њ/ на крају слога испред сугласника, односно на крају речи, Живковић је у складу са Мркаљевом азбучном и правописном реформом из 1810. године, који је предложио да се комбинацијама <лъ>, <њ> обележавају сугласници /љ/ и /њ/ у свим позицијама у речи.¹¹

⁹ У примеру: *лажливи* 27, група [љи] обележена је са <ли>.

¹⁰ Али: *книга* 1, 19, 20, 30, 31,

¹¹ Вук Караџић у *Пјеснарици*, која је штампана, као што је познато, истовремено кад и Живковићев *Телемак*, бележи сугласнике /љ/ и /њ/ комбинацијом графема

4.6. У Живковићевим писмима у периоду од 1811. до 1814. године, којих има укупно пет, налазимо, поред уобичајеног обележавања сугласника /љ/ и /њ/ у групама [ља], [ња], [ље], [ње], [љу], [њу] комбинацијама: <ля>, <ня>, <лѣ>, <нѣ>, <лю>, <ню> и примере где је сугл. /-љ-/ обележен као <-лѣ'->: *Вель 'ково, Вель 'к а* (ПРЕПИСКА I: 157).

5. ОБЕЛЕЖАВАЊЕ СУГЛАСНИКА /ћ/ И /ѣ/

Сугласници /ћ/ и /ѣ/ означавају се групама графема <т, д + ъ> у највећем броју примера. У оваквом бележењу сугласника /ћ/ и /ѣ/ огледа се прихватање азбучне реформе Саве Мркаља из 1810. године.

5.1. Сугласник /ћ/

[ћа]→<та>: *пловутѣ* 1,¹² *проводѣ* 2, *летутѣ* 3, *искитѣ* 4, *обѣтава* 7, *присутствуюутѣ* 10, *цветѣ* 13, *осѣтати* 24, *несретѣ* 27, *узмутѣ* 32, *найветѣ* 48, *облетаютьѣ* 73, *обѣтавашѣ* 90, *лютѣ* 142;

[ће]→<те>: *пролетѣ* 1, *тѣ* 3, 5 (1. л. мн.), *цветѣ* 5, *тѣ* 7 (3. л. мн.), *тѣ* 11 (3. л. јд.), *пловутѣ* 20, *нетѣ* 22 (1. л. мн.), *учинитѣ* 34 (3. л. мн.), *тѣ* 45 (2. л. јд.), *смутѣ* 49, *пролетѣ* 54, *наплатѣ* 91, *любитѣ* 112;

[ћи]→<ти>: *петѣ* 1, *чинѣ* 2, *тражетѣ* 2, *видѣ* 3, 6, *самотѣ* 3, *хранѣ* 4, *утѣ* 8, *знаютьѣ* 10, *дотѣ* 16, *незнаютьѣ* 16, 113, *боѣ* 19, *чувствуютьѣ* 22, *држетѣ* 25, *разговараютьѣ* 25, *нотѣ* 28, *петѣ* 29, *стритѣ* 33, *сматраютьѣ* 39, *видѣ* 47, *унитѣ* 49, *обараютьѣ* 57, *утѣ* 71, *дивѣ* 102, *у помотѣ* 137;

[ћу]→<ту>: *тѣ* 3, *нетѣ* 12, *сретѣ* 23, *самотѣ* 30, *тѣ* 45, 46, *нотѣ* 49, *утѣ* 71, *знатѣ* 132;

/-ћС-/→<-тѣС->: *покутѣ* 24, *сретѣ* 38, 82, *несретѣ* 42, *несретѣ* 94;

/-ћ/→<-тѣ>: *отѣ* 9, 101, *нотѣ* 11, 38, *помотѣ* 48, 127, *ветѣ* 143 и сл.

<лѣ>, <нѣ> у свим позицијама у речи (РЕМЕТИЋ 1970: 62. и даље).

¹² Живковић употребљава тзв. „троногo т” које из техничких разлога овде обележавамо са <т>.

5.1.1. Међутим, у следећим примерима сугласник /ћ/ обележен је као <т + јотовани вокал>: *пратяше* 2, *нехотяше* 2, *хотяу* 18, *хотяше* 18, 127, *Египтяни* 26, 44, *Кретьанин* 100, у чему се види недоследност у првобитном начину обележавања сугласника /ћ/ са <тъ> за који ипак има највише потврда. У бележењу групе [ћу] као <тъю>, види се извесна хиперкорекција: *тъю* 3, 5, *сретъю* 8, *тъюти* 50.

5.2. Сугласник /Ђ/

[ђа]→<дѡа>: *найсладѡа* 4, *ладѡа* 7, 141, *угадѡаю* 27, *видѡау* се 40, *побѡдѡавати* 46, 109, *осудѡава* 49, *прохладѡаваю* га 54, *градѡани* 55, *вредѡа* 62, *радѡаю* се 73, *радѡати* 124;

[ђе]→<дѡе>: *подѡе* 3, 11, *насадѡени* 5, *родѡенѡ* 7, *побѡдѡенима* 25, *сладѡе* 49, *нагрдѡен* 50, *доѡе* 54, *найсладѡе* 69, *победѡена* 74, *наградѡен* 91, *зачудѡене* 126, *родѡени* 144;

[ђи]→<дѡи>: *унидѡите* 3, *подчинѡниѡ младѡи* 60, *подѡите* 69, 121, *найсладѡим* 73, *уредѡивати* 109;

[ђо]→<дѡо>: *доѡоше* 4, *проѡосмо* 13, *подѡоше* 71, *доѡо смо* 76, *изидѡоше* 111;

[ђу]→<дѡу>: *медѡу* 40, 44, 52, 53, 119, *помедѡу* 52, 145, *надѡу* 57, *проѡу* 58, *медѡутим* 109, итд.

5.2.1. У неким случајевима сугласник /ђ/ обележен је са <д + јотовани вокал>: *несмедѡу* 1, *проодѡше* 1, *идѡше* 4, *неимадѡу* 19, *знадѡше* 63, *имадѡу* 136, док је у следећим примерима, слично обележавању сугласника /ћ/, видљив извештан степен хиперкорекције: *видѡяла* 1, *видѡяше* 5, *позледѡявау* 149; *медѡютим* 2, *медѡу* 5 и сл.

5.3. Означавање сугласника /ћ/ и /ђ/ комбинацијом графема <т, д + ѡ> запажено је код низа претходника Стефана Живковића, као нпр. код Атанасија Стојковића, Гаврила Хранислава, Вићентија Ракића (Младеновић 1967: 175. и даље) а тако је предложио да се означавају сугласници /ћ/ и /ђ/ у свим позицијама у речи и Сава Мркаљ у својој познатој азбучној реформи 1810. године.

Код Милована Видаковића који је био Живковићев савременик, осим поменутог обележавања сугласника /ћ/ и /ђ/ комбинацијом графема <т, д + њ>¹³ налазимо и означавање сугл. /ћ/ знаком <ћ>, као и означавање сугл. /ђ/ комбинацијом: <г + њ; д + јотовани вокал> (КАШИЋ 1968: 22, 23).

5.4. У Живковићевим писмима упућеним Вуку из периода пре објављивања *Телемака*, запажено је недиференцирано обележавање сугласника /ћ/ и /ђ/ знаком <ћ>: *прекраћивали, доћи*; ако он њ *доће*, да *поће* (ПРЕПИСКА I: 146, 152, 167). Као што је познато, ради се о традиционалној особини наше рукописне ћирилице и пре и после XVIII века, као и штампаних текстова до 1810. године (Младеновић 1967: 195). Аналогно према примерима у којима је сугласник /-љ-/ обележен као <-љ’->, налазимо у Живковићевим писмима и обележавање сугласника /ћ/ и /ђ/ комбинацијама <-тљ’(-)>, односно <-тљ’-, -дљ’- + јотовани самогласник>: *кутљ’е, дотљ’и, синоћљ’*; *сретљ’ја, родљ’јака* (ПРЕПИСКА I: 152, 157, 167).

6. ОБЕЛЕЖАВАЊЕ ГРУПЕ [ЈО]

6.1. У иницијалном и у интервокалском положају (по правилу испред /о/) Живковић у складу са ортографском нормом сугласник /ј/ бележи са <ѝ>.¹⁴

¹³ Проучавајући граfiјске и правописне одлике Вукове *Пјеснарице* из 1814. године (а исте године објављен је и Живковићев *Телемак* који је предмет нашег интересовања), Реметић истиче да сугласник /ђ/ Вук обележава граfiјском комбинацијом <д + њ>, изузимајући притом лична имена у којим се сугласник /ђ/ обележава граfiјском комбинацијом <г + њ>, што значи да се у поменутом обележавању сугласника /ђ/ граfiјском комбинацијом <д + њ> у *Пјеснарици*, Вук придружује Живковићу и Видаковићу. Истовремено, Вук слово <ћ> у *Пјеснарици* нормира као једнофункционално, па је у служби означавања сугласника /ћ/ ово слово остало у нашој азбуци до данашњих дана (РЕМЕТИЋ 1970: 61, 66).

¹⁴ На овај начин сугласник /ј/ на почетку речи, као и у интервокалном положају, обележавају и Е. Јанковић (користећи знак <ѝ>), затим Ј. Рајић, М. Видаковић и Ј. Хаџић (употребљавајући знак <ѝ>). Уп. ХЕРИТИ 1983: 42; Младеновић 1964: 31; КАШИЋ 1968: 21; СУВОТИЋ 1989: 32. Иначе, писање групе [јо] са <ѝо> запажено је и у Вуковој *Пјеснарици*, што је наставак једне добро устаљене традиције (РЕМЕТИЋ 1970: 58).

<(-)ї->→/(-)ј-/: *їошт* 9, 10, 23, 51, 128, *бурїом* 8, 39, *своїом* 20, 150, *їої* 71, 140, 147 и сл.

Али и: *иої* 7, 10, *моиої* 9.

7. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

7.1. Поредићи Живковићеву графију са графијом низа славеносрпских писаца чији је језик проучен, може се закључити да је Живковићева графија у великој мери „традиционално славеносрпска”, али „у неколико праваца и прогресивна” (Младеновић 2008: 350). Прогресивност се огледа у употреби комбинације графема <її> уместо <их> у генитиву множине заменица и придева чиме „Живковић уводи један начин писања који је био новина у дотадашњој славеносрпској правописаној пракси” (Младеновић 2008: 350). Ова особина остала је овог пута ван делокруга нашег разматрања.¹⁵

7.2. Сам Живковић у *Посвети* која је написана јуна 1814, наводи да је могао и више слова изоставити која чине азбуку већом, а језик може бити без њих (ПОСВЕТА 1814: IX). Та *сувишина* слова, Живковић, ипак, није изоставио. Тако се групе [ља], [ња], [ље], [ње], [љу], [њу] означавају комбинацијама <ля>, <ня>, <лѣ>, <нѣ>, <лю>, <ню>, што је одлика, како Живковићевих претходника (Рајића, Јанковића), тако и његових савременика (Видаковића) и млађих писаца (Ј. Хаџића, Ј. Стејића, Ј. Игњатовића). Вук је, међутим, вероватно под утицајем Луке Милованова, са којим се срео у Будиму,¹⁶ вршећи измене у погледу графије на рукопису *Пјеснарице*¹⁷ означио групе [ља], [ље], [љу] и [ња], [ње], [њу] уз помоћ <л>, <н> и <ь> (РЕМЕТИЋ 1970: 62–63).

7.3. У погледу диференцијалног означавања сугласника /ћ/ и /ђ/ графемама <ѣ> и <ѣь> код Живковића уочавамо изванредан напредак

¹⁵ В. о томе стр. 158 у овој књизи.

¹⁶ Подсећамо овом приликом на то да је Лука Милованов можда пре Мркаља избацио сва непотребна слова из наше азбуке (Младеновић 1967: 192, ф. бр. 39).

¹⁷ О изменама које Вук врши на рукопису *Пјеснарице* у погледу графије в. у писму Копитару у књизи: ПРЕПИСКА I: 174.

у односу на означавање истих сугласника двофункционалним знаком <ћ> у његовим писмима из периода који претходи 1814. години.

7.4. Несумњиво, у роману *Прикљученија Телемака*, у обележавању сугласника /љ/, /њ/, /ћ/ и /ђ/ комбинацијом графема: <љ>, <њ>, <тъ> и <дъ>, истина недоследно, види се делимично прихватање реформе Саве Мркаља, као и изванредан степен самокорекције, имајући у виду сачувана Живковићева писма Вуку из периода до 1814. године. Иако се изјашњавао против *сувишних* слова остаје нејасно зашто се само годину дана после објављивања романа *Прикљученија Телемака* у делу: *Благодѣтелна Муза* вратио слову *дебело јер*.

7.5. У погледу изношења идеје да Срби треба да пишу онако како говоре, био је Вуков претеча (Ристић 1955: 11). Али, за разлику од Вука који је после 1814. године „брзо евалуирао и напредовао у својим погледима на језик и правопис, Живковић је остајао у месту, немајући дубљег интереса за језичка и правописна питања” (ГЕОРГИЛЕВИЋ 1955: 41). Даља истраживања језика Стефана Живковића, омогућиће потпуније сагледавање значаја овог писца у контексту развоја српског књижевног језика славеносрпског доба.

ИЗВОРИ

- Живковић, Стефан. *Прикљученія Телемака сина Улисева*. Фенелон, Архиепiскопом Камбрејским, списана. С’ Францускога преведена Стефаном Живковичем. Част Перва. У Виени, 1814, стр. XVI + 275. Част втора 276–602 + [28]: 1–150.
- ПОСВЕТА 1814: Народу сербском посветьена. *Прикљученія Телемака сина Улисева*. Фенелон, Архиепiскопом Камбрејским, списана. С’ Францускога преведена Стефаном Живковичем. Част Перва. У Виени, 1814: V–X.
- ПРЕПИСКА I: *Преписка I 1811–1821*. Сабрана дела Вука Караџића, књ. XX. Приредио Голуб Добрашиновић са сарадницима. Београд: Просвета, 1988.
- ПРЕПИСКА II: *Преписка II 1822–1825*. Сабрана дела Вука Караџића, књ. XXI. Приредио Голуб Добрашиновић са сарадницима. Београд: Просвета, 1988.

- ГЕОРГИЈЕВИЋ, Крешимир. Стефан Живковић–Телемак. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, књ. XII/1 (1955): 18–46.
- ЈЕРКОВИЋ, Јован. *Језик Јакова Игњатовића*. Нови Сад: Матица српска, 1972.
- КАШИЋ, Јован. *Језик Милована Видаковића*. Нови Сад: Филозофски факултет, 1968.
- КРСТИЋ, Ненад. *Француска књижевност у српским преводима (1775–1843)*. Нови Сад: Светови, 1999.
- МЛАДЕНОВИЋ, Александар. *О народном језику Јована Рајића*. Нови Сад: Матица српска, 1964.
- МЛАДЕНОВИЋ, Александар. Сава Мркаљ и његови претходници у реформи предвуковске ћирилице. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, књ. X (1967): 161–198.
- МЛАДЕНОВИЋ, Александар. Два савременика и претходника Вука Караџића: Стефан Живковић и Димитрије Исајловић. Посвета Стефана Живковића у књизи „Прикљученија Телемака” (1814). Текст и филолошки коментар. *Историја српског језика. Одабрани радови*. Београд: Чигоја штампа, 2008: 316–360.
- РЕМЕТИЋ, Слободан. О графици и правопису Вукове „Пјеснарице” из 1814. године. *Прилози проучавању језика*, књ. 6 (1970): 55–66.
- РИСТИЋ, Милан. Стефан Живковић–Телемак. Политичар и књижевник обновљене Србије (1780–1831). *Посебан отисак из „Историског гласника”* бр. 1. (1955): 1–14.
- СТОЈАНОВИЋ, Љубомир. *Живот и рад Вука Стеф. Караџића*. Београд – Земун, 1924. Београд: Београдски издавачко-графички завод, 1987.
- СУБОТИЋ, Љиљана. *Језик Јована Хаџића*. Нови Сад: Матица српска, 1989.
- ХЕРИТИ, Питер. *Књижевни језик Емануила Јанковића*. Нови Сад: Матица српска, 1983.

***

NUORLUOTO, Juhani. *Jovan Stejić's language (A Contribution to the History of the Serbo-Croatian Standard Language)*. Helsinki: Department of Slavonic Languages, University of Helsinki, 1989.

ДИЈАЛЕКАТСКЕ ЦРТЕ У „ТЕЛЕМАКУ“ (1814) СТЕФАНА ЖИВКОВИЋА¹

1. Увод. Стефан Живковић Телемак (рођен у Черевиху код Новог Сада 1780, а умро у Кишињеву у Молдавији 1831) објавио је 1814. године у Бечу роман, превод с француског језика на тадашњи српски: *Приключенія Телемака сина Улисева*. Фенелоном, Архиепископом Камберейским, списана. С' Францускога преведена Стефаном Живковичем. Част Перва. У Вијени, 1814, стр. XVI + 275. Част втора 276–602 + [28]. Ради се у ствари о роману: *Авантуре Телемака, Одисејевог сина* (*Les Aventures de Thélémaque, fils d'Ulysse*), који је 1699. године написао чувени француски писац Фенелон.²

1.1. По казивању самог Живковића, он се са Фенелоновим романом сусрео још у младости када је из ове књиге учио француски језик и тада је већ пожелео да је види преведену (Живковић 1813: 543). Жељу да се овај роман преведе имали су и други писци, Живковићеви претходници у том смислу, као нпр. Доситеј Обрадовић, Атанасије Стојковић или Глигорије Трлајић (Крстић 1999: 160). До нас је, ипак дошао само Живковићев превод који је настајао постепено, у периоду од четири године³, међу српским устаницима који су га и на терали да овај роман преведе „по логори у малој Валахији, околу

¹ Овај рад је саопштен на међународном научном скупу: *Језик, књижевност, идентитет*, одржаном на Филозофском факултету у Нишу априла 2009. године. Објављен је у зборнику радова: *Језик, књижевност, идентитет*. Језичка истраживања. Филозофски факултет, Ниш 2009, 159–173. Овде се даје уз мање измене техничке природе.

² Опширнији биографски подаци о Стефану Живковићу дати су у раду *Прилог проучавању живота и рада Стефана Живковића Телемака*, објављеном у овој књизи.

³ Негде у периоду од 1809. до краја 1813. године (Младеновић 2008а: 320).

Дунава у Сербји и у Крајни” (Посвета 1814: V). Објављујући тако свој превод у Бечу 1814. године Живковић је стекао велику славу међу српским народом, што доказује чињеница да је по главном јунаку романа Телемаху, добио надимак Телемак. Он се овим преводом уврстио у ред српских писаца изузетно заинтересованих за француску књижевност и културу на почетку 19. века.⁴

1.2. У Беч је Живковић стигао заједно са Вуком Караџићем, са којим је био у родбинским односима.⁵ Тако су заједно 1814. године штампали своја прва дела: С. Живковић роман *Прикљученија Телемака* а Вук Караџић *Пјеснарицу*.⁶ У периоду од 1811. до 1821. године водила се међу њима и врло жива преписка из које сазнајемо доста о политичким и књижевним приликама из тог периода у Србији.⁷ Занимљиво је, међутим, да Живковић и Вук у преписци нису размењивали мишљења о језичким питањима.

1.3. У погледу језичког карактера свог превода, Живковић нам је оставио сведочанства у *Посвети*, која је објављена од V до X стране његовог романа-превода, а чији је текст у целини већ био предмет филолошке анализе (Младеновић 2008а: 316–360). Залажући се „да пишемо оним езиком, којим међу собом говоримо”, Живковић каже: „Ј тју быти весма сретъан, ако сам ово безсмртно дѣло Фенелоново [...] добро Сербски превео, да ме читателъи могу разумети” (Посвета 1814: VI). У *Објавленију* на књигу *Прикљученија Телемака*, које је било, у ствари, позив на пренумерацију (претплату), Живковић каже:

„Што се тиче превода и езика, я самъ се особито о томъ старао, да ю тако Сербскимъ езикомъ преведемъ, да ю могу,

⁴ О великој заинтересованости Срба за француски језик и културу крајем XVIII и у првој половини XIX века в. рад: Крстић 1999: 8–45.

⁵ Стефан Живковић је био Вуков зет јер се 1811. године оженио Вуковом сестром од стрица, Савком, ћерком Николе Тодоровића Чаркације из Шапца (Историјски списи I: 232).

⁶ О графји и правопису Вукове *Пјеснарице* в. у раду С. Реметића (1970: 55–66).

⁷ У периоду од 1811. до 1821. сачувано је 14 писама, од којих је већину упућивао Стефан Живковић Вуку (ПРЕПИСКА I).

као што говори покоини нашъ славни Досиѡеѣ разумѣти сви Сербскїи Сынови и Кътери отъ Црне Горе до Смедерева и до Баната“ (Живковић 1813: 544).

Овим својим ставовима о карактеру књижевног језика, који, у ствари, треба да буде српски народни језик онога времена, Живковић се придружује низу славеносрпских писаца, међу којима је и његов савременик Д. Исајловић (Младеновић 2008а: 350). Практичан поступак у циљу писања језиком блиским народном, односно славеносрпским језиком у великој мери србизираним, огледао се у свесном уношењу дијалекатских особина и црта матерњег говора писца. То је, уосталом, у периоду веома јаког руског утицаја, било и питање идентитета.

1.4. У овом раду биће осветљене неке дијалекатске црте, наравно, са становишта данашњег књижевног језика, у роману *Прикљученија Телемака С. Живковића* које се могу идентификовати као особине шумадијско-војвођанског дијалекта, односно источносремског говорног типа, имајући у виду Живковићево порекло.⁸ Несумњиво, на његов народни језик, могао је утицати и ближи контакт и заједнички живот са Вуком у Бечу (Стојановић 1987: стр. 14–15), као и то да је био ожењен Савком, Вуковом сестром из Шапца. Један део свог живота Живковић је провео и као надзорник рудокопа на планини Рудник (ПС 1969: 57).

Анализом је обухваћено првих 150 страна романа, с циљем да се укаже на неке дијалекатске црте у језику С. Живковића које се почетком XIX века могу пронаћи и у делима других писаца са подручја шумадијско-војвођанског дијалекта, његових савременика: Видаковића, Давидовића и Фрушића, као и Исајловића.⁹

---

⁸ Уп. са сличним радом о дијалекатским одликама у *Новинама сербским* (Албин 1973: 115–124).

⁹ Док је језик М. Видаковића детаљно обрађен, информације о језику Д. Давидовића и Д. Фрушића налазимо у студији о језику *Новина сербских*, с тим што додатане информације о језику Д. Давидовића нуди студија А. Младеновића о Давидовићевој *Историји* (Кашић 1968; Албин 1973; Младеновић 1988). Ради поређења Живковићевог са језиком Д. Исајловића коришћена је студија А. Младеновића (2008б).

2. ФОНЕТСКЕ ОСОБИНЕ

2.1. Вокали

2.1.1. Икавизми¹⁰

Ради илустрације екавског рефлекса јата, навешћемо следеће примере:

грех 49,¹¹ *време* 71, 93, 106, 114, *исповедим* 86, *месеци* 86, *деце* 90, 118, *млеко* 91, *човек* 92, 107, *човека* 115 (ак. јд.) 117, *сагрешћо* 95, *звезде* 124 и сл.¹²

Остављајући овом приликом по страни проблем порекла икавизама у шумадијско-војвођанском дијалекту и историјат проучавања, издвојићемо две групе икавизама: фонетског и морфолошког (аналошког) порекла (Ивић 1956: 107–121).

2.1.1.1. Икавизми фонетског порекла¹³

а) $\text{Ѣ} > \text{иј}$:

Код прилога: *гди* 3, 10, 23, 30, 43, 47, 69, 118, 127;¹⁴ *овди* 8, 10, 57, 58, 81, 112, 122, 143; *онди* 26, 49, 73, 125, поред: *овде* 116,¹⁵ *онде* 125.

¹⁰ О икавизмима у делима војвођанских писаца у предвуковској епоси в. у раду: Албин 1972: 25–41.

¹¹ Потврде се наводе према хронолошком принципу, односно броју стране која следи.

¹² Младеновић говори о „*континуитету екавизма* који непрекидно траје од врло старих времена српске писмености па све до екавског изговора данашњег српског књижевног језика” (Младеновић 2008в: 524).

¹³ У обзир су узимани само супстандардни икавизми, тако да икавизми који се јављају нпр. у одричном облику гл. *јесам* или у компаративу и суперлативу придева на *-ији*, будући да су обични у данашњем књижевном језику, нису разматрани.

¹⁴ У *Посвети* се јављају и ови примери: *гдишто*, *по гдиикојой* (Младеновић 2008а: 336).

¹⁵ Прилог *овде*, који је, иначе, карактеристичан за сремски говор (Николић 1964: 314), долази редовно са *-е* у језику Д. Исајловића (Младеновић 2008б: 416), а прилози *овде*, *онде*, *одавде*, долазе редовно у екавском облику и код Видаковића (Кашић 1968: 45). Облик *овди* забележен је у језику С. Новаковића (Албин 1968: 27). Употреба прилога *гди*, али: *овде*, *онде* карактеристична је за језик *Новина сербских* (Албин 1973: 116).

б) Што се тиче измена *ѣ* са *и* код глагола типа: *грѣјати*, *смѣјати се*, *сѣјати* Живковићевом језику имамо: се *сmee* 128, али: се *насмїя* 128.¹⁶

в) Имперфекат од глагола *бити* редовно је са *и* место некадашњег јата (*бијаше*) на шта је, поред *ј* које следи, могао утицати и ослонац на друге облике: *бити*, *био*, *била* и сл. (Ивић и др. 1994: 229, ф. 167):

я никада не *бья* 31, я [...] *бья* зритель 40; *бьяше* [...] брзопловац 61; дивљи *бьяу* 28, не *бьяу* тягостня 31, *небьяу* дивлѣ 35 и сл.¹⁷

г) Кратко јат у слогу иза којег следи слог са акцентованим *и* по старијој акцентуацији, прелази такође у *и* (Ивић 1956: 108): *сикиру* 123, *сикира* 140 (ген. мн.)¹⁸

2.1.1.2. Икавизми морфолошког порекла¹⁹

а) Код глагола VII Белићеве врсте јавља се *и* место *е*:

видїо 2, 10, 41, 52, 65, *видити* 3, 23, 49, 51, 58, 67, 86, 113, *видило* 47, *видили* 57, *видиле* 72, *видише* 115; *предвидити* 12, *предвидїо*

---

¹⁶ До наведене измене *ѣ* са *и* код глагола типа: *грѣјати*, *смѣјати се*, *сѣјати* не долази у источном Срему, као ни у већем делу северног сремског Подунавља а као пункт наводи се и Черевих (Николић 1964: 311–312). Исти глагол: *смејати се* забележен је код Исајловића (Младеновић 2008б: 416), а облици са *е* од некадашњег јата код поменута четири глагола налазе се и код Видаковића (Кашић 1968: 43). У *Новинама сербским* поред усамљеног примера: *грїаше*, за глаголе *смејати се* и *сејати* налазе се само екавски облици (Албин 1973: 116, ф. 8).

¹⁷ Имајући у виду да се имперфекат као категорија не јавља у војвођанским говорима, облик *бијаше* једини је пример имперфекта у Срему (Николић 1964: 352). Иван Поповић наводи да је облик *бијаше* слушао само у неким бачким говорима (Поповић 1968: 190). Овај облик јавља се и у говорима Баната (Ивић и др. 1997: 176). Иако је имперфекат чест у језику М. Видаковића, не налазимо овај пример (Кашић 1968: 94).

¹⁸ Појава је позната сремском говору (Николић 1964: 314), као и језику М. Видаковића (Кашић 1968: 46), односно језику новина Фрушића и Давидовића (Албин 1973: 116).

¹⁹ Овде нису узети у обзир икавизми морфолошког порекла познати стандардном језику: наставак *-и* у дат. и лок. јд. им. ж. р. на *-а*, затим наставак *-и* у дат. и лок. јд. личних заменица итд.

61; *завидити* 34, 41; *живити* 8, 10, 64, 66, 90; *оживише* 13, 29; *желіо* 8, 59; *пожелити* 51; *трпіо* 51, *трпити* 64; *претрпіо* 86; *утъутиле* 72; *стрепити* 74; *стидіо* 79.²⁰

б) лок. мн. им. мушког и средњег рода са *и* место *ѣ*:²¹

по *краеви* 6, на *ледѣи* 14, у *предѣли* Греціе 19, на *врхови* планина 28, на *колѣни* 30, по незнани *острови* 55, по *градови* Греціе 55, по *рамени* 64, на *столпови* 77, по *зидови* 77, по други *мѣсти* 77, *высяу* по *рамени* 88, по дубоки *долови* 89, *седяше* у *редови* 98, по разни свѣта *предѣли* 103 и сл.

в) Предлози *пред* и *преко* код Живковића, као и у Срему (Николић 1964: 313), гласе увек онако као и у данашњем стандардном српском језику:

пред њима 17, *пред* врати 77, *пред* очима 134, *изпред* очію 135; *преко* ливада 5, *преко* далеки мора 139 итд.

У овом облику предлози *пред* и *преко* јављају се у језику *Новина сербских* (Албин 1973: 117), као и код Видаковића (Кашић 1968: 44).

г) Префикс *прѣ* доследно даје *пре* у језику С. Живковића, као и у Срему (Николић 1964: 312): *презираше* 18, *презрео* 135; *предаю* 24; *прекидао* 132. Код Исајловића, као и код Живковића, префикс *пре-* остаје непромењен, тј. никада није замењен са *-при* (Младеновић 2008б: 417).

У језику С. Живковића ретко се срећу примери супституције изворног *при-* са *пре-*. У језику *Новина сербских* (Албин 1973: 117)

²⁰ Ова појава позната је војвођанским говорима (Ивић и др. 1994: 227–228; Николић 1964: 314; Поповић 1968: 42). Велики број сличних примера са уопштеним *и* код глагола VII врсте у облицима инф. основе налазимо код Видаковића (Кашић 1968: 42), у језику Давидовић–Фрушићевих новина (Албин 1973: 117) и код Д. Исајловића (Младеновић 2008б: 416). Ово је, иначе, најизразитија особина језика војвођанских писаца у XVIII и првој деценији XIX века (Албин 1972: 40).

²¹ Архаични облици овог падежа (*-и(х) <- ѣх*) чувају се у војвођанским говорима (Николић 1964: 337–338; Ивић и др. 1994: 229; Ивић и др. 1997: 27–29; Поповић 1968: 41, 163). Наставак *-и* код именица м. и с. р. у лок. мн. најчешћи је наставак у овом падежу код М. Видаковића (Кашић 1968: 69), док Младеновић закључује, истина на малом броју примера, да је наставак *-и* у лок. мн. им. м. и с. рода био присутан код Исајловића (Младеновић 2008б: 428).

или језику М. Видаковића (Кашић 1968: 43–44), односно сремском говору (Николић 1964: 312–313), примери те супституције су чести. Тако у језику С. Живковића имамо изворно *при-*: *принуждавати* 9, *приводити* 18, *приближаваше* 20, *причинява* 23, *приступи* 31, *придобили* 45, *прислушкуе* 49, али и ретке примере где је *при-* замењено са *пре-*: *преговорити* 12, 25, *преповедим* 114.

2.1.2. Ијекавизми

Ијекавски рефлекс јата налазимо у следећим примерима:

пріе 11, 12, 17, 37, 51, 56, 113, *несміе* 51, *ніесам* 112, *цвіет* 134, *ліепи* 134, *умріети* 134, *видье* 13 (1. л. јд.), *видье* 71 (3. л. јд.).

За сремски говор карактеристичан је једино облик *гођ* (*гође* <*годје* <*годѣ*), док је за банатски говор забележено нешто више примера јекавског рефлекса јата, који су често из црквеног или административног језика (Николић 1964: 315; Ивић и др. 1994: 243–245). За говор Госпођинаца наводи се једино пример *дијете* у вок. јд., који се, иначе, јавља у Банату, Срему и Мачви (Поповић 1968: 44; Ивић и др. 1994: 243; Николић 1964: 314; Николић 1966: 233), али га нисмо нашли у језику С. Живковића.

Проучаваоци језика *Новина сербских* и језика Д. Исајловића не помињу постојање ијекавских облика (Албин 1973: 116–117; Младеновић 2008б: 416–417). Код М. Видаковића, међутим, налазимо сличне примере у ијекавском лику као код С. Живковића: *пріе*, *найпріе*; *видьео*, *видье* (Кашић 1968: 44–46). Ово показује да је одређен број ијекавизама постојао у језику С. Живковића, али и других славеносрпских писаца са подручја шумадијско-војвођанског дијалекта. На њихово постојање у језику С. Живковића могао је имати утицај и ближи контакт са Вуком Караџићем (в. т. 1.2. у овом раду).

2.2. Консонанти

2.2.1. Сугласник х

2.2.1.1. Сугласник х у Живковићевом језику губи се из свих позиција у речи.²²

²² Губљење сугласника х добро је позната особина сремског говора (Николић 1964: 325).

а) иницијална позиција:

раст 3, *растови* и *еле* 29; *ладовину* 4, *альину* 6, *ром* 33, *отъе* 51, *отъемо* 60, *Айдемо* 71, *Айдете* 85 и сл.

б) медијална:

призивау 1; *недооди* 2, *наоди* 3, *дооде* 14, 52, *наодио* 16, *доодяу* 16, *доодили* бы 32, *проодити* 79, *наодим* 79; *содржавау* 4; *искитъавау* 4; *страа* 6, 11, от *страа* 49; *њиовим* 7, *њиову* 10; *бьяу* 11; с *вра* 29; бои се *сиромаа* 48; *приклонивше уо* 72; по *трбуу* 99 и сл.

в) финална:

от *кои* 1, из *нѣзини очю* 4, я *предузе* 11, я *познадо* 12, от *њи* 13, от *други* 16, *сечаше и* 18 и сл.

г) У групи -хв- сугласник х се такође губи: *уватили* 26, *обуватити* 74, *увати* 111.

У проучаваном материјалу нема примера преласка *в* у *ф* (<хв).

2.2.1.2. У примерима: *нектедоше* 21; *зактеваю* 51, *зактева* 58, 61, *незактева* 65 и сл. група -хте- дала је асимилацијом -кте-, што је врло стара особина која се извршила у низу наших народних говора још пре губљења сугл. х у нашем језику (Младеновић 1988: 68). Слични примери забележени су у сремском говору (Николић 1964: 326), као и делима Живковићевих савременика: Давидовића (Младеновић 1988: 68) и Видаковића (Кашић 1968: 54).

2.2.1.3. Као што се може видети из горенаведених примера, не врши се сажимање вокала, нагомиланих услед губитка сугласника х (*дооде* 14, от *страа* 49, по *трбуу* 99). У говору Срема хијат такође често остаје (Николић 1964: 324).

2.2.1.4. Сугласник х чува се у следећим примерима:

х-: *хотео* 8, 12, 46, 65, *хотяше* 9, *хотяу* 18, *хотѣли* 26, *хотѣвши* 26, *хотя* 46, *хотяу* 47; *Харивда* 9, *хероя* 15, 32, *Херкулеву* 26, *храм* 35; *худом лажом* 26, *худо* 39;

-х-: *охрабраваше* 12;

-х: *верх* надувани таласа 75.

Што се тиче чувања сугласника *x*, може се приметити да се тај глас чува углавном у речима које не припадају српском језику. Тако у примеру *хотео* и њему сличним облицима имамо прилагођавање српском изговору рускословенског *хотѣль* (Младеновић 2008а: 339).

2.2.1.5. У материјалу смо наишли и на један пример у коме се појављује секундарно *x*:

захрђавати 32.²³

Иако се залагао да сугласник *x* треба писати, Видаковић то није доследно спроводио у пракси, али за разлику од Живковића карактерише га знатно већи број примера у којима пише овај сугласник (Кашић 1968: 53–54). Исајловић даје предност речима без сугласника *x*, што је било у складу са његовим народним језиком, као и његовим схватањем српског књижевног језика (Младеновић 2008б: 423, ф. 15). У језику *Новина сербских*, сугласник *x* често се губи, нарочито у средини и на крају речи (Албин 1973: 119).

2.2.2. Губљење сугласника *j*

Поред знатног броја примера у којима до испадања сугласника *j* у групи *ају* није дошло, налазимо примере гл. прилога садашњег где се то испадање догодило: *просецаутъи* 1, *гледаутъи* 3, *заповедаутъи* 92 итд.²⁴

Сличних облика има у говорима Баната као и у многим другим говорима (Ивић и др. 1994: 324, ф. 259).

Интересантно је да у 3. л. мн. презента који, иначе, није тако чест гл. облик у роману *Прикљученија Телемака*, нису пронађени облици са испадањем сугласника *j* у наставку *-ају*, што је особина карактеристична за сремски говор (Николић 1964: 350), али не и за језик славеносрпских писаца: М. Видаковића или Д. Исајловића (Кашић 1968: 92; Младеновић 2008б: 432), тако да у овом погледу постоји подударност између Живковића, Видаковића и Исајловића, што је, уосталом, особина и данашњег књижевног језика.

---

²³ Појава секундарног *x*- испред почетног *вокалног р* позната је у Банату као и у говору Гопођинаца (Ивић и др. 1994: 341–342; Поповић 1968: 145).

²⁴ О облицима гл. прилога садашњег од инф. основе в. т. 3.3.6. у овом раду.

2.2.3. Палатализација

У дат. и лок. јд. им. ж. р. на *-а*, како је то уобичајено у Срему (Николић 1964: 339–340), код Живковића налазимо облике са неизвршеном палатализацијом, поред оних у којима до палатализације долази:

к *Африки* 13, Я сам морао очаяати у тој *прилики* 29, у брзој *рѣки* 79, о *рѣки* забораваљѣня 87; у едној *руци* 88.

Примери са уклоњеном палатализацијом, који су чести у језику М. Видаковића (Кашић 1968: 63–64), као и у језику Давидовићевих и Фрушићевих новина (Албин 1973: 120), непознати су Исајловићу (Младеновић 2008б: 426).²⁵

2.2.4. Јотовање

У примеру *пренешен* 74 огледа се појава аналошког јотовања у трпном придеву. Појава је позната у говору Баната (Ивић и др. 1994: 206–207), као и у сремском говору (Николић 1964: 353).²⁶

2.2.5. Асимилација и дисимилација сугласника

2.2.5.1. Сагледавање појаве асимилације сугласника по звучности или по месту творбе отежано је традиционалним правописом који карактерише Живковића.

У Живковићевом језику одсуствује позната асимилација сугласника по месту творбе, раширена у данашњем сремском говору (*ш њим*, *ш њом*, *иж њега*):²⁷ *с' њиме* 17, 66, 127, *с' њим* 120, *без нѣга* 141. Поменута асимилација није позната ни језику Д. Исајловића (Младеновић 2008б: 424).²⁸

2.2.5.2. Група *мн-* остаје непромењена: *множеством* 3, *много* 13, 14, 69, 121, *многе* 18, *с многим* 48.²⁹ Дисимилација

²⁵ В. и т. 3.1.4. у овом прилогу.

²⁶ Код Видаковића налазимо пример: *донешен:донешено* (Кашић 1968: 100). В. и т. 3.3.3. у овом раду.

²⁷ В. Николић 1964: 330.

²⁸ Према Албину, код војвођанских писаца из XVIII и прве деценије XIX века, прелазак предлога *с* у *ш* испред заменичког *њ*, као резултат једначења по месту творбе, добро је заступљена особина (Албин 1974: 63–64).

²⁹ Уп. са примерима који долазе у *Посвети* (Младеновић 2008а: 339–340).

групе *мн-* у *мл-* изостаје и у Исајловићевом језику (Младеновић 2008б: 424). Сугласничка група *мн-* доследно остаје неизмењена и у Видаковићевом језику (Кашић 1968: 56). У Фрушић–Давидовићевим новинама налазимо такође недисимиловане облике (Албин 1973: 118), док је у Давидовићевој *Историји* дисимилација групе *мн-* у *мл-* редовно заступљена (Младеновић 1988: 69).³⁰

2.2.6. Чување групе *стр*

Гласовна група *стр* остаје непромењена у Живковићевом језику, као у примерима: *најострїю* 73, *остроумнога* 93, *острїем* плуга 96, *остроумни* 132. Сличну ситуацију налазимо код М. Видаковића (Кашић 1968: 59), док у сремским говорима имамо редовно *штр* (Николић 1964: 335). Стара група *-стр-* јавља се и у два примера у селима око Ниша (Тома 1998: 120, ф. 129).

3. Морфолошке особине

3.1. Именице

У вези са именицама скренућемо пажњу на поједине падежне облике.

Живковићев језик одликује велики број архаичних падежних форми од којих су поједине очуване данас у шумадијско-војвођанском дијалекту.

3.1.1. Датив множине именица мушког рода

Архаичног облика дат. мн. код им. м. р. на *-ом/-ем* нема у говору Срема нити у Банату према речима Б. Николића (1964: 337), а не јавља се ни у госпођиначком говору нити у већини бачких говора (Поповић 1968: 163).³¹

Међутим, овај облик јавља се код Живковића у знатном броју примера:

---

³⁰ Прелазак групе *мн-* у *мл-* веома је чест у народним говорима (Николић 1964: 333), а широко је заступљена особина у делима војвођанских писаца у XVIII и првој деценији XIX века (Албин 1974: 66, 70).

³¹ Архаичног облика датива множине им. м. р. на *-ом/-ем* има у говору славонске Посавине (Николић 1964: 337).

я имам страа к' *боговом* 50, суетни обѣщанія *боговом* 76, подложен є само *боговом* 104; представлѣне к *жертвеником* 7; представляти жертве *священником* 78; многим *ударом* избѣгнем 100; кое *берачем* обетѣваше 90.

Како је и код Видаковића у дат. мн. код им. м. р. најобичнији наставак *-ом/-ем*, Кашић с правом констатује да је „наставак *-ом (-ем)* могао у Видаковићево време бити још жив [...] иако га данас више не налазимо” (Кашић 1968: 67). Ту констатацију поткрепљује и чињеница да стари наставак *-ом/-ем* у дат. мн. код им. м. р. налазимо и код Исајловића (Младеновић 2008б: 428), али не и у језику Д. Давидовића (Младеновић 1988: 69–70).

3.1.2. Инструментал множине

Архаични облик инстр. мн. им. м. р. на *-и* сачуван је у језику С. Живковића:

с' *корабљи* и с' *войском* 37, међу небесни *дарови* 45, налаже под различни *изговори* нове данке 59, над *народи* 101, 103.

Овај наставак у инстр. мн. налазимо и код Видаковића (Кашић 1968: 68), Давидовића (Младеновић 1988: 69–71) и Исајловића (Младеновић 2008б: 428).³²

3.1.3. Локатив множине им. м. и с. рода

О овом падежном облику в. т. 2.1.1.2. о *морфолошким икавизмима* под б).

3.1.4. Датив и локатив једнине им. ж. р. на *-а*

У овим падежима, како је то уобичајено у Срему (Николић 1964: 339–340) уклоњени су резултати палатализације о чему је већ расправљано у т. 2.2.3. у овом раду.

3.1.5. Локатив множине им. ж. рода

У говорима Срема чувају се архаични облици именица ж. р. са наставком *-а(x)*: у *напуча* (Николић 1964: 340), док код Живковића имамо једино књижевне облике. Појава наставка *-ах* у лок. мн. им. ж. р. била је уобичајена у Видаковићевом језику (Кашић 1968: 70).

³² Наставак *-и* у овом падежу особина је и народних говора: Николић 1964: 337; Ивић и др. 1997: 25–26; Поповић 1968: 163–164.

3.2. Придеви и заменице

3.2.1. У Живковићевом језику изостаје облик дат. и лок. јд. придева и придевских заменица м. и с. р. са наставком *-им* (*У Новим Саду*) раширен по целој Војводини (Николић 1964: 344; Ивић и др. 1997: 112–122; Поповић 1968: 179) и Шумадији (Кашић 1968: стр. 81, ф. 344). Код Живковића редовно налазимо: *нѣговому брату 20, лепому коњу без уста 40* (дат. јд.); у *целом* движенію 49, у *целом* животу 50, у *таковом* царству 108. Облици на *-им* ретко се јављају у језику М. Видаковића (Кашић 1968: 81), а сасвим изостају код Исајловића (Младеновић 2008б: 429). Ова особина, иначе, јавља се у језику низа писаца славеносрпског периода (Младеновић 2008б: 429. и ф. 23).

3.2.2. У Срему су врло раширена придевска образовања типа: у *кожњој* капи, *лебњег* брашна (Николић 1964: 347). Код Живковића се јавља једино придев *народњи*: у потреби *народњей* 59.³³ Пример: „по сваком *народнем* праву” налазимо у *Новинама сербским* (Албин 1973: 120), док код Исајловића нема сличних потврда (Младеновић 2008б: 430).

3.2.3. Поред множинских облика личних заменица: *вама*, *нама*, налазимо и *вами*, *нами*:

к' *нами* идутъа 61; с *нами* 15, *над нами* 113; за *вами* срце мое плаче 63, с *вами* заедно 83, *над вами* 111; старанѣ о *вами* 85, у *вами* 95.³⁴

3.2.4. Као и у данашњим војвођанским говорима заменица *тај* уз предлоге гласи *отај* (Николић 1964: 348, Ивић и др. 1997: 129–130; Поповић 1968: 184–185). Код Живковића налази-

³³ Уп. са примерима који долазе у *Посвети* (Младеновић 2008а: 342).

³⁴ Док се код Исајловића у дат., инстр. и лок. мн. личних заменица налазе књижевни облици: *њима* (дат.), међу *њима* (инстр.), у *њима* (лок.) (Младеновић 2008б: 429), дотле код Видаковића и у језику *Новина сербских* налазимо поред књижевних и облике сличне Живковићевим који данас не чине одлику књижевног језика (Кашић 1968: 79–80; Албин 1973: 120). Иначе, облици: *нами*, *вами* познати су говорима Војводине. Тако И. Поповић наводи да су поменути облици познати нпр. у Сомбору, али да се у Госпођинцима не употребљавају (Поповић 1968: 181). У говорима Баната, облици *нами*, *вами* јављају се поред чешћег синкретизованог облика у дат., инстр., лок. мн.: *нама*, *вама* (Ивић и др. 1997: 82).

мо у инстр. јд. примере: само се *сотим* ѿшт одержава 50, да се *сотим* хвалим 84. У инстр. јд. облике са аналошким *о-* ове заменице налазимо и код Видаковића (Кашић 1968: 89, ф. 120, 359).

3.2.5. Присвојна заменица трећег лица јд. ж. р. гласи често *њезин*: от *нѣзини* [...] любовника 66, *нѣзин* край 79, а са партикулом *зи* (в. т. 3.4.4. о употреби других партикула у језику С. Живковића) среће се и облик: к *нѣози* 63.³⁵

3.2.6. Наместо облика *онај*, *овај* налазимо *они*, *ови* у ном./ак. јд. ове показне заменице:

они цар 23, 103, 108, *они* славни Лабѣринт 93; да докончаю *ови* жалостни живот 95.³⁶

3.3. Глаголски облици

3.3.1. Треће лице множине *презента* добро је проучено у делима војвођанских писаца из друге половине XVIII и прве деценије XIX века (Албин 1970: 135–150).

3.3.1.1. За разлику од језика војвођанских писаца из друге половине XVIII и прве деценије XIX века, где је уопштавање наставка *-у* у 3. л. мн. презента глагола VII и VIII Белићеве врсте честа особина, код Живковића је не налазимо. Иначе, ова особина позната је сремском говорном типу (Николић 1964: 349), затим банатском (Ивић и др. 1997: 172–175), као и бачким шокачким говорима где је *-е* доследно замењено са *-у*, али и буњевачким говорима у којима се напоредо употребљавају *-е* и *-у* (Поповић 1968: 188–189).

3.3.1.2. Живковићевом језику позната је појава наставка *-ду* у 3. л. мн. презента који се јавља у сремском и банатском говору (Николић 1964: 350; Ивић и др. 1997: 163–168), али у ограни-

³⁵ Сличне облике налазимо и код Видаковића (Кашић 1968: 86), као и у народним говорима (Николић 1964: 349; Поповић 1968: 182; Николић 1966: 264).

³⁶ Код М. Видаковића поред облика *овај* у ном. јд. пронађен је и облик *ови* који налазимо и у језику С. Живковића. Кашић наводи да је облике типа *ови* употребљавао и Даничић (Кашић 1968: 85, ф. 352). Што се тиче народних говора, овакве облике Белић наводи у призренско-тимочком дијалекту (1999: 288).

ченом броју случајева. Анализа А. Албина показала је да је наставак *-ду* био обичан у говорима Војводине у XVIII веку (1970: 145–149). Ради илустрације ове појаве у Живковићевом језику, наводимо следеће примере:

тѣду 7, 19, богови [...] ако *отѣду* 62, то *нетѣду* ни сами богови за зло примити 62; *неумѣду* и тражити 27, кои се *умеду* задовољити 30, кои се *умеду* забављати 30; кад *знаду* [...] *уживати* 34, они *знаду* 83; кои *воледу* умрети 66 и сл.³⁷

3.3.2. Што се тиче *аориста* и *имперфекта*³⁸ карактерише их губитак сугласника *х* у 1. л. јд. аориста:

я неимадо 28, *я дознадо* 40, и *познадо* истину 50, *немого* поняти 50, као и у 3. л. мн. имперфекта:

Музе [...] *учау* пастире 34, старци [...] *викау* 37, многи *желяу* 38, *искау* [...] сѣнку 74 (в. т. 2.2.1.1. под б) и в) у овом прилогу).

3.3.3. Поред облика који се срећу и у савременом књижевном језику, код Живковића налазимо облике *трпног придева* са аналошким јотовањем који су одлика и сремског говора (Николић 1964: 353): *пренешен* 74.³⁹

3.3.4. Треба напоменути да код *глаголског придева радног* у м. р. нема контракције у финалним вокалским групама а што чини одлику сремског говора (Николић 1964: 322): *повѣрїо* 25, *радовао* 45, *могао* 45, *хотео* 65, *страдао* 107.⁴⁰ У глаголском

³⁷ Појава наставка *-ду* у 3. л. мн. презента позната је и језику М. Видаковића (Кашић 1968: 91–92). Код Д. Исајловића нема наставка *-аду* и *-у* већ само *-ају* и *-е* (Младеновић 2008б: 432). Код глагола VI врсте наставак *-ду* широко је заступљен и у језику *Новина сербских* (Албин 1973: 121).

³⁸ Облици аориста нису чести а имперфекта готово да нема у војвођанским говорима (Николић 1964: 351, 352; Ивић и др. 1997: 176–177, 177–181; Поповић 1968: 190–191). О облику *бијаше* в. у т. 2.1.1.1. под в). Иначе, у језику Живковића, имперфекат је веома чест глаголски облик на који је Живковић скренуо пажњу и у *Посвети* (Посвета 1814: IX), а то је приметио и Н. Крстић бавећи се особинама превода С. Живковића (Крстић 1999: 179). Аорист и имперфекат сасвим су обични у делима М. Видаковића (Кашић 1968: 94–95), док је у Исајловићевом тексту забележено само неколико облика аориста (Младеновић 2008б: 433).

³⁹ О овој појави већ је било речи у овом раду. Уп. т. 2.2.4.

⁴⁰ Уп. са примерима наведеним из *Посвете* (Младеновић 2008а: 337).

придеву радном финалне секвенце *-ao, -eo, -yo* код Д. Исајловића и М. Видаковића такође се добро чувају (Младеновић 2008б: 434–435; Кашић 1968: 49).⁴¹

3.3.5. У *потенцијалу* срећемо познату тенденцију уопштавања облика помоћног глагола *би* за сва лица:

ако *бы* почели началници народа 56 (3. л. мн.), ако *бы* художества престала 57 (3. л. мн.), ако *бы* и оле променули правила 57 (3. л. мн.), вы *бы* у скоро видели 57 (2. л. мн.), *бы* и я могао 57 (1. л. јд.).⁴²

3.3.5.1. Код Живковића, као ни код Исајловића, нема облика *бисам, бису* за 1. л. јд., односно 3. л. мн., који се налазе код других писаца славеносрпског периода (Младеновић 2008б: 434). Облик *бису* само једном је употребљен у *Новинама сербским* (Албин 1973: 121), али су зато облици *бисам, биси... бису* били уобичајени код Видаковића (Кашић 1968: 97–98).

3.3.5.2. Код Живковића је, међутим, чест потенцијал грађен по угледу на руски језик:

да *бы* присоединити цветье и плодове 54, да *бы* ласкати гордости и нечувствености 92, да *бы* поставити свой народ у безопасност 107.

3.3.6. Забележени су и облици *гл. прилога садашњег* који се граде од инф. основе:

мое злополучіе *оплакиваютъи* 28, *натовараваютъи* свое кораблѣ 55.⁴³

⁴¹ Контракција вокала у радном. гл. придеву није била широко заступљена особина ни код старих писаца Војводине (Албин 1974: 62).

⁴² Уопштена форма помоћног глагола *би* јавља се у Банату, као и у многим другим говорима (Ивић и др. 1997: 189, ф. 559).

⁴³ Сличне облике налазимо код М. Видаковића (Кашић 1968: 99), као и у језику *Новина сербских* (Албин 1973: 121). Иначе, појава је позната и нашим народним говорима (Ивић и др. 1997: 191; Поповић 1968: 141; Николић 1966: 274). О губљењу интервокалног *ј* код гл. прилога садашњег у језику С. Живковића в. т. 2.2.2. у овом раду.

3.3.7. Напомене о појединим глаголима

3.3.7.1. У Срему (Николић 1964: 353–354), као и код Живковића, јавља се глагол *изићи*: *изидье* 29, 121, *изишли* 43, *изидьоше* 111.⁴⁴

3.3.7.2. У Живковићевом језику чести су и облици глагола *знати*, *дати*⁴⁵ и *имати* са *д* у свим лицима:

она веть довольно *знаде* 70; ако ми *дадеш* ⁴⁶ опет видити 94; природа проста *имаде* у себи 34, от који свака *имаде* 49, ту *имаде* [...] платно 55, колико више власти над њима *имадем* 120.

3.4. Непроменљиве врсте речи

3.4.1. У једном примеру налазимо мешање предлога *ради* и *због*: нисухотѣлинигледати, *радин*ѣговога простога и пренебреженога одѣянїя, *ради* нѣговога тьутеня, *због* лица хладна 114.

Појава је, иначе, запажена и код Видаковића и свакако, „не иде у одлике доброг књижевног језика” (Кашић 1968: 116).

3.4.2. Честа је употреба везника *јербо*:

желяше и видѣти; *јербо* он мисляше 25, он га гледаше с’ отвращенїем и мерзостїю; *јербо* зли мрзе на добре 27, добро пазите, да му неоткрїете, да сте бы син Улисов, *јербо* бы се полакомїо 50.

Овај везник бележи и Младеновић, проучавајући језик Д. Исајловића (Младеновић 2008б: 437). Иначе, наводи га и Ивић, проучавајући банатске говоре (Ивић и др. 1997: 430).

3.4.3. Везник *зашто* употребљава се у значењу везника *јер*:

да продѣем медьу войницима Кипарскима, *защо* цар о найманѣм вѣщина [...] сумнѣвашесе 52, да се небы о мени дознало: *защо* бы и мене и нѣга то коштовало живота 53, *зашто* сам желїо узнати о свему, што служи к правленїю еднога царства 59.⁴⁷

---

⁴⁴ Овакви облици забележени су код Исајловића (Младеновић 2008б: 418) и код М. Видаковића (Кашић 1968: 37).

⁴⁵ Уп. примере за прва два глагола: Николић 1964: 357.

⁴⁶ Облик *дадеи* јавља се код Видаковића (Кашић 1968: 103)

⁴⁷ Ивић наводи да је везник *зашто* обичан у многим говорима, укључујући и

3.4.4. У Живковићевом језику најчешће се јављају следеће партикуле: *к* у речи *полак*: *полак* Цара 106,⁴⁸ или *бо* у везнику *јербо*: *јербо* он мисляше 25, *јербо* они нити отъе 27, *јербо* ме моя злополучїя 40.⁴⁹

4. ЗАВРШНЕ НАПОМЕНЕ

4.1. Анализом одређених фонетских и морфолошких особина у језику С. Живковића на првих 150 страна романа *Прикљученија Телемака* из 1814. године, утврђено је да оне несумњиво припадају шумадијско-војвођанском дијалекту (фонетски и морфолошки икавизми, архаични облик инстр. мн. им. м. р. на *-и*, појава наставка *-ду* у 3. л. мн. презента), а за неке од њих тражена је потврда у сремском говорном типу коме Живковић припада својим пореклом (употреба предлога *пред* и *преко*, уклоњени резултати палатализације у дат. и лок. јд. им. ж. р. на *-а*, облици као *изићи*, *изићоше*).

4.2. Одређене дијалекатске црте (наравно, са становишта данашњег књижевног језика) нису нашле одраза у језику С. Живковића: прелазак сугласника *с* у *ш* испред заменичког *њ* као резултат једначења сугласника по месту творбе (*ш њим*, *ш њом*, *иж њега*), дисимилација групе *мн-* у *мл-*, архаични облици именица ж. р. са наставком *-а(x)* у лок. мн., дат. и лок. јд. придева и придевских заменица м. и с. р. са наставком *-им*, уопштавање наставка *-у* у 3. л. мн. презента глагола, сажимање финалних вокалских група у м. р. гл. придева радног и сл. Ове дијалекатске црте, углавном, не чине одлику језика ни Живковићевих савременика са којима је његов језик поређен у овом раду. Тако примери типа: *ш њим*, *ш њом*, *иж њега* одсуствују у језику Д. Исајловића. Дисимилација групе *мн-* у *-мл* изостаје у језику Д. Исајловића, М. Видаковића, као и у Фру-

---

банатске, као и у Вуковом језику (Ивић и др. 1997: 431).

⁴⁸ Овај облик чест је у војвођанским говорима (Ивић и др. 1997: 156; Поповић 1968: 210). Исти облик налазимо и код Видаковића (Кашић 1968: 105).

⁴⁹ О употреби партикуле *зи* в. т. 3.2.5. у овом раду.

шићевим и Давидовићевим *Новинама сербским*. Облици на *-им* у дат. и лок. јд. придева и придевских заменица м. и с. р. ретко се јављају у језику М. Видаковића, а сасвим изостају код Д. Исајловића. У глаголском придеву радном финалне секвенце *-ао*, *-ео*, *-уо* код Д. Исајловића и М. Видаковића добро се чувају.

Као што се види, неке особине народних говора са подручја Војводине нису се усталиле у језику славеносрпских писаца, тако да се може, мада то захтева знатно опсежније испитивање, и у погледу уношења црта шумадијско-војвођанског дијалекта видети извесна тенденција ка нормативности у славеносрпском језику.⁵⁰

4.3. У језику С. Живковића има и особина које се данас не могу приписати шумадијско-војвођанском дијалекту, али су познате језику М. Видаковића (чување групе *стр* или постојање облика *они*, *ови* у ном./ак. јд. показне заменице *онај*, *овај*). У Живковићевом језику забележен је и знатно већи број ијекавицама него што их познаје данашњи сремски говор. У том смислу мора се претпоставити да је у Живковићево време таквих ијекавицама било више на територији Срема или рачунати са могућим Вуковим утицајем преко њихових контаката и међусобне преписке.

4.4. Несумњиво, заступљене дијалекатске црте у Живковићевом језику указују у највећем броју случајева на припадност шумадијско-војвођанском дијалекту, док одсуство неких изразитих дијалекатских особина поменутог народног говора, приближава језик Стефана Живковића данашњем књижевном језику.

ИЗВОРИ

Живковић, Стефан. *Објавленіе на книгу съ Французскога на Сербски езикъ преведену, Зовому: Приккючения [*Приклучения] Телемака [...]* Беч: Библиотека Матице српске, сигн. РобСр III 2.1, 1813.

Живковић, Стефан. *Приклученія Телемака сина Улисева*. Фенелон, Архиепiскопoм Камбрейским, списана. С' Французскога преведена Стефаном Живковичем. Част Перва. У Вiєни, 1814, стр. XVI + 275. Част втора 276–602 + [28]: 1–150.

---

⁵⁰ Уп. Младеновић 1989: 139.

- ИСТОРИЈСКИ СПИСИ I: *Историјски списи I*. Сабрана дела Вука Караџића, књ. XV. Приредио Радован Самарџић. Београд: Просвета, 1969: 231–232 и 486–493.
- ПОСВЕТА 1814: Народу сербском посветљена. *Прикљученја Телемака сина Улисева*. Фенелоном, Архиепископом Камбрејским, списана. С’ Францускога преведена Стефаном Живковичем. Част Перва. У Вјени, 1814: V–X.
- ПРЕПИСКА I: *Преписка I 1811–1821*. Сабрана дела Вука Караџића, књ. XX. Приредио Голуб Добрашиновић са сарадницима. Београд: Просвета, 1988.
- ПС 1969: Правителствујућој Совѣтъ Сербској. *Историјски списи II*. Сабрана дела Вука Караџића, књ. XVI. Београд: Просвета, 1969: 49–184.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- АЛБИН, Александар. *Језик новина Стефана Новаковића (1792–1794)*. Нови Сад: Матица српска, 1968.
- АЛБИН, Александар. Треће лице множине у делима војвођанских писаца (1748–1810). *Зборник за филологију и лингвистику XIII/1* (1970): 135–150.
- АЛБИН, Александар. Икавизми у делима писаца из Војводине у предвуковској епоси. *Зборник за филологију и лингвистику XV/2* (1972): 25–41.
- АЛБИН, Александар. Дијалекатске особине у *Новинама сербским*. *Зборник за филологију и лингвистику XVI/1* (1973): 115–124.
- АЛБИН, Александар. Прилог проучавању појединих фонетских црта шумадијско-војвођанског дијалекта. *Зборник за филологију и лингвистику XVII/2* (1974): 57–71.
- БЕЛИЋ, Александар. *Дијалекти источне и јужне Србије*. Изабрана дела, књ. 9. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999.
- ИВИЋ, Павле. О неким проблемима наше историјске дијалектологије. *Јужнословенски филолог*, књ. XXI/1–4 (1955–1956): 97–129.
- ИВИЋ Павле, Жарко Бошњаковић, Гордана Драгин. *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Прва књига: увод и фонетизам*. Српски дијалектолошки зборник XL (1994): 1–419.
- ИВИЋ Павле, Жарко Бошњаковић, Гордана Драгин. *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Друга књига: морфо-*

- логија, синтакса, закључци, текстови. Српски дијалектолошки зборник XLIII (1997): 1–586.
- КАШИЋ, Јован. *Језик Милована Видаковића*. Нови Сад: Филозофски факултет, 1968.
- КРСТИЋ, Ненад. *Француска књижевност у српским преводима (1775–1843)*. Нови Сад: Светови, 1999.
- Младеновић, Александар. Напомене о језику „Историје српског народа” (1821) Димитрија Давидовића. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XXXI/2 (1988): 65–75.
- Младеновић, Александар. *Славеносрпски језик. Студије и чланци*. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада – Горњи Милановац: Дечје новине, 1989.
- Младеновић, Александар. Два савременика и претходника Вука Караџића: Стефан Живковић и Димитрије Исајловић. Посвета Стефана Живковића у књизи „Прикљученија Телемака” (1814). Текст и филолошки коментар. *Историја српског језика. Одабрани радови*, Београд: Чигоја штампа, 2008а: 316–360.
- Младеновић, Александар. Два савременика и претходника Вука Караџића: Стефан Живковић и Димитрије Исајловић. Народни језик Димитрија Исајловића 1816. године. *Историја српског језика. Одабрани радови*, Београд: Чигоја штампа, 2008б: 416–448.
- Младеновић, Александар. О континуитету у развоју српског књижевног језика. *Историја српског језика. Одабрани радови*, Београд: Чигоја штампа, 2008в: 518–526.
- НИКОЛИЋ, Берислав. *Сремски говор*. Српски дијалектолошки зборник XIV (1964): 201–412.
- НИКОЛИЋ, Берислав. *Мачвански говор*. Српски дијалектолошки зборник XVI (1966): 179–313.
- ПОПОВИЋ, Иван. *Говор Госпођинаца у светлости бачких говора као целине*. Посебна издања САНУ, књ. CDXXV. Одељење литературе и језика, књ. 21. Београд, 1968.
- РЕМЕТИЋ, Слободан. О графици и правопису Вукове „Пјеснарице” из 1814. године. *Прилози проучавању језика*, књ. 6 (1970): 55–66.
- СТОЈАНОВИЋ, Љубомир. *Живот и рад Вука Стеф. Караџића*. Београд – Земун, 1924. Београд: Београдски издавачко-графички завод, 1987.
- ТОМА, Пол-Луј. *Говори Ниша и околних села*. Ниш: Просвета, 1998.

П Р И К Л Ю Ч Е Н І Я
Т Е Л Е М А К А
С И Н А У Л И С Е В А.

Ф Е Н Е Л О Н О М,
Архиепіскопом Камбрѣйским
списана.

с' Французскога преведена
СТЕФАНОМ ЖИВКОВИЧЕМ.

Част Перва.

У ВІЕНИ, 1814.
У печашњи Г. Іоанна Шнирера.

ЗНАЧАЈ РОМАНА „ПРИКЉУЧЕНИЈА ТЕЛЕМАКА“ (1814) СТЕФАНА ЖИВКОВИЋА ЗА РАЗВИТАК СРПСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА¹

1. Увод. Процес посрбљивања славеносрпског типа књижевног језика током друге половине XVIII, а нарочито током прве половине XIX века одиграо је основну улогу у формирању данашњег српског књижевног језика екавског изговора (Младеновић 2008а: 245). У том смислу нарочит значај имају писци који су се јасно изјашњавали за српски карактер књижевног језика, какав је био Стефан Живковић (Младеновић 2008б: 349). Он је за време Првог српског устанка, боравећи по руским логорима око Неготина и на дунавској обали, превео роман *Les Aventures de Thélémaque, fils d'Ulysse* (*Авантуре Телемака, Одисејевог сина*) чувеног француског писца Фенелона на ондашњи српски језик: *Приключенія Телемака сина Улисева*. Фенелоном, Архиепископом Камберейским, списана. С' Францускога преведена Стефаном Живковичем. Част Перва. У Вијени, 1814, стр. XVI + 275. Част втора 276–602 + [28]. Као што се из наслова види, овај свој превод Живковић је објавио у Бечу 1814, где је дошао заједно са Вуком Караџићем крајем октобра 1813. године (Стојановић 1987: 14, 15).

1.1. Какав је Живковић био преводилац, најбоље говори чињеница да је било сумњи да се ради о Доситејевом преводу (ПРЕПИСКА I 1988: 204). Роман *Прикљученија Телемака*, међутим, није само Живковићево најзначајније литерарно остварење,² по

¹ Овај прилог је објављен у *Годишњаку за српски језик* (посвећен проф. др Слободану Реметићу) бр. 13. Ниш: Филозофски факултет, 2013: 607–632. Овде се публикује са малим изменама техничког карактера.

² Исте године Живковић је објавио и једну песму, а 1815. године и збирку превода

коме је добио и надимак Телемак, већ је заједно са другим преводима са француског језика свакако имао „посебну улогу у коначном увођењу француске културе и цивилизације у ондашње српско друштво” (Крстић 1999: 45).

1.2. Уз књижевне оцене Живковићевог превода (Скерлић 1997: 137) неретко су ишле и оцене његовог језика. Тако Ристић истиче да је језик *Телемака* близак народном (Ристић 1955: 4), док Георгијевић истиче да је Живковић у превод унео говор свога краја, „потпуно свесно”, „програмски” (Георгијевић 1955: 41). Детаљнија испитивања у овом правцу вршиће А. Младеновић, анализирајући језик *Посвете*, која је штампана од V до X стране романа *Прикљученија Телемака* (Младеновић 2008б: 316–353). Називајући Живковићев језик у *Посвети* народним, Младеновић истиче колики је допринос Стефана Живковића за даљу србизацију ондашњег нашег литерарног језика (Младеновић 2008б: 350).

1.3. Имајући све горенаведено у виду, основни циљ овога рада јесте утврђивање места и улоге романа *Прикљученија Телемака* Стефана Живковића у развоју српског књижевног језика. У том смислу од нарочитог значаја јесу ставови самог аутора о тадашњим језичким приликама (изнети у већ поменутој *Посвети*), као и оне особине које указују на формирање одређених језичких навика у књижевном језику Срба у другој деценији XIX века.

2. Ставови Стефана Живковића о српском књижевном језику. Стефан Живковић, свакако, припада оном кругу писаца, заинтересованих за питања језика и правописа, који су се у првим деценијама XIX века окупили око истих принципа:

2.1. Књижевни језик Срба треба да буде *разумљив* широј читалачкој публици.

Живковић, наиме, следећи идеју која потиче још од Захарије Орфелина и његовог *Славеносрпског магацина* из 1768. го-

дине, истиче у први план *разумљивост* језика којим се пише. У *Објавленију* од 28. 12. 1813. године, у коме позива на претплату за своју књигу, Живковић каже:

„Што се тиче превода и езика, ја сам се особито о томъ старао, да ја тако Србскимъ езикомъ преведемъ, да ја могу, као што говори покоини нашъ славни Досиѣей разумѣти сви Србскіи Сынови и Кътери отъ Црне Горе до Смедерева и до Баната” (Живковић 1813: 544).

У *Посвети* роману *Прикљученија Телемака* даље налазимо:

„Ја тју бити весма сретъан, ако сам ово безсмртно дѣло Фенелоново [...] добро Србски превео, да ме читатељи могу разумети” (Посвета 1814: VI).

2.2. Књижевни језик треба да буде близак српском (раз)говорном језику.

Према Живковићу, ако желимо да језик којим пишемо буде разумљив, „то слѣдуе, да пишемо оним езиком, коим међу собом говоримо” (Посвета 1814: VII).

2.3. Славенски језик (рускословенски језик, који је од 1726. године званично у употреби у СПЦ) треба да буде извор богаћења српског књижевног језика на народној основи.

Тако Живковић истиче: „Што нема србски народѣи език у себи за танка и учена израженїя, а вы узмите от Славенскога, и посрбите” (Посвета 1814: VIII).³

2.4. Књижевном језику су неопходни језички приручници.

У том циљу Живковић каже да би добро учинио онај који би „по начину немецком Аделунговом Србску граматику особито словарь от србскіи речїи испословао” (Посвета 1814: VII–VIII)

2.5. Ради писања књижевним језиком на народној основи потребно је преуређење ћирилице.

---

³ Поређења ради П. Соларић је у рускословенском видео „оставу”, а М. Видаковић „источник” из којег се богатити српски књижевни језик (Ивић 1998: 171).

Подстакнут идејама неких савременика, Живковић одбацује *дебело јер*, жалећи што није још више слова оставио која нам чине азбуку већом „а език може бити без њи” (Посвета 1814: IX).

Треба имати у виду да се Живковићев *Телемак* појавио у јавности пре Вукове *Пјеснарице и Писменице* 1814. године, те да је „своје погледе на карактер ондашњег српског књижевног језика овај писац могао формирати самостално, а на основу, тада свакако растућег, јавног мњења о овом питању, уз допуштену могућност да је у овом правцу могао бити усмено под утицајем и самог Вука Караџића с којим је, као његов рођак, био у то време заједно у Бечу” (Младеновић 2008б: 349).

3. НАПОМЕНЕ О ГРАФИЛИ И ОРТОГРАФИЛИ. Живковићеву графију и ортографију, о којима је детаљно било речи у вези са *Посветом* у раду: Младеновић 2008б: 326–335, одликује и у самом роману висок степен традиционалности, али и низ иновација.⁴

3.1. Прихватајући делимично азбучну и правописну реформу Саве Мркаља из 1810. године, Живковић одбацује *дебело јер*⁵ (о чему се експлицитно изјашњава у *Посвети*) а слово *танко јер* има само функцију да заједно са <л> и <н>, односно <т> и <д> означи фонеме /љ/, /њ/, /ћ/ и /ђ/, али не доследно у свим позицијама у речи.

3.1.1. Тако се графичком комбинацијом <љ>, <њ> обележавају фонеме /љ/ и /њ/ испред /и/ и /о/ (*горделъив* 282, *њиовим* 7; *земљо* 338, *ленњост* 406), испред сугласника (*пољске* 4, *коњма* 101) или на крају речи (*любитель* 36, *накованъ* 32).

3.1.2. У осталим случајевима, тј. када треба обележити сугласнике /љ/ и /њ/ у групама [ља], [ња], [ље], [ње], [љу], [њу], на-

⁴ В. и рад: *Графичке одлике „Телемака” (1814) Стефана Живковића* у овој књизи.

⁵ Ово слово, које је симболично представљало баласт у графематском систему „остављали” су и други пре Живковића и Мркаља, као нпр. Сава Текелија 1805. године, а њима се 1814. придружио и Вук Караџић својом *Пјеснарицом и Писменицом* (Младеновић 2008б: 325).

илазимо на комбинације: <ля>, <ня>, <лѣ>, <нѣ>, <лю>, <ню>: *желяше* 440, *стенияше* 38; *дивлѣ* 35, *риканѣм* 279; *ключ* 357 (ак. јд.), *робиню* 163 итд., које се јављају и код других писаца са којима смо поредили Живковићев језик: код Ј. Рајића, Е. Јанковића, М. Видаковића, Ј. Хаџића (Младеновић 1964: 38. и даље; Херити 1983: 53; Кашић 1968: 24–25; Суботић 1989: 37–40).

3.1.3. Већи степен доследности прати означавање сугласника /ћ/ и /ђ/ графичком комбинацијом <тъ> и <дъ>.

3.1.4. Изузетак чине малобројни примери у којима је група [ћа] написана са <т + јотовани вокал> (*Кретьяна* 101), односно [ђа] – са <д+ јотовани вокал> (*беседяше* 281). Ово је, свакако, напредак у односу на недиференцирано обележевање фонема /ћ/ и /ђ/ графемом <ћ>, што срећемо у Живковићевим писмима, упућеним Вуку пре објављивања *Телемака*.⁶

3.2. Живковићева графика није савршена ни када је у питању означавање српског вокалног /р/ са <р> (*срце* 6) и са <ер> (*смерти* 66), као и групе [шт] са <шт> (*ништа* 87) и <щ> (*нища* 410).

3.3. Одређене правописне новине огледају се у напуштању традиционалног писања завршетака <-ый> и <-ій> (са вредношћу дугога [и]) у одговарајућим падежима м. рода заменичких и придевских речи: *нови цар* 43, тај *строги* пријатељ 142, *славни Белус* 427 и сл., што се запажа и код Е. Јанковића (Херити 1983: 29–30), али не и код М. Видаковића, Ј. Стејића и Ј. Хаџића (Кашић 1968: 21; NUORLUOTO 1989: 55–56; Суботић 1989: 28).

3.4. Свакако је новина у дотадашњој правописној пракси обележевање дугог наставачког [и] насталог од /их/ после губитка сугласника /х/ у ген. мн. заменица и придева графичком комбинацијом <їи>, што је захватило и именице (нпр.: *онїи густїи* дрва 4, после *овїи речїи* 71; мудрост *людїи* 32 и сл.). Оваквим посебним означавањем дугог [и] у ген. мн. именица, али диграфом <їй>, одликује се једино још ортографија Ј. Суботића (Милановић 2014: 45).⁷

⁶ В. шире на стр. 128 у овој књизи.

⁷ Уп. са примерима из *Посвете* у раду: Младеновић 2008б: 334.

3.5. Живковић је недоследан и у писању <ы> у промени именица иза сугласника /ц/: у *руцы* 31 и у *руци* 14, а графему <ї> не пише у речи *вино*, иако је то по правилима *славенске* ортографије (Мразовић 1800: 24, 43).

4. Вокали

Што се тиче вокалског система, у језику романа *Прикљученија Телемака* уочен је низ особина које се данас везују за шумадијско-војвођански дијалекат, што је у складу са местом рођења аутора (Черевих у Срему).

4.1. Екавизам је, разумљиво, као једна од одлика овог дијалекта сасвим очекиван:

време 93 (акуз. јд.), *грех* 49, *деце* 90, 118, *звезде* 124 (акуз. мн.), *исповедим* 86, *месеца* 425, *млеко* 91, *сагрешіо* 95, *свет* 541, *цветаше* 192, *човек* 92, 107 и сл.

4.2.1. Одступања од екавског рефлекса *јата* налазимо у икавизмима фонетског порекла међу којима има примера познатих стандардном српском језику (под а) и б)), али и оних који су заступљени у језику других војвођанских писаца преддуковског доба, као и у савременим војвођанским говорима (под в), г), д), ђ)).⁸

а) У одричном облику гл. *јесам*:

ние 80, 108, 113, и даље: *нисте* 81, *нису* 68 итд.

б) У компаративу и суперлативу придева:

безопасніега 56, *блаженїи* 23, *вѣрніега* 56, *поштенїега* 56, *удобніега* 56; *найвернїи* 43, *найдобродѣтелнїи* 43, 106, *найдрагоцѣннїи* 66, *наймужественнїя* 74, *найудобнїе* 158 итд.

в) Код прилога:

гди 3, 10, 23, 69, 127, 155, 391, *негди* 155; *овди* 8, 10, 57, 58, 143, 218, 308; *онди* 26, 125, 356, поред: *овде* 116; *онде* 125.⁹

⁸ О икавизмима у делима војвођанских писаца у преддуковској епоси в. рад: Албин 1972: 25–41.

⁹ Облици *овде*, *онде* претежу код Доситеја (KUNA 1970: 61), Јанковића (Херити

г) Што се тиче судбине /ѣ/ код глагола типа: *грѣјати*, *вѣјати*, *смѣјати се*, *сѣјати*, у Живковићевом језику имамо:

се смее 128, *смеюта се* 130, *насмея се* 149, *сеяти* 349, 424, поред: *се насмѣя* 128.¹⁰

д) Имперфекат од глагола *бити* редовно је са /и/ место некадашњег јата (*бијаше*), на шта је, поред /ј/ које следи, могао утицати и ослонац на друге облике: *бити*, *био*, *била* и сл. (Ивић и др. 1994: 229 и ф. 167):

дивљи *бѣяу* 28, я никада не *бѣя* 31, *бѣяше* [...] брзопловац б1 и сл.¹¹

ђ) Кратко јат испред слога са наглашеним /и/ по старијој акцентуацији, прелази такође у /и/ (Ивић 1956: 108):

сикира 140, 379 (ген. мн.), *сикиру* 123.¹²

4.2.2. Што се тиче икавизама морфолошког (аналошког) порекла који су познати данашњем књижевном језику, као нпр. дат. и лок. јд. именица ж. р. (моей *майци* 112, у *руци* 423) и личних заменица (он често к *мени* говораше 32), или инстр. јд. и ген., дат., инстр., лок. мн. заменичко-придевске промене (нпр.: да се *сотим* хвалим 84; по *свима* бреговима приморја 111, по *свим* оближним планинама 111), у језику С. Живковића налазимо и

1983: 77) и Видаковића (Кашић 1968: 45).

¹⁰ Облици са /е/ на месту некадашњег *јата* код поменута четири глагола долазе и код Видаковића, мада је код њега забележен и пример: *осмѣваюћи се* (Кашић 1968: 43). Мешање облика са /и/ и са /е/ налазимо код Доситеја (KUNA 1970: 60), док искључиво екавске облике код наведеног типа глагола срећемо у језику Ј. Хаџића (Суботић 1989: 100).

¹¹ Код других писаца са којима смо поредили језик С. Живковића налазимо на напредност форми у творби имперфекта гл. *бити* (KUNA 1970: 150; Јерковић 1972: 165; Суботић 1989: 151).

¹² Појава је позната и језику М. Видаковића (Кашић 1968: 46). Иначе облик *сикира* (понегде паралелно са *сикером*), како наводи Реметић, регистрован је на целом подручју шумедијско-војвођанског и смедеревско-вршачког дијалекта, у славонским екавским и неким западносрбијанским ијекавским говорима, да би *сикира* „спорадично допрла до К–Р па чак и призренско-тимочког терена” (Реметић 1985:103).

супстандардне облике, наравно, са становишта данашњег књижевног језика:

а) Код глагола VII Белићеве врсте јавља се /и/ место /е/:

видило 47, *видіо* 2, 10, 41, *видити* 3, 23, 86, 113; *желіо* 8, 59; *живити* 8, 10, 64, 66, 90; *оседиле* 208; *отлетити* 196; *претрпіо* 86; *стидіо* 7; *утъутиле* 72; *штедити* 245, 346 итд.¹³

б) Лок. мн. им. мушког и средњег рода са /и/ место /ѣ/:¹⁴

по *краеви* 6, на *врхови* планина 28, на *столпови* 77, у *станови* 319; на *колѣни* 30, по *рамени* 64, по други *мѣсти* 77 и сл.

4.3. Ијекавски рефлекс јата налазимо у следећим лексемама:

видѣ 13 (1. л. јд.), *видѣ* 71 (3. л. јд.), *годѣ* 336,¹⁵ *лієпи* 134, *лієпу* 182, *несміє* 51, *несмієм* 381, 514, *нієсам* 112, *пріє* 11, 12, 17, 37, *Сміємлі* 287, *умрієти* 134, *цвієт* 134, *цвієтѣу* 188.

4.3.1. Како у данашњем шумадијско-војвођанском дијалекту практично нема (и)јекавизама осим у примеру *дијете* у вок. јединине (Поповић 1968: 44; Ивић и др. 1994: 243; Николић 1964: 314; Николић 1966: 233; Реметић 1985: 108), ијекавизми се у језику старијих војвођанских писаца објашњавају њиховим дужим боравком у ијекавским крајевима, као што је то случај са Доситејем (KUNA 1970: 56–59) или култом народне поезије који је трајао кроз читав XIX век, као што је то случај са Игњатовићем (Јерковић 1972: 63–67).

4.3.2. Највећи број ијекавизама међу славеносрпским писцима забележен је код М. Видаковића.¹⁶ Осим што се постојање ијекавиза-

¹³ Ова појава позната је војвођанским говорима (Ивић и др. 1994: 227–228; Николић 1964: 314; Поповић 1968: 42). Ово је, иначе, најизразитија особина језика војвођанских писаца у XVIII и првој деценији XIX века (Албин 1972: 40).

¹⁴ Архаични облици овог падежа (/и(x)/ < /-ѣх/) чувају се у војвођанским говорима (Николић 1964: 337–338; Ивић и др. 1994: 229; Ивић и др. 1997: 27–29; Поповић 1968: 41, 163). По мишљењу П. Херитија наставак /-и/ је био „најчешћи наставак у језику свих српских писаца у Војводини с краја XVIII и првих десетина XIX века, сем Орфелина који је употребљавао у локативу најчешће наставак /-ах/” (Херити 1983: 181). В. и т. 6.3.1.1. у овом прилогу.

¹⁵ Облик *гођ* могао је постати од *гође*, а ово од *годје* < *годѣ* (Ивић и др. 1994: 245).

¹⁶ Кашић наводи да ијекавизми у Видаковићевом језику представљају одраз

ма у језику С. Живковића може тумачити као особина тадашњег књижевног језика, условљена дијалекатском ситуацијом у шумадијско-војвођанском дијалекту на почетку XIX века, треба имати у виду и Живковићеве контакте са Вуком Караџићем, о којима је већ било речи у т. 1. у овом раду.

4.4. У роману *Прикљученија Телемака* вокално /р/ Живковић бележи помоћу графеме <р>, али у складу са рускословенском ортографском традицијом у истим лексемама вокално /р/ бележи и са <ер> (в. т. 3.2. у овом раду):

с вра 29 : *верх* 54, 75; *вершини* 17 : *вршину* 54; *отврднуо* 212 : *Найтвердъи* 213; *перва* 1, 8 : *прва* 19, *терпити* 6 : *претрпио* 86; *смрти* 28 : *смерти* 66; *срце* 6, 12, *срцу* 113 : *серце* 63 и сл.

4.4.1. Дилему у читању могу, међутим, изазвати примери у којима се са <ер> може означити и група [ер] и вокално /р/, нарочито онда када се ради о тзв. *славеносрпским* случајевима, као нпр.: *низвергнуо* 15, *пожертвуе* 15, *содржаваютьи* 377 и сл.

4.4.1.1. У принципу, обележавањем српског вокалног /р/ и са <р> и са <ер>, како је налагала традиција, Живковићева графика „не тежи својој усавршености јер у овом погледу отежава јасно читање одговарајућих примера” (Младеновић 2008б: 333).

4.5. Што се тиче губљења вокала у језику *Телемака* забележени су једино примери губљења вокала /и/ после сугласника /ј/:¹⁷

двојци 62, 129, 153, 209, *награјсао* 76, *обойца* 121, *обойцу* 351, *тройце* 290.¹⁸

4.6. У радном гл. придеву нема контракције у финалним вокалским групама /-ао/, /-ео/, /-уо/, као што је то случај у војвођан-

---

језичке ситуације у Видаковићевом родном Космају крајем XVIII века (Кашић 1968: 46).

¹⁷ У анализираном роману нису забележени примери губљења вокала /и/ у инфинитиву, глаголском придеву садашњем, као ни императиву.

¹⁸ Уп. са примером: у *Крајни*, који бележи Младеновић, проучавајући језик *Посвете* С. Живковића (Младеновић 2008б: 338).

ским говорима (Николић 1964: 322; Поповић 1968: 74–75; Ивић и др. 1994: 270–276):

дошао 115, *могао* 45, 57, *нашао* 203, *обукао* 32, *помогао* 469, *поступао* 282, *радовао* 45, *сабрао* 238, *угледао* 328, *чувао* 293; *довео* 115, *разумео* 3, *сусрео* 445, *хтео* 65; *чуо* 60 и сл.

Контракција вокала у радном гл. придеву није била широко заступљена особина ни код старих писаца Војводине (Албин 1974: 62).¹⁹

5. КОНСОНАНТИ

5. 1. Од одлика у сугласничком систему запажено је губљење сугласника /x/ у свим позицијама у речи.²⁰

а) /x-/ → /ø-/:

ада 399, *адска* 469, *Айдемо* 71, *Айдете* 85, *алыну* 6, *ладовину* 4, *отье* 51, *рана* 542, *рапав* 359, *раст* 3, *ром* 33 и сл;

б) /-x-/ → /-ø-/:

бьяу 11,²¹ *вїорова* 356, *дооде* 14, 52, *доодяу* 16, *искитъвау* 4, *маом* 37, *наоди* 3, *њиовим* 7, *одранила* 347, *призивау* 1, *сирмаа* 48, *содржавау* 4, *страа* 6, 11, 49, *тио* 12, *трбуа* 448, *уздану* 74, *уо* 72 (ак. јд.), *удетьи* 308 и сл;

в) /-x/ → /-ø/:

я предузе 11, *я познадо* 12,²² *от ньи* 13, *от други* 16, *сечаше и* 18, *говора я* 30²³ и сл.

¹⁹ Проучавајући језик Доситеја Обрадовића, Х. Куна наводи да „у Dositeja nema nijednog primjera sažimanja vokala na kraju pridjeva radnog, ali je to, najvjerojatnije, literarna osobina, jer je prisutna i u ostalih vojvodanskih pisaca” (KUNA 1970: 69). Више примера са контракцијом групе /-ao/ у овој категорији налазимо једино код Игњатовића (Јерковић 1972: 72).

²⁰ Губљење сугласника /x/ добро је позната особина већине штокавских говора. Уп.: Николић 1964: 325–326; Ивић и др. 1994: 334–349; Реметић 1985: 160–169.

²¹ О облицима 3. л. мн. имперфекта в. у т. 6.6. у овом раду.

²² О облицима 1. л. јд. аориста без сугласника /x/ в. и т. 6.5.1. у овом прилогу.

²³ О примерима 1. л. јд. имперфекта без сугласника /x/ в. и т. 6.6.

5.1.1. Као што се може видети из горенаведених примера, не врши се сажимање вокала, нагомиланих услед губитка сугласника /x/ (*дооде* 14, *страа* 49, *трбуу* 99), што је у складу са данашњом ситуацијом у говору Срема (Николић 1964: 324).

5.1.2. Сугласник /x/ се, међутим, чува у речима које не припадају српском народном језику: страним властитим именима (*Харивда* 9, *Херкулеву* 26), у грецизму *Хероя* 32 (ген. јд.), у рускословенским, односно руским лексемама (*холмови* 5, *воздуха* 88), као и у речима које припадају заједничкој црквенословенској лексици (*диханѐм* 88). Фонема /x/ чува се и у узвицима (*Ах!* 27, 36), као и у корену /-храбр-/ (*охрабраваше* 12). У примеру *хотео* и сличним облицима имамо прилагођавање српском изговору рускословенског *хотѣлъ* (Младеновић 2008б: 339).²⁴

5.2. Као и код других војвођанских писаца, сугласник /ф/ се добро чува у лексемама страног порекла:²⁵

зефири 17, *Нимфи* 130, *Орфей* 389, *Траумфѐл* 382, *триумфирао* 25, *Фалант* 202, *Фарос* 21, *Фебус* 71, *Филоктет* 219, *фрулу* 369, *Фурѐ* 402, *цифром* 287 итд.

5.2.1. Код Живковића није забележен ниједан пример његове супституције са /в/, за разлику од ситуације у војвођанским говорима, тј. у Срему, где су примери супституције сугласника /ф/ сугласником /в/ чести (Николић 1964: 335; Младеновић 1964: 81–82, ф. 293).

5.2.2. У проучаваном материјалу пронађено је само неколико примера преласка /хв/ у /ф/, и то искључиво у другом делу романа:

---

²⁴ Готово идентична ситуација у погледу категорија и примера у којима се сугласник /x/ чува, односно губи, среће се у језику Е. Јанковића. За разлику од Живковића, код Јанковића ретко налазимо облик *хотео*, јер он употребљава облике *тео/ктео* (ХЕРИТИ 1983: 138–140).

²⁵ Милановић ово објашњава тежњом ка интелектуализацији израза која је условила „и појаву великог броја народном језику непознатих позајмљеница са овом фонемом, међу којима је и велики број интернационалних термина и властитих имена из класицистичке поезије, и њихову високу фреквенцију” (Милановић 2014: 150).

неуфате 455, *уфати* га 326, 455, *Уфатише* 435, *уфатъен* 435.²⁶

5.2.3. У *Телемаку*, међутим, није регистрована појава сугл. /ф/ насталог асимилацијом у групи /(-)хв-/ у корену /хвал-/. По овој особини за коју знају други војвођански писци (Младеновић 1964: 74; Албин 1968а: 39–40, ф. 139; Сувотић 1989: 118), језик С. Живковића приближава се данашњем књижевном језику, а удаљава од стања у шумадијско-војвођанском дијалекту (Николић 1964: 326; Поповић 1968: 152; Ивић и др. 1994: 348).

5.3. У дат. и лок. јд. им. ж. р. на /-а/ чешћи су облици са уклоњеним резултатима друге палатализације (к *Африки* 13, својој *супруги* 371; у тој *прилики* 29, 508; У овој *туги* 390),²⁷ поред оних у којима се ти резултати чувају, што је у складу са дијалекатском ситуацијом у данашњим војвођанским говори-ма (Николић 1964: 339–340; Ивићи др. 1997: 59–60; Поповић 1968: 171), али и са стањем у делима војвођанских писаца у XVIII и XIX веку, нарочито старијих (Херити 1983: 161; KUNA 1970: 85; Милановић 2014: 165, ф. 232).

5.4. Поред примера са извршеним новим јотовањем: *грозђе* 35, *цветѐм* 13; 75 *жедју* 48, *крвљу* 351; *уздисанѐм* 133 и сл. јављају се и читаве категорије у којима јотовање није извршено, као нпр. у инстр. јд. апстрактних именица женског рода на /-ст/:

благодарностію 18, *бодростію* 69, *жалостію* 8, 30, *крепостію* 18, *мудростію* 25, *наглостію* 43, *плаветностію* 44, *радостію* 10, 26, 29, 72, *страстію* 79, *хитростію* 15, 39 итд.²⁸

5.5. Сагледавање појаве асимилације сугласника по звучности или по месту, односно начину творбе, отежано је традиционалним правописом у роману *Прикљученија Телемака*.

²⁶ Уп. са примерима *фата*, *обуфата* (Ивић и др. 1994: 348).

²⁷ Уп. са примерима: *майци* и *отцу* 400, у *руци* 423.

²⁸ Младеновић у фиксирању инструментала једине с наставком /-ију/ код апстрактних именица на /-ст/ види једну од карактеристика славеносрпског језика, која је показивала тенденцију ка нормативности (Младеновић 1989: 137–138).

5.5.1. Овом приликом истичемо да у проучаваном роману одсуствује позната асимилација сугласника по месту творбе у сандхију (/с/, /з/ + /њ/ > /ш/, /ж/), раширена у данашњем сремском говору (*ш њим, ш њом, иж њега*):²⁹

без нѣга 141, *с' њим* 120, 452, *с' њиме* 17, 66, 127, 220, 255 итд.³⁰

5.5.2. Осим тога, у Живковићевом језику група /-мт-/ не мења се у /-нт-/ иако ова особина захвата веома широк дијалекатски простор (РЕМЕТИЋ 1985: 187, ф. 512).

5.5.3. Изостаје и асимилација по начину творбе групе /-мљ-/ у /-мњ-/ као и групе /-вн-/ у /-мн-/ што су такође појаве добро познате српским народним говорима.³¹

5.6. У *Телемаку* изостаје и дисимилација групе /(-)мн-/ у /(-)мл-/ како у примерима из народног језика: *многе* 18, *Многи* 306, *многим* 48, *многа* 13, 14, 69, 107, 121, тако и у речима пореклом из црквенословенског: *многочисленни* 55, *множеством* 3, *умноженіе* 55 (ак. јд.), или у глаголу *умножити*: *умножавамо* 104, *умножило* 70.³² По овој особини Живковићев језик издваја се од језика других војвођанских писаца у XVIII и првој деценији XIX века (уп. Албин 1974: 66, 70).

---

²⁹ Осим у Срему (Николић 1964: 330) појава је позната и госпођиначком говору (Поповић 1968: 156), као и говорима Баната (Ивић и др. 1994: 391).

³⁰ Према Албину, код војвођанских писаца из XVIII и прве деценије XIX века, прелазак предлога /с/ у /ш/ испред заменичког /њ/, као резултат једначења по месту творбе, добро је заступљена особина (Албин 1974: 63–64).

³¹ Појава асимилације групе /-мљ-/ у /-мњ-/ посведочена је на широком простору српских говора, уп.: Николић 1968: 409; Јовић 1968: 69; Реметић 1985: 189. Осим тога, Реметић истиче да се промена медијалне секвенце /-вн-/ у /-мн-/ сматра „типичним штокавским обележјем” (РЕМЕТИЋ 1985: 188, ф. 513).

³² Иначе, ова појава је веома честа у народним говорима (Николић 1964: 333; Поповић 1968: 154; Реметић 1985: 184; Ивић и др. 1994: 370).

6. Морфолошке одлике

6. 1. Што се тиче морфолошких одлика у дат., инстр. и лок. мн. код именица сва три рода јављају се различити наставци.

6.1.1. Датив

6.1.1.1. Код именица мушког рода најчешће долази наставак /-има/, као што је то данас случај:

да буде слуга *народима* 93, молите се за мене *боговима* 120, толиким *просјоцима* 132, к своим *пријатељима* 317 итд.

Наставак /-ма/ пореклом из дат. и инстр. двојине јавља се готово редовно у неколико одређених лексема, као што су *народ, коњ, закон, сосјед* и људи:

судјаше *народма* 14, попуштајутъи уздице *коњма* 100, покорни *законма* 267, чини [...] *сосѣдма* 308, добро чини *людма* 377 итд.

Архаични наставак /-ом/, /-ем/, какав је присутан у примерима:

я имам страа к' *боговом* 50, дао своим *синовом* 375, предали *ладъаром* 529, причинява [...] бѣдствіе многим *вѣковом* 541; кое *берачем* обетъаваше 90, давати *иностранцем* 180, пресужденіе *Етрурцем* 496 и сл.

данас не познају говори Срема нити Баната (Николић 1964: 337).³³

6.1.1.2. Код именица средњег рода наставак /-ама/ је најчешћи наставак у дативу множине:

неизоставляю предавати се *художествима* 59, да ласкаю вашим *чувствима* 69, *сладострастіяма* предани 75, даютъи на знанѣ неким *лицема* 293, к *богатствама* 347, досадити подземним *божествима* 389 и сл.

Ово Живковића издаваја од старијих војвођанских писаца, који у дативу наставак /-ама/ код именица средњег рода готово и

³³ Како је код Видаковића у дат. мн. код им. м. р. најобичнији наставак: /-ом/, /-ем/, Кашић с правом констатује да је „наставак *-ом (-ем)* могао у Видаковићево време бити још жив [...] иако га данас више не налазимо” (Кашић 1968: 67).

не познају, као нпр. Рајић или Јанковић (Младеновић 1964: 89; Херити 1983: 174–175) и приближава писцима као што је нпр. Ј. Суботић код кога налазимо бројније потврде датива множине са поменутиим наставком (Милановић 2014: 202).

Наставак /-ам/ јавља се у малом броју потврда, нпр.: *внимаваше овако премудрим словама* 43, *угрожавају [...]* *царствима* 215, док се наставак /-ма/ јавља у вези са именицама *дело* и *врата*: *несоразмџрена вашим дџлма* 71, к' *вратма* 428 и сл. Једини забележени пример са наставком /-има/ је: к' *вратима* 160.

6.1.1.3. Књижевни наставак /-ама/ код именица женског рода на /-а/ (а јавља се исто тако у књижевном језику код именица м. р. на /-а/) забележен је у следећим случајевима:

к' *њџовим женама* 178, *подложан бџдама* 186, к' *фрулама* 270, к' *нџговим ногама* 271, к' *силама* 433, к' *тужбама* 463, к' [...] *судјама* 497 итд.

Наставци /-има/ и /-ма/ јављају се код именица женског рода на сугласник, нешто су ређи и потврђени су код одређених лексема:

к *прелестима* 32, к *потребностима* 173, *ласкаше моим страстима* 281, к моим *користима* 292; к овим *речма* 9, *заклели стварма* најсветијима 431, к' *нџговим добродџтељма* 462, *отети [...]* *матерма* 498 и сл.

6.1.2. Инструментал

6.1.2.1. Код именица мушког рода, као и у дативу најчешћи је наставак /-има/:

чини своим *робовима* 27, *међу обцима људима* 45, *над другим народима* 106, *ударен громовима* 143, *међу својим пријатељима* 328, *под ударима* чекича 404, *обарати њџовим острим срповима* 424 итд.

Наставак /-ма/ је веома чест и јавља се у следећим случајевима:

са *народма* 17, с' *најпоштенјијим људма* 25, хор Амфитрите *влекоме морским коньма* 87, са својим *сосџдма* 227, *потрудио својима примџрма* 529 и сл.

Наставак /-и/ долази код именица мушког рода у укупно 11 примера:

с' *корабљи* и с' *войском* 37, *међу небесни дарови* 45, налаже под различни *изговори* нове данке 59, с *Кипрјани* 72, постављени судјима над *народи* 101, над *народи* имаде [...] власт 103, господствовати над *народи* 177, помеђу *Цареви* 214, међу *Поглавари* 219, подьо за *Цареви* союзни 330,

насупротив стању код готово свих војвођанских писаца XVIII и почетка XIX века код којих је то најчешћи наставак.³⁴

Наставак /-ами/ забележен је у четири примера: *Центавра* с *Лапитами* 8, *влекому* *двума голубами* 72, *брда* насадњена *виноградама* 90, насадњени *лаврами* 172, док је наставак /-ама/ забележен у једном случају: са своим' *Циклопама* 356.

6.1.2.2. Код именица средњег рода најбоље је потврђен наставак /-ама/:

каквима є *прикљученјяма* он дошао у ове стране 10, с *намђренјяма* 19, *пуне* са *стадама* 21, *образовати* свой дух *знаняма* 30, с *вотъама*, *коя* *древеса* *роде* 91, *пред* свима *польским божествама* 314, *своима лѣкарствама* *излѣчише* 377 итд.³⁵

Осим старог двојинског облика *очима*: *пред очима* *моима* 46, *очима* *своима* [...] *сматраше* 190, наставак /-има/ код именица средњег рода готово да се не јавља.

Наставак /-ма/ нађен је углавном у вези са одређеним лексемама, као у примерима:

³⁴ Слични примери долазе код Рајића, Доситеја, Јанковића, Видаковића, Давидовића (Младеновић 1964: 89–90; KUNA 1970: 103, 108; Херити 1983: 176–179; Кашић 1968: 68; Младеновић 1988: 69–71). Стари, односно дијалектаски инструментал на /-и/, код им. м. рода у језику Ј. Хаџића јавља се, највероватније, као резултат намерног архаизовања морфологије (Суботић 1989: 125–126). Овакво стање код војвођанских писаца има, свакако, упориште у војвођанским говорима (Николић 1964: 337; Поповић 1968: 163–164; Ивић и др. 1997: 25–26).

³⁵ Већи број примера са наставком /-ама/ у инструменталу множине код именица средњег рода забележен је у Хаџићевом језику, а слично је и у делима Ј. Стејића и језику Ј. Суботића (Суботић 1989: 125; NUORLUOTO 1989: 104; Милановић 2014: 205).

за *колма* 88, управљали моима *дѣлма* 292, покриваюгѣ га своима *крилма* 453 и сл.³⁶

Наставак /-и/ долази само код именице *врата*, која облички припада с. р. мн.: пред *врати* храма 77.

6.1.2.3. Код именица женског рода на /-а/ јављају се наставци:

/-ама/: са своима *войскама* 47, међу *женама* 133, Я ти се заклинѣм *водама* 143, пред нѣовим *ногама* 289, угрожава *волнама* 348, под нѣговим *стопама* 392, на путу посејном *ружицама* 440, запалѣн првим *лучама* сунца 441, са нѣким богатим *дѣвицама* 498 итд.;

и /-ами/ (у свега два примера):

стихотвораца поспѣшествуемѣи *Музами* 32, Протезилай учим *Музами* 306.³⁷

Именице ж. р. на сугласник имају наставак /-ма/:

предложише овим *речма* 104, заслеплѣни *вещма* блистателњима 109, заслепи *прелестма* 163, са свима оним *стварма* 422 и сл.³⁸

Код именице *реч* јавља се и данашњи наставак /-има/: при овим *речима* 104, 194, отговараю овим *речима* 174 и сл.

6.1.3. Локатив

6.1.3.1. Код именица мушког и средњег рода добро је заступљен наставак /-и/:³⁹

---

³⁶ Када су у питању именице с. рода, са овим наставком налазимо само појединачне примере у делима Доситеја, Новаковића, Јанковића, Стејића, Игњатовића, Суботића (KUNA 1970: 108; Албин 1968а: 52; Херити 1983: 178; NUORLUOTO 1989: 105; Јерковић 1972: 115; Милановић 2014: 205).

³⁷ Наставци /-ама/ и /-ами/ јављају се и код других војвођанских писаца, а наставак /-ама/ преовлађује. Тако је нпр. код Рајића, Доситеја, Јанковића, Видаковића (Младеновић 1964: 93–94; KUNA 1970: 113; Херити 1983: 179–180; Кашић 1968: 68–69).

³⁸ Наставак /-ма/, који се среће код свих војвођанских писаца ограничен је, углавном, на неколико лексема, међу којима су *реч* и *вещ* (обично се спомињу још *ствар* и *кѣр*). Уп. са примерима код Ј. Рајића (Младеновић 1964: 94).

³⁹ В. т. 4.2.2 под б) у овом раду.

у *предџли* Греце 19, по сви *народи* востока 85, по дубоки *долови* 89, на *врхови* планина 28, у *станови* 319; на *колџни* 30, по *рамени* летутџе косе 64, на *крили* времена 196 и сл.⁴⁰

Када су у питању именице мушког рода подједнако се јављају и примери са наставком /-има/: у *безпоредцима* войне 106, о *народима* 174, у свима *жителима* 179, о *Царевима* 281, у златним *дворовима* 310, о *пороцима* 401 и др., док су веома малобројни код именица средњег рода: у овим жалостним *мџстима* 398, у *мџстима* давно желаемими 534.⁴¹

Наставак /-ма/ редак је код именица мушког и средњег рода:

о *Херојма* 87, о [...] безкористним *совџтма* 512; у нџговима трудним *дџлма* 92, у свима *дџлма* 300, у најмучнијим *дџлма* 385, у свима своима *дџлма* 401, о *вратма* 487 и сл.⁴²

Код именица средњег рода најчешћи је наставак /-ама/:

у *сраженјема* 3, у *совџцанјема* 3, у нџиовима *срцама* 24, о *нравама* и о *правилама* народа најдалњии 25, он блуди по свима *морама* 26, у *Елисеиским пољема* 80, о нџјовим *странствованјема* 154, о *средствема* 296 итд.⁴³

⁴⁰ Наставак /-и/ је најчешћи у лок. мн. именица м. и с. рода код старијих војвођанских писаца, али се јавља и код млађих стваралаца XIX века (Младеновић 1964: 91; KUNA 1970: 101, 107; Херити 1983: 181–183; Албин 1968а: 52; Кашић 1968: 69; NUORLUOTO 1989: 103; Суботић 1989: 127). Архаични облици овог падежа (/-(и)х/ </-џх/) чувају се у војвођанским говорима (Николић 1964: 337–338; Поповић 1968: 41, 163; Ивић и др. 1994: 229; Ивић и др. 1997: 27–29).

⁴¹ Старији војвођански писци готово да не познају књижевни наставак /-има/ у лок. мн. именица прве врсте, како то истиче Младеновић, имајући у виду, пре свега, Венцловића, Орфелина и Доситеја (Младеновић 1964: 91). Нови наставак се јавља само код млађих војвођанских писаца XIX века (Суботић 1989: 126; Милановић 2014: 206, 210; Јерковић 1972: 116).

⁴² Овај наставак није заступљен код свих војвођанских писаца и нешто је чешћи код именица м. рода. Уп. Младеновић 1964: 91; KUNA 1970: 102, 107; Кашић 1968: 70; Суботић 1989: 126; Милановић 2014: 206, 209).

⁴³ И у лок. мн., као што је то био случај са дат. и инстр. мн., јавља се наставак /-ама/ код именица средњег рода. Овај наставак није чест код старијих војвођанских писаца. Врло је редак код Доситеја и у Новаковићевим новинама (KUNA 1970: 107; Албин 1968а: 53), а Рајић има само један пример, и то за мушки род (Младеновић 1964: 91–92). Љ. Суботић, наводећи знатан број именица с. р. са овим наставком

6.1.3.2. Именице ж. р. на /-а/ имају једино наставак /-ама/:

у далеких *земљама* 23, играоути по *гранама* 34, у *играма* 101, по пространим *ливадама* 348, у њиовим *рукама* 351, на своим *њивама* 424, у *наукама* 530 и сл.⁴⁴

Именице ж. р. на сугласник имају наставке /-ма/ или /-има/:

зачудисе о овим *речма* 16, у оним *стварма* 60, у *вещма*, кое трпимо 104, о *прелестма* 434 и сл.⁴⁵

у њиовим *слабостима* 301, у *сладостима* 308, о *опасностима* 358, о *добродѣтельима* 401, у средњима *вещима* преварени 490 итд.

6.1.4. Преглед наставака доносимо и табеларно, са обељејем учесталости примера (најчешће, врло често, често, ретко, врло ретко).

	м. р.	с. р.	ж. р. на -а	ж. р. на -∅
датив	- <i>има</i> најчешће - <i>ма</i> врло често - <i>ам/-ем</i> често	- <i>ама</i> најчешће - <i>ам</i> ретко - <i>ма</i> ретко - <i>има</i> врло ретко	- <i>ама</i> најчешће	- <i>има</i> ретко - <i>ма</i> ретко
инструментал	- <i>има</i> најчешће - <i>ма</i> често - <i>и</i> ретко - <i>ами</i> врло ретко	- <i>ама</i> најчешће - <i>има</i> ретко - <i>ма</i> ретко - <i>и</i> врло ретко	- <i>ама</i> најчешће - <i>ами</i> врло ретко	- <i>има</i> ретко - <i>ма</i> ретко
локатив	- <i>и</i> врло често - <i>има</i> врло често - <i>ма</i> ретко	- <i>ама</i> најчешће - <i>и</i> врло често - <i>има</i> ретко - <i>ма</i> ретко	- <i>ама</i> најчешће	- <i>има</i> ретко - <i>ма</i> ретко

у лок. мн. у језику Ј. Хаџића, примећује да су готово све апстрактног значења, а слично је са дат. множине и са инстр. множине. Чини се да се ради о књишком утицају, иако је појава позната и дијалекту (Суботић 1989: 126–127).

⁴⁴ Наставак /-ама/ долази редовно код Рајића и Доситеја (Младеновић 1964: 94–95; KUNA 1970: 113). Знатан број примера са наставком /-ама/ код именица ж. р. на /-а/ у лок. мн. срећемо у језику Ј. Суботића (Милановић 2014: 207–208).

⁴⁵ Наставак /-ма/ долази и у језику других војвођанских писаца. Слично као код инстр. мн. овај наставак се јавља код одређених лексема (*реч*, *ствар*, *вешч*), као нпр. код Доситеја и Јанковића (KUNA 1970: 113; Херити 1983: 183–184).

6.1.5. На основу табеларног приказа наставака у дат., инстр. и лок. мн. именица м., ж. и с. рода може се видети да синкретизам није у потпуности остварен. Живковићев систем оптерећују наставци /-ом/, /-ем/ у дат. мн. им. м. р. као и наставак /-и/ у инстр. и лок. мн. им. м. и с. рода, док је у односу на језик Ј. Суботића растерећен од архаичних наставка /-ах/, /-а/ у деκлинацији им. ж. р. на /-а/ у лок. мн. (Милановић 2014: 207, 208). Висок степен синкретизма остварен је код им. с. р. наставком /-ама/, који се у сва три падежа појављује као најчешћи. По овој особини Живковићев језик је близак Вуковом,⁴⁶ као и језику Ј. Хаџића и Ј. Суботића (Суботић 1989: 126–128; Милановић 2014: 202, 205, 209–210) и разликује се од језика осталих војвођанских писаца: Јанковића, Рајића, Новаковића, Видаковића, Игњатовића (Херити 1983: 174–175, 178–179, 182–183; Младеновић 1964: 96; Албин 1968а: 59–61; Кашић 1968: 72; Јерковић 1972: 115). Што се тиче именица м. р. наставак /-има/ најчешћи је наставак у дат. и инстр. множине. Синкретизам је у великој мери остварен и код им. ж. р. на /-а/ које долазе готово искључиво са књижевним наставком /-ама/, као и код им. ж. р. на сугласник са наставком /-има/, који због малог броја забележених примера, претежно лексикализованих, носи ознаку *ретко*.

6.1.5.1. Избор падежних наставака зависио је понекад и од контекста у коме се дата именица јавља. Интересантно је да се наставак /-ма/ код именице *људи* јавља напоредо са /-има/, при чему /-ма/ има предност када му претходе облици код којих се јавља наставак /-им(а)/: за учинити и *добрима*, *мудрима*, и благополучним *људма* 103.⁴⁷

6.2.1. Падежни синкретизам у дативу, инструменталу и локативу множине заменица за 1. и 2. лице није у потпуности остварен, па се

⁴⁶ Вук је, како наводи Маретић, употребљавао наставак /-ама/ у дат., инстр. и лок. мн. црквенословенских именица средњег рода на /-ије/ и пре и после 1845. (*поученијама, изданијама*), а у другим речима исте промене само пре 1845. године (*писмама, правама, правилама*) (МАРЕТИЋ 1899: 158).

⁴⁷ Конкуренција облика позната је и Ј. Суботићу и могла је бити и стилистички условљена (Милановић 2014: 208–209).

поред књижевних облика на /-ма/: к' *нама* 120; на *нама* 121; *вама* га уступили 206; с *вама* 83, 115, 300; у *вама* 31, јављају и дијалекатски на /-ми/: к' *нами* идућа 61, с *нами* 15, *нами* управљати 475; с *вами* заедно 83, над *вами* 111, старанџ о *вами* 85 и сл.⁴⁸

6.2.2. Када је у питању дат., инстр. и лок. множине заменице *они*, падежни синкретизам је потпун, што се види у следећим примерима:

Диветџи се *њима* 102; над *њима* 120, 476; у *њима* 102, 522, итд.⁴⁹

6.2.3. У сва три множинска падежа заменичко-придевске промене Живковић употребљава готово искључиво књижевне наставке:

/-им/: к *сладким* гласовима 8, к' *самим оним злим* людма 522; пред *нашим* очима 11, са *своим* поданима 517; у *оним блаженим* пољима 120, у *нџговим* очима 451 и сл.;

или:

/-има/: мрзак *свима другима* 108; под *своима* заповедницима 257, с' людма *другима мудрима* и *добродџтељнима* 517; у *нашима* е рукама 433, у *своима* страстима 527 и сл.

6.2.4. Забележени су спорадични случајеви са дијалекатским наставком /-и/ у инстр. и лок., који су обични у говорима Баната, Бачке и Срема (Ивић и др. 1997: 123–126; Поповић 1968: 180–181; Николић 1964: 146):

међу *небесни* дарови 45, налаже под *различни* изговори нове данке 59, подџо за Цареви *союзни* 330; тражити по *незнани* острови злата 55, просецајуџи на *нџни крјлли* коли облаке 72, на *свои* коли 129, у *свои* стихови 306, у *своји* нџдрии 435 итд.

---

⁴⁸ У говорима Баната облици *нами*, *вами* јављају се поред чешћег синкретизованог облика *нама*, *вама* у дат., инстр. и лок. множине (Ивић и др. 1997: 82).

⁴⁹ Код осталих војвођанских писаца са којима смо поредили Живковићев језик, синкретизам је, такође, углавном, остварен када је у питању заменица *они*. Тако је нпр. код Рајића, затим код Доситеја или код Видаковића (Младеновић 1964: 104–105; КУНА 1970: 123; КАШИЋ 1968: 79–80).

6.3. Облици презента код Живковића подударају се са онима у данашњем књижевном језику, а тамо где постоји неслагање оно је настало углавном под утицајем народних говора, а не рускословенског језика.

6.3.1. Тако је у 3. л. мн. презента наставак /-аду/ ограничен на глаголе *знати*, *дати* и *имати*:⁵⁰

они *знаду* 83, владѣтели *знаду* само подозревати 519; да вам *даду* најдрагоцѣнији от свиу дарова 66, да *даду* примѣре 483; люди *имаду* 421, *имаду* више потреба 421 итд.,

док се наставнак /-еду/ среће у примерима:

неумѣду и тражити 27, кои *се умеду* задовољити 30; не могу да *разумеду* 176; *несмеду* им повѣрити достоинства 304, люди *несмеду* 399 итд.⁵¹

6.3.2. Са наставком /-ду/ долази и помоћни глагол *хтети* (и енклитички облик):⁵²

Отъеду да им се брда уравнио 525; кое *тъеду* се подвутьи 7, кои *тъеду* повратити натраг 19, коим *тъеду* се наслаждавати 465 и сл.

6.3.3. С друге стране, код глагола VII и VIII Белићеве врсте није забележено ширење наставка /-у/ у 3. л. мн., које је, иначе, добро заступљена особина код других старијих војвођанских писаца (Албин 1970: 139–143):⁵³

њи *мрзе* 22, да вас богови *поживе* 26, люди *налазе* 60, *долазе* приносити свое жртве 77, Они *носе* штитове 210; они, кои *држе* 103, оне *трче* 144, *дотрче* люди 290, *беже* пред њиовима непријатељима 465 и сл.

⁵⁰ А. Албин, анализирајући низ старих споменика са терена Војводине у периоду од 1748. до 1810. године, највише примера са наставком /-аду/ у 3. л. мн. презента бележи управо код глагола *знати* и *имати* (Албин 1970: 145–147).

⁵¹ Уп. Албин 1970: 147–148.

⁵² Идентичну ситуацију налазимо у сремском говору (Николић 1964: 350).

⁵³ Ради се о познатој црти сремског и банатског говора (Николић 1964: 349; Ивић и др. 1997: 172–175).

6.4. Императив се често употребљава у роману *Прикљученија Телемака*, а потврде сведоче о његовом грађењу у складу са данашњом стандарднојезичком нормом:

2. л. јд.: *бѣжи* 29, *држи* 95, *заштеди* 95; *знай* 29, 143, *обѣтай ми* 328;

1. л. мн.: *негубимо* 122, *Оставимо* 434; *непропуштаймо* 187, *стараймосе* 43;

2. л. мн.: *бѣжите* 81, 131, *избавите* 66, 144; *гледайте* 106, *знайте* 14, 71 итд.

6.5. Нарочито су бројне потврде за 3. л. јд. и мн. аориста, док потврде за 2. л. јд. изостају:

3. л. јд.: *рече* к нѣму 3, непогода *сакри* небо 11, он *усмотри* 13, Акант све *исповеди* 438, старац *отвеща* 529;

3. л. мн.: *донесоше* у Котаричицама све плодове 7, узде му *испадоше* 41, *Подьоше* обадвоица 349, сви *се обрадоваше* 456 и сл.

6.5.1. Облике за 1. л. јд. карактерише губљење сугласника /x/, па поред примера у т. 5.1. под в) наводимо и следеће потврде:

я дознадо 40, *я видѣ* 41, *улѣго* у корабаль 44, *я сад избави* живот 76, *получи* утѣху 85, *свуко* хальине 98, *я немого* веть противостати 287, *я му реко* 334 итд.

6.6. Имперфекат је најчешће прошло време у роману *Прикљученија Телемака*. Нађене су потврде за сва лица осим 2. л. јединине. Осим тога, 1. л. јд. и 3. л. мн. карактерише губљење сугласника /x/ (в. т. 5.1 под б) и в)):

1. л. јд.: *я чувствова* 30, *я осетѣ*, да ми быяу ноге укочене 74, *я залуду бежа* 80, што *я мисля* о нравима овога острова 86, *осетѣ* *я* 343;

3. л. јд.: она *стояше* 3, он *немогаше* више живити 97, Нѣгово дѣянѣ *чуяшесе* издалека 503;

1. л. мн.: *Мы се* често *скуплясмо* 35, *мы идѣасмо* за њим 85, *мы плакасмо* 120;

2. л. мн.: *хотясте* отретьесе Пенелопе 147, *вы се отрицасте* толики добра 147, *вы к' мени говорасте* 152;

3. л. мн.: от сада они *слушау* 34, Кипрїяни *плакау* 75, Они *се огледау* непрестано у том огледалу 403, *давау* му плодове 472 итд.

6.6.1. Будући да је имперфекат као категорија у војвођанским говорима готово ишчезао, тако да проучаваоци бележе практично само облик *бијаше* (Николић 1964: 352; Поповић 1968: 190; Ивић и др. 1997: 176–177, 177–181 (у Банату још *беше* и *зваше*)), не изненађује чињеница да је о честој употреби овог глаголског облика Живковић имао потребу да скрене пажњу читаоцима у *Посвети* (Посвета 1814: IX). Честа употреба имперфекта карактерише једино још језик М. Видаковића, мада ни код њега нема примера за 2. л. једнине као ни 2. л. множине (Кашић 1968: 94–95).

6.7. Облици футура I у Живковићевом језику углавном се поклапају са онима у савременом стандардном језику (како сложени тако и прости):

я тьу сведочити 62, *ты тьеш наступити* 73, *он тье се представляти* 42, *вы тьете быти* сретњан 540, *чим тьеду се забавяти* 30;⁵⁴

загрлитьу му колѣна 83, *послатьеш* богати плен 344, *учинитье* свое поданике господарима 106, *постатье* поносити 298 итд.

6.8. У значењу футура II Живковић употребљава чешће презентске облике сложене с префиксом /уз-/,⁵⁵ што је особина и Вуковог језика (Стевановић 1963–1964: 111–112):

да тьу я быти сретњан, ако *узпроводим* мой живот с' ньоме 491, а како тьемо и познати, ако никада с' њима *неужживимо* 517, и ако када житељи от Итаке *успотребую* Кретьане, рачунайте на мене 121 итд.

⁵⁴ Дијалекатски облик *леду* врло је чест код Доситеја (KUNA 1970: 156).

⁵⁵ Поред форми као у стандардном српском језику: ако *будубогови* *опредѣлили* кому от вас побѣду, тај тье овди управляти 98.

6.9. У грађењу перфекта и плусквамперфекта нема разлика у односу на данашњи књижевни језик, с тим што се плусквамперфекат нешто ређе употребљава и то, пре свега, као конструкција од имперфекта помоћног глагола *бити* и глаголског придева радног:

я быя примѣтїо 73; Тѣло ветъ *быяше изгорѣло* у пламену 382; *быяу* они *поседали* 102 и сл.

6.10. Осим малобројних потврда за потенцијал грађен конструкцијом *да + би + инфинитив* (мое се руке еднако усиљавау, *да бы обуватити* Ментора 74), преовлађују потврде које се срећу данас и у савременом српском језику, уз уопштавање облика *би* за сва лица једнине и множине:

1. л. јд.: *я бы волїо* умрети 146,

3. л. јд.: кад *бы се* он напротив *потрудїо*, он *бы нашао* плод свога труда 529,

1. л. мн.: *мы бы волели* мир 207,

2. л. мн.: *Вы бы морали* отговарати 498,

3. л. мн.: да *бы болѣ чуле* и болѣ *видїле* 72 и сл.

6.10.1. Код Живковића, међутим, нису забележени облици: *бисам*, *биси*, *бису* за 1, 2. л. јд. и 3. л. мн., који су настали аналогично према сличним облицима за 1. и 2. л. мн. *бисмо*, *бисте*, а који су забележени у језику Јанковића и Видаковића (сва три облика), затим код Рајића (*биси* и *бису*), у Новаковићевим новинама (*бису*) или код Игњатовића (*биси*) (Херити 1983: 241–242; Кашић 1968: 97–98; Младеновић 1964: 125; Албин 1968а: 88; Јерковић 1972: 169–170).⁵⁶

---

⁵⁶ А. Албин истиче се да се тенденција обличког упрошћавања преко *би* одражава врло рано у српскохрватским споменицима и да је тај процес данас при крају, док је друга тенденција, тј. појава двосложних облика *бисам*, *биси*, *бису*, везана за другу половину XVIII века и огледа се у радовима војвођанских писаца до друге половине XIX века. Облик *бисам* употребљавао је и Вук (Албин 1968б, 17–23).

6.11. Глаголски прилог садашњи гради се најчешће као и у стандардном српском језику:⁵⁷

гледајући 155, *гонети* 503, *долазети* 146, *држети* 14, 16, *живети* 206, *заборављајући* 35, *колебајући се* 97, *љубети* 131, *преносети* 55, *уходети* 478 итд.

6.12. Глаголски прилог прошли

Код Живковића овај глаголски облик није нарочито чест,⁵⁸ а гради се наставком /-вши/:

бывши 8, *загрљивши* 122, *изгубивши* 511, *оставивши* 75, *побђдивши* 450, *показавши* 5, *поцеловавши* 46, *предавши* 9, *раздраживши* 20, *хотђвши* 26 итд.

6.13. Глаголски придев радни

Глаголски придев радни у Живковићевом језику гради се на исти начин као у стандардном српском језику, а о чему је већ било речи у т. 4.6.

6.14. Трпни глаголски придев се, као и у савременом српском језику, гради наставцима: /-н/, /-ен/, /-т/.

/-н/: *окупан* у сладострастјама 64, *земља свуд быјаше поорана и насејана* 89, *окупан* у рђки 447;

/-ен/: на жртву *опредђлени* 15, *ранђной* от ловаца 80, *победђене* народе 107, *ослободђени* роб 115, *раздвоене* едним облачком 418;

/-т/: *подигнута* кула 39, *тронут* умђреностју Телемака 169, као ударом громовитим *треснут* 401 итд.

6.14.1. У примеру *пренешен* 74, огледа се појава аналошког јотовања у трпном придеву. Појава је позната говору Баната

⁵⁷ Поједини примери сведоче о начину грађења од инфинитивне, а не од презентске основе: *викајући* 134, *држајући* 14, *плакајући* 171, *показивајући* 395, *помагаући* 151 и сл.

⁵⁸ Ово је одраз прилика у савременим војвођанским говорима, који готово да и не знају за овај облик (Николић 1964: 349–353; Поповић 1968: 193; Ивић и др. 1997: 161).

(Ивић и др. 1994: 206–207), Госпођинаца (Поповић 1968: 194), као и сремском говору (Николић 1964: 353).

6.15. Инфинитив има редовно облике на /-ти/ и /-ћи/. Такође, у инфинитивној основи чува се суфикс /ну/ код глагола III Белићеве врсте, насупрот стању у дијалекту (Николић 1964: 355):

избѣгнути 506, *обманути* 226, 230, *окренули* 226, *погинуо* 380, *разтргнути* 145, *раскинули* 433 итд.

6.16. Од непроменљивих врста речи наводимо само оне мере који се јављају и у данашњем стандардном језику, имајући притом у виду да Живковић користи и рускословенске (руске) везнике и узвике:

6.16.1. предлози:

место: я мѣсто вас воевати 511; *около*: около огња 33; *к*: к мени 281; *кроз*: кроз врата 224; *са*: са своим робовима 28; *међу*: међу Нимфама 280; *по*: по долинама 279; *на*: на брегу мора 40 итд.

6.16.2. прилози:

овди: овди 2, 28, 58; *онди*: да мене онди види 22;⁵⁹ *унутри*: користи кое ужива унутри у земљи 108;⁶⁰ *дањом*: Дањом сам се старао 202;⁶¹ *зарана*, *зарано*: зарано женили 318;⁶² *напоследак*: он се напоследак умори 79;⁶³ *таки*: Балеазар таки се опреми на пут 162;⁶⁴ *здраво*: да се здраво видјаше 501, Телемак здраво га сматраше 525;⁶⁵ *ласно*: проведетъ ласно свой живот

---

⁵⁹ О облицима *овди*, *онди* в. т. 4.2.1. под в).

⁶⁰ Николић у Срему бележи и *унутра* и *унутри* (Николић 1964: 305).

⁶¹ Уп. са *даню*, *даньомъ* код Видаковића (Кашић 1968: 104).

⁶² Уп. у РСМ: 412. прилог *зарана* у значењу: 'на време, благовремено'.

⁶³ Исти прилог долази код Ј. Суботића (Милановић 2014: 268).

⁶⁴ Уп. прилог *таки* код Видаковића (Кашић 1968: 104). У значењу 'одмах' исти прилог употребљава и Ј. Рајић (Младеновић 1964: 132).

⁶⁵ Овај прилог јавља се и код Видаковића, а Кашић наводи да је реч о познатом дијалектизму који се јавља и код Б. Радичевића (Кашић 1968: 104, ф. 424).

земледѣлѣем 108, *ласно* разумети 245;⁶⁶*управ, управо*: ест баш *управ* оно 49, Он е отишао *управо* у Итаку 534⁶⁷ и сл.

6.16.3. везници:

јербо: он га гледаше с' отвращенѣем и мерзостію; *ербо* зли мрзе на добре 27; *него*: овај човек мене болѣ познаваше, *него* што сам я себе самога познавао 284; *поклем*: гди другога средства живити немогау имати кромѣ свога труда, *поклем* су проживили толико година у сладостима 307⁶⁸ итд.

6.16.4. узвици:

ах, о, ох, хе, хеј: *Ах!* толика блага 460; *О!* како слабо познаю славу 484; *Ох!* колико Цареви мораю быти на опазу у войнама 374; *Хе!* от куда идете? 81; *Хеј* какво ли е то злополучіе 42 и сл.

6.16.5. речце:

барем: *барем* немойте завидити щастію 312; *баш*: я сам га видіо, кад е погинуо, *баш* код мене 383; *ево*: *Ево* ти мира, *ево* ти войне, избирай 207; *ето*: *Ето* праве славе 321; *међутим*: *међутим* 60; *цело*: *цело* познао 257.⁶⁹

7.1. На плану синтаксе свакако се мора рачунати са утицајем језика оригинала, што се најпре види у погледу реда речи (Крстић 1999: 184–185). Тако код Живковића често долази именица испред атрибута (описни и присвојни придеви), што је, уосталом, особина тадашњег литерарног језика (Милановић 2014: 370):

столпови мраморни 24, *воде тихе* 85, *сосуд златни* 384, *огань божествени* 440, *речи празне* 518, *воду слану* 532; *корабль Улисов* 1, у *глубину срца Телемакова* 417, у *шатор Царев* 438, *мудрости Менторове* 478 и сл.

⁶⁶ Прилог *ласно* у значењу 'лако' забележен је и у РСМ: 168.

⁶⁷ Прилози *управ* и *управо* забележени су у језику Ј. Суботића (Милановић 2014: 267).

⁶⁸ В. Вук Рјечник 1852, под одредницом *пѡклем* у значењу 'quint' ('кад').

⁶⁹ Уп. са сличним примером у раду: Младеновић 1964: 133.

7.2. Живковићевом литерарном, а не народном језику, може се приписати и стављање глаголских облика на крај реченице, укључујући и инфинитив, што је латинизам, дошао, највероватније, посредством рускословенског језика (Грицкат 1987: 125–126):

куда *ε* корабљ Улисов просецаутъи воде, из нѣзини очію *изчезнуо* 1.

7.3. С друге стране, распоред енклитика у роману *Прикљученија Телемака* у потпуности је у складу са основним принципима њиховог распореда у савременом српском језику (Поповић 2004: 290):

нѣгово *се ε* име прославило 2, *Я сам га* дуго време задржавала 8, што *ε* то бояти *и се* 22 итд.

7.4. У духу српског језика је и мала заступљеност пасивних конструкција у Живковићевом преводу у односу на оригинал (Крстић 1999: 169–170).

8.1. У погледу лексике у проучаваном роману удео домаће далеко је највећи. Ту су и лексеме за које је Вук Караџић у *Српском рјечнику* из 1852. године напоменуо да се говоре у Војводини: на *шкоду* 237, к [...] *нуждама* 265, *полак* 42, *таки* 162, *чрез* 5 и сл.

8.2. Живковићев језик одликује и употреба славенизама, који су корисно служили ондашњем литерарном језику јер су надокнађивали неопходну апстрактну лексику коју српски разговорни језик није имао. На одабраним странама (101–102, 201–202, 300) заступљеност славенизама је око 8,5%. Овај проценат славенизама је два пута већи од оног код Доситеја у живом приповедању, али за скоро три процента нижи у односу на проценат славенизама у Доситејевим филозофским текстовима (КUNA 1970: 260). Поред славенизама као нпр. *беглец* 201, *воспоминаніе* 1, *содружество* 170 итд., забележени су и они који су прилагођени српском језику:

человѣчан 382, 421, чистосердечан 26, угрозителан 88; восторгава 411, осуждавати 122, притяжавати 267 итд.

8.3. Сама тематика романа наметала је употребу низа лексема из грчке и римске митологије (уп. Витезовић 2015: 222–223), пре свега, властитих именица. Несумњив значај романа *Прикљученија Телемака* јесте, међутим, у погледу афирмисања и увођења одређених француских позајмљеница у српску културу (Крстић 2004: 95). Поред лексема *гарнизон* (429), *интрига* (310), *флота* (13) забележене су и именице *мода* (507) и *фронтон* (263), а последња је регистрована и у Михајловићевом речнику (1974: 701) са једином потврдом управо из романа *Прикљученија Телемака*.

9. ЗАКЉУЧАК

9.1. Анализа језика романа *Прикљученија Телемака* Стефана Живковића из 1814. године показала је да је дело настало на основици шумадијско-војвођанског дијалекта уз присуство особина рускословенске провенијенције, које овога пута нису биле у средишту пажње, а уобичајене су за време у коме је роман преведен. Особине народног језика могу се пратити најпре у фонетици (икавизми, губљење сугласника *х*, сугласник *ф*), затим на морфолошком плану (одређени падежни наставци, наставци за грађење презента, облици футура), док се о рускословенским особинама може говорити на плану лексике (славенизми) и синтаксе (употреба партиципа).

9.2. Живковић, међутим, свесно у роману *Прикљученија Телемака* избегава неке изразите дијалектизме, раширене у шумадијско-војвођанском дијалекту, као што је нпр. позната асимилација по месту творбе у сандхију: /с/, /з/ + /њ/ > /ш/, /ж/ или ширење наставка /-ом/ у инстр. јд. именица м. и с. рода (типа: *концом*, *лицом*). Живковић нема ни облике *бисам*, *биси*, *бису*, који су настали аналогijом према *бисмо*, *бисте*, а које су употребљавали Е. Јанковић и М. Видаковић. У роману *Прикљученија Телемака* изостаје и контракција финалних вокалских секвенци /-ао/, /-ео/, /-уо/ у

радном гл. придеву, као и дисимилација група /(-)мн-/ у /(-)мл-/ и /-мн-/ у /-вн-/. По овим особинама Живковићев језик приближава се данашњем књижевном језику екавског изговора, удаљавајући се, када је у питању измена сугласничке групе /(-)мн-/ у /(-)мл-/ од језика других славеносрпских писаца, код којих је ово широко заступљена особина. Од данашње књижевнојезичке норме језик *Телемака* ипак одваја низ особина, као што је нпр. изостанак фонеме /x/ у свим позицијама у речи.

9.3. Према високом степену синкретизма, оствареном код именица с. р., које у дат., инстр. и лок. мн. имају наставак /-ама/, Живковићев језик ближи је језику његових следбеника него претходника. Као битна разлика према језику других писаца славеносрпског доба намеће се и употреба имперфекта. Под утицајем језика оригинала ово је најчешће прошло време у роману *Прикљученија Телемака*. Подражавајући често дух Фенелонове реченице и преузимајући лексику из богатог француског језика, Живковић је својим преводом показао да се роман *Авантуре Телемака*, обимно дело, тешког стила, могао у другој деценији XIX века превести у великој мери разумљивим језиком, у чему је његов несумњив допринос развоју српског књижевног језика на народној основи.

ИЗВОРИ

Живковић, Стефан. *Објавленіе на книгу съ Французскога на Сербски езикъ преведену, Зовому: Приккючения [*Прикљочения] Телемака...* Беч: Библиотека Матице српске, сигн. РобСр III 2.1, 1813.

Живковић, Стефан. *Прикљоченія Телемака сина Улисева*. Фенелоном, Архиепископом Камбрејским, списана. С' Францускога преведена Стефаном Живковичем. Част Перва. У Вієни, 1814, стр. XVI + 275. Част втора 276–602 + [28].

Посвета 1814: Народу сербском посветљена. *Прикљоченія Телемака сина Улисева*. Фенелоном, Архиепископом Камбрејским, списана. С' Францускога преведена Стефаном Живковичем. Част Перва. У Вієни, 1814: V–X.

ПРЕПИСКА I: *Преписка I 1811–1821*. Сабрана дела Вука Караџића, књ. XX. Приредио Голуб Добрашиновић са сарадницима. Београд: Просвета, 1988.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Албин, Александар. *Језик новина Стефана Новаковића (1792–1794)*. Нови Сад: Магица српска, 1968а.
- Албин, Александар. Потенцијал и облици *бисам, биси, бису*. *Зборник за филологију и лингвистику* XI (1968б): 17–23.
- Албин, Александар. Треће лице множине у делима војвођанских писаца (1748–1810). *Зборник за филологију и лингвистику* XIII/1 (1970): 135–150.
- Албин, Александар. Икавизми у делима писаца из Војводине у предвуковској епоси. *Зборник за филологију и лингвистику* XV/2 (1972): 25–41.
- Албин, Александар. Дијалекатске особине у *Новинама сербским*. *Зборник за филологију и лингвистику* XVI/1 (1973): 115–124.
- Албин, Александар. Прилог проучавању појединих фонетских црта шумадијско-војвођанског дијалекта. *Зборник за филологију и лингвистику* XVII/2 (1974): 57–71.
- Витезовић, Милован. *Вук наш засушени*. Нови Сад: Православна реч, 2015.
- Вук Рјечник 1852: *Српски рјечник (1852) I, II*. Сабрана дела Вука Караџића, књ. XI/1, XI/2. Приредио Јован Кашић. Београд: Просвета, 1986.
- ГЕОРГИЛЕВИЋ, Крешимир. Стефан Живковић–Телемак. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, књ. XII/1 (1955): 18–46.
- Грицкат, Ирена. Још нека питања у вези са славеносрпском епохом. *Лужнословенски филолог*, књ. XLIII (1987): 111–135.
- Ивић, Павле. О неким проблемима наше историјске дијалектологије. *Лужнословенски филолог*, књ. XXI/ 1–4 (1955–1956): 97–129.
- Ивић Павле, Жарко Бошњаковић, Гордана Драгин. *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта*. *Прва књига: увод и фонетизам*. Српски дијалектолошки зборник XL (1994): 1–419.

- ИВИЋ Павле, Жарко Бошњаковић, Гордана Драгин. *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Друга књига: морфологија, синтакса, закључци, текстови*. Српски дијалектолошки зборник XLIII (1997): 1–586.
- ИВИЋ, Павле. *Преглед историје српског језика*. Целокупна дела Павла Ивића VIII. Приредио Александар Младеновић. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића, 1998.
- ЈЕРКОВИЋ, Јован. *Језик Јакова Игњатовића*. Нови Сад: Матица српска, 1972.
- ЈОВИЋ, Душан. *Трстенички говор*. Српски дијалектолошки зборник XVII (1968): 1–241.
- КАШИЋ, Јован. *Језик Милована Видаковића*. Нови Сад: Филозофски факултет, 1968.
- КРСТИЋ, Ненад. *Француска књижевност у српским преводима (1775–1843)*. Нови Сад: Светови, 1999.
- КРСТИЋ, Ненад. О француским позајмљеницама у српском књижевном језику. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLVII/2 (2004): 93–112.
- МИЛАНОВИЋ, Александар. *Језик Јована Суботића*. Београд: Чигоја штампа, 2014.
- МИХАЛЛОВИЋ, Велимир. *Грађа за речник страних речи у предвуковском периоду (од времена пре Велике сеобе до Вуковог Рјечника 1818. године)*. II том (М–Ш). Нови Сад: Институт за лингвистику у Новом Саду, 1974.
- МЛАДЕНОВИЋ, Александар. *О народном језику Јована Рајића*. Нови Сад: Матица српска, 1964.
- МЛАДЕНОВИЋ, Александар. Напомене о језику „Историје српског народа” (1821) Димитрија Давидовића. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XXXI/2 (1988): 65–75.
- МЛАДЕНОВИЋ, Александар. *Славеносрпски језик. Студије и чланци*. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада – Горњи Милановац: Дечје новине, 1989.
- МЛАДЕНОВИЋ, Александар. Неке напомене о процесу посрбљивања славеносрпског књижевног језика. (Друга деценија XIX века). *Историја српског језика. Одабрани радови*. Београд: Чигоја штампа, 2008а: 245–252.
- МЛАДЕНОВИЋ, Александар. Два савременика и претходника Вука Караџића: Стефан Живковић и Димитрије Исајловић. *Посвета*

- Стефана Живковића у књизи „Прикљученија Телемака” (1814). Текст и филолошки коментар. *Историја српског језика. Одабрани радови*. Београд: Чигоја штампа, 2008б: 317–360.
- МРАЗОВИЋ, Аврам. *Рџководство кџ славенскомџ правочтењу и правописаню*. В Бџдинџ градџ, 1800.
- НИКОЛИЋ, Берислав. *Сремски говор*. Српски дијалектолошки зборник XIV (1964): 201–412.
- НИКОЛИЋ, Берислав. *Мачвански говор*. Српски дијалектолошки зборник XVI (1966): 179–313.
- НИКОЛИЋ, Берислав. *Тришћки говор*. Српски дијалектолошки зборник XVII (1968): 367–473.
- ПОПОВИЋ, Иван. *Говор Госпођинаца у светлости бачких говора као целине*. Посебна издања САНУ, књ. CDXXV. Одељење литературе и језика, књ. 21. Београд, 1968.
- ПОПОВИЋ, Љубомир. *Ред речи у реченици*. Библиотека Књижевност и језик. Књига 2. II издање. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2004.
- РЕМЕТИЋ, Слободан. *Говори централне Шумадије*. Српски дијалектолошки зборник XXXI (1985): 1–555.
- РИСТИЋ, Милан. Стефан Живковић–Телемак. Политичар и књижевник обновљене Србије (1780–1831). *Посебан отисак из „Историског гласника”* бр. 1. (1955): 1–14.
- РСМ: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, 1–6. Нови Сад–Загреб, 1967–1976. Фототипско издање. Нови Сад: Матица српска, 1990.
- СКЕРЛИЋ, Јован. *Историја нове српске књижевности*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1997.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. Језик у Вукову делу и савремени српскохрватски језик. *Јужнословенски филолог*, књ. XXVI/1–2 (1963–1964): 73–150.
- СТОЈАНОВИЋ, Љубомир. *Живот и рад Вука Стеф. Караџића*. Београд – Земун, 1924. Београд: Београдски издавачко-графички завод, 1987.
- СУБОТИЋ, Љиљана. *Језик Јована Хаџића*. Нови Сад: Матица српска, 1989.
- ХЕРИТИ, Питер. *Књижевни језик Емануила Јанковића*. Нови Сад: Матица српска, 1983.

***

KUNA, Herta. *Jezičke karakteristike književnih djela Dositeja Obradovića*. Djela, knj. XXXVI. Odjeljenje društvenih nauka, knj. 21. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1970.

MARETIĆ, TOMO. *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb, 1899.

NUORLUOTO, Juhani. *Jovan Stejić's language (A Contribution to the History of the Serbo-Croatian Standard Language)*. Helsinki: Departament of Slavonic Languages, Univerzity of Helsinki, 1989.

IV.
О ЈЕЗИКУ КРАЈИШНИКА
КОНСТАНТИНА ПЕИЧИЋА

2010
204326

МЛАДЕН и ДОБРОЛЮБ

ПРИМЪРИ ПРИЯТЕЛЪСТВА.

Сочинение

КОНСТАНТИНА ПЕИЧИЋА.

БИБЛИОТЕКА
МАТИЦЕ СРПСКЕ

5.196

Иждивением Господара Јосифа Хаджић
Купца Ст. Паланачког печашано.

Beispielvolle Freundschaft.

У БУДИМУ

Писменма Кр. Всеучилища Пешчанског.

1 8 2 9.

СН. 750

Насловна страна драме *Младен и Доброљуб* Константина Пеичића
из 1829. године

ОБЕЛЕЖАВАЊЕ КВАНТИТЕТА У ДРАМИ „МЛАДЕН И ДОБРОЉУБ“ (1829) КОНСТАНТИНА ПЕИЧИЋА¹

1. Увод. Константин Пеичић спада у ред помало заборављених писаца прве половине XIX века, бар када је реч о језичким проучавањима.² Рођен је у Борову, малом сремском месту на Дунаву 1802. године, где је завршио основну школу. Касније је наставио школовање у Сремским Карловцима, а потом је у Пожуну студирао право, да би 1830. године у Пешти стекао докторат медицинских наука. За разлику од свог савременика и колеге Јована Стејића, који је радио једно време као лични лекар Јеврема и Милоша Обреновића у Србији, Константин Пеичић је службовао у Сремској Митровици, Сомбору, Сремским Карловцима и Панчеву. Био је активан у политичком и јавном животу Срба у Војводини, а после пресељења у Пешту постаје управник Текелијанума, где и умире 1882. године.³

Књижевним радом Константин Пеичић⁴ је почео да се бави још за време школовања у Пожуну. Дрamu „Младен и Доброљуб. Примери пријатељства“, која је објављена 1829. године у Будиму,⁵

¹ Рад је објављен у часопису *Лингвистичке свеске* бр. 10. Српски језик и његове нормe. Синхроно-дијахрони аспекти. Јасмина Грковић-Мејдор и Владислава Ружић (ур.). Нови Сад: Филозофски факултет 2015, 96–109. Овде се публикује са малим изменама техничке природе и допунама литературе.

² О преводилачком раду К. Пеичића писао је Н. Крстић (1999: 188–269). В. и чланак *Опрезно уз Вука с просветитељским наслеђем: Константин Пеичић* (Окука 2014: 121–131). У новије време на Филозофском факултету у Нишу одбрањен је мастер рад који представља још један прилог осветљавању места и улоге овога писца у развоју српског књижевног језика (Пешић 2014).

³ Опширније о животу и раду Константина Пеичића в.: Томандл 1966; Окука 2014: 122–131.

⁴ Иако се сам потписивао на различите начине, Окука тврди да се презивао Пеичић, а не Пејичић или Пејчић (2014: 126, ф. 45).

⁵ Ово дело није никада изведено на позорници, али је, изгледа, било радо читано

написао је, међутим, за време студија у Пешти. Ради се о делу поучног карактера, из кога избијају „романтичарство и идеализам младог Пеичића” (Томандл 1966: 31).

Будући да је језик драме подробно анализиран у раду Јоване Пешић (2014), у овом прилогу биће речи о једној интересантној ортографској особини – удвајању вокала у функцији обележавања квантитета слогова,⁶ с циљем да се укаже на овај познат, али ретак ортографски поступак у штампаним радовима српских аутора у XVIII и почетком XIX века.

2. УДВАЈАЊЕ ВОКАЛА КАО ОЗНАКА КВАНТИТЕТА У СТАРИЛИМ СРПСКИМ ЋИРИЛСКИМ СПОМЕНИЦИМА. Најстарији траг забележене акцентуације у виду два једнака вокала налази се у српским споменицима XIII века (Даничић 1872: 238). Број примера са удвојеним вокалима расте у XIV, а нарочито у XV веку, при чему се два иста вокала могу наћи на месту дугог, али и кратког слога (Даничић 1872: 240). Од XIV века у српскословенским текстовима јавља се знак *-ьь* у облицима генитива множине одговарајућих именица у функцији обележавања дугог ненаглашеног или наглашеног полугласничког наставка у овом падежу до XV века, а од овог столећа таквог истог наставка *-а/ -а^е*, такође дугог ненаглашеног или наглашеног (Младеновић 2008: 125). Удвајање вокала у случају када се жели обележити искључиво дуги вокал јавља се и у рукопису III *Дечанских хрисовуља* из друге четвртине XIV века, док се рукопис II издваја по честом бележењу *-ьь* у генитиву множине (Ивић–Јерковић 1982: 118–119). Касније, почетком XVIII века, у рукописима Гаврила Стефановића Венцловића, среће се често удвајање вокала ради означавања квантитета као битна особина његовог језика (Јовановић 1911: 138–143).

3. УДВАЈАЊЕ ВОКАЛА КАО ОЗНАКА КВАНТИТЕТА КОД ПИСАЦА СЛАВЕНОСРПСКЕ ЕПОХЕ. Александар Албијанић истиче да се после Гаврила Стефановића Венцловића у штампаним радовима

јер је књига изашла у 1000 примерака, што није било довољно за велики број пренумераната (Шафарик 2004: 283).

⁶ Термин *удвајање вокала* у функцији обележавања квантитета слогова преузет је из досадашње литературе. Адекватнији би био склоп: *удвајање вокалске графеме*.

српских писаца током XVIII и почетком XIX века бележење квантитета помоћу удвојеног вокала ретко јавља (Албијанић 2010: 86). Наиме, ова ортографска особина среће се у малом броју примера код Емануила Јанковића, Доситеја Обрадовића, Милована Видаковића и Јакова Игњатовића.⁷ Изузетак у том смислу представља књига *Путешествије по Унгарији, Валахији, Молдавији, Бесарабији, Херсону и Криму* Јоакима Вујића, штампана у Београду 1845. године, где је забележено 465 примера двоструког вокала у функцији обележавања дужине слога (Албијанић 2010: 86). Драма „Младен и Доброљуб” се по броју забележених потврда удвојеног вокала за означавање квантитета слога може упоредити са наведеним путописом Јоакима Вујића, те, иако невелике књижевне вредности,⁸ представља значајно дело за проучавање поменте ортографске особине у делима славеносрпске епохе.⁹

4. УДВОЈЕНИ ВОКАЛИ КАО ОЗНАКА ДУЖИНЕ СЛОГА У ДРАМИ „МЛАДЕН И ДОБРОЉУБ” КОНСТАНТИНА ПЕИЧИЋА. У драми Константина Пеичића удвајају се сви вокали, изузев вокала *и*.¹⁰ За

⁷ Тако Херити код Јанковића бележи свега четири примера од којих у два случаја удвојени вокали могу бити и последица испадања сугласника /x/ (Херити 1983: 59). Код Доситеја је запажено нешто више примера, као нпр. *пааса, гаакати, спасти* и сл. (КУНА 1970: 50). Видаковић квантитет обележава удвајањем вокала такође у неколико случајева, међу којима је и именица *раана* како би се разликовала од именице *раана* (Кашић 1968: 33). Удвојено писање вокала констатовано је са малим бројем потврда и у језику Ј. Игњатовића, без посебних напомена о разлозима за такав поступак (Јерковић 1972: 41).

⁸ Окука истиче да је ова Пеичићева драма по својој уметничкој вредности „само одређени документ у историји драмског стваралаштва код Срба” (2014: 126).

⁹ Албијанић напомиње да је *Путешествије по Унгарији, Валахији, Молдавији, Бесарабији, Херсону и Криму* Јоакима Вујића, практично, једино дело у коме он удваја вокале, а да то не чини у својим комадима (Албијанић 2010: 86, ф. 23). Интересантно је да Пеичић удваја вокале и у предговору (в. о томе следећи и уједно последњи рад у овој књизи под насловом: *Обележавање квантитета слогова у славеносрпској епоси на примеру две посвете драми „Младен и Доброљуб” (1829) Константина Пеичића*), те помисао да је обележавањем квантитета слогова у самој драми желео да олакша глумцима извођење дела на позорници није оправдана.

¹⁰ Дуго *и* се у драми увек обележава диграфом <ii>: *виіс* 58 (ак. јд.) (*виіс*); *жіівац*

разлику од материјала који нам пружа путопис Јоакима Вујића у нашој грађи удвојени вокали јављају се и у унутрашњости и на крају речи (код Вујића само у унутрашњости), те је оваква сложенација у погледу означавања квантитета слогова условила и нешто друкчији приступ у презентовању грађе него у раду: *Албијанић* 2010: 87–89.¹¹

4.1. Дуги узлазни акценти. Овде долазе примери са удвојеним вокалима на месту где данас у књижевном језику налазимо дуги узлазни акценат, као и примери са удвојеним вокалима на месту којих у данашњем књижевном језику налазимо дуги узлазни акценат и неакцентоване дужине.

4.1.1. Примери са удвојеним вокалима на чијем месту се данас у књижевном језику налазе дуги узлазни акценати:

из величественни *гоора* 15 (из [...] *гѳрѳ*),¹² из *гоора* зелени 57 (из *гѳрѳ*); Начааст вама *гоордост* ваша 116 (*гѳрдѳст*); после године *даана* 30 (*дѳна*); Даю страшан держцу *даанак* 19 (*дѳнак*); какав *даарак* учинити 128 (*дѳрак*); *Дааша* 179 (*Дѳаша*); *друуге* моје 56 (*дрѳге*); двѳю *дууша* 13 (*душѳ*); *жееля* човечески лавруинеу надѳввим 25 (*жѳлѳ*); најблагородни *жееля* наши, извори 92 (*жѳлѳ*); како год гладки *зеѳитин* лаки 27 (*зѳитин*); Да и сама

---

27 (ак. јд.) (*жѳвац*); *лиѳце* 5 (*лиѳце*); *Мѳито* 111 (*Мѳито*); *рѳит* 1 (*рѳит*) итд. Потврде са диграфом <ѳѳ> у функцији обележавања дугог *и* овде се наводе изузетно. У Венцловићевим делима примери у којима се диграфом <ѳѳ> обележава квантитет слогова нарочито су бројни. Венцловић изнад *и* често ставља и две цртице као ознаку дужине (*Јовановић* 1911: 138–140, 143).

¹¹ Притом је задржан принцип да се грађа разврста по садашњој акцентуацији, што, уосталом, налазимо и код Даничића (1872: 242).

¹² Бројеви представљају ознаку стране на којој се налази потврда наведена у оригиналној графици, истакнута курзивом. У заградама ће бити дати акцентовани и осавремењени облици речи које су истакнуте. Примери ће бити навођени по врстама речи и по азбучном реду, при чему је редослед падежа код именица имао предност над азбучним редом, као и редослед лица код глагола у презенту у случају да је потврђено више облика неке парадигме. На овом месту желим да изразим захвалност др Александри Лончар Раичевић, асистенту на Департману за српски језик Филозофског факултета у Нишу на помоћи приликом акцентовања одговарајућих примера.

добродѣтель света с' њиме на *меернице* стане 145 (на *мѣрнице*);¹³ то е у градовма вечита *моода* 112 (*мóда*); да ме не назову *отлагалом* 177 (*одлáгалом*);¹⁴ на *пеете* 115 (на *пéте*); бледи *пламеенак* издаду 32 (*пламéнак*); има [...] *право* 196 (*прáво*); нема *пуута* 118 (*пúта*), граби *пуута* 192 (*пúта*), *Пуута* далѣ нестане 194 (*Пúта*), предузима едан *пууте* 192 (*пúте*); *раану* преправля 21 (*хрáну*), на своју обзире *раану* 45 (на [...] *хрáну*), преслатку праве *раану* 88 (*хрáну*);¹⁵ за добру *Руужу* 104 (за [...] *Рúжу*); уместо *сестаара* 85 (*сестáрā*);¹⁶ *саала*, у којој портрети Господе висе 148 (*сáла*), Великолѣпна *саала* 177 (*сáла*), *У саали* 176 (*У сáли*); истинне добродѣтели *свеетост* 87 (*свѣтōст*); по *свеету* 88 (по *свѣту*);¹⁷ ужасне класе црни *семеена* 4 (*семéна*);

Нек не жали за прозорма града | Кои многу младу чине *лууду* 104 (*лúду*);

забадава *раанити* и одевати 112 (*хрáнити*);

У тайнама шкољке морским | *Беле* снежне памуке (3. л. мн. презента) 21 (*Бѣлѣ*); вештом руком [...] *довеезе* (3. л. јд. презента) 21 (*довѣзѣ*); на тебе *смееши* (3. л. јд. презента) 182 (*смѣиш*); да мило отечество она сама от падења *спаасе* 117 (*спáсѣ*); О знам, куда ти *теежиши* 28 (*тѣжш*), Но за едним све *тееже* (3. л. мн. презента) 192 (*тѣжѣ*);

я ню не *наслути* 64 (*не наслúтих*);¹⁸

и опет биси *вреебајући* сам увребан био 2 (*врѣбајúћи*); За тим истим *теежећи* 193 (*тѣжѣћи*); *труудећи* се изданула 30 (*трúдѣћи*); *полагаашко* дигне штаку своју 112 (*полагáишо*).

¹³ Ову лексему не бележе прегледани речници. На основу контекста може се закључити да је реч о 'ваги за мерење'.

¹⁴ Реч је нераспрострањена и потврђена код Доситеја у значењу 'онај који увек нешто одлаже, одгађа' (РСАНУ 17: 78).

¹⁵ Уп. са формом без удвојеног вокала: не пријма *рану* 23 (*хрáну*).

¹⁶ Уп. са обликом без удвојеног вокала: у *сестара* твои содружеству 1.

¹⁷ Поред облика: на *свету* 139.

¹⁸ Уп. форму: *наслутио* 64.

4.1.2. Примери са удвојеним вокалима на чијем месту данас у књижевном језику налазимо дуге узлазне акценате и неакцентоване дужине:

двадесет *враата* 169 (*врáтā*); више добри *дуушаа* 158 (*дúшā*); на производитељ *жееља* човечески 91 (*жéлā*); *земааља* прошла 112 (*земáльā*); десет парíй *момаакаа* 114 (*момáкā*); десет *покриваачаа* 147 (*покривáчā*); повтори íшт хиляду *пуутаа* 97 (*пúтā*);

Тко *не штеедíй* свог трууда 114 (*не штéдī*);

при сваком *легаанíу* 43 (при [...] *лéгāñу*), Нíе лíйце за *стíйдеенĭ* 116 (за *стíдĕñе*).

4.2. Дуги силазни акценати. Овде наводимо примере са удвојеним вокалима на чијем месту данас у књижевном језику налазимо дуги силазни акценат, као и примере са удвојеним вокалима на чијем месту данас налазимо дуги силазни акценат као и неакцентоване дужине.

4.2.1. Примери са удвојеним вокалима на чијем месту данас у књижевном језику налазимо дуги силазни акценат:

А ког ћете нам *бееса* ви старци 112 (*бéса*); а *вез* стои 79 (*вéз*); да читав посо скинем с' *враата* 190 (с' *врáта*); да су га твое *зрууди* матерним млекоом одоиле 177 (*зрúди*); *Даашо* (вок. јд.) 179 (*Дáшо*); немоћ мою у подражанíу *дĕела* твои осећам 140 (*дéлā*); у моје *дооба* 59 (у [...] *дóба*); от воска *зуубе* имала 112 (*зúбе*); *Еело* (вок. јд.) 125, 126 (*Јéло*); *Коосто* (вок. јд.) 156, 184 (*Кóсто*);¹⁹ отлетише у вечности *мооре* 59 (у [...] *мóре*); проћу нĕгови *нуужда* 24 (проћу [...] *нúждā*); два млада *паара* 195 (*пāра*); међу обадва *рееда* продбу 117 (*рéда*); несташним *реепом* твоим 1 (*рéпом*); сладост у *сааће* неутрудима слааже 186 (у *сāће*); на край *свеета* 194 (*свéта*), кои овакова чада *свеету* показати има 80 (*свéту*), *свеете* (вок. јд.) 192 (*свéте*); *сеeko* 72 (x 2), 74, 105, 142 (вок. јд.) (*сéко*);²⁰ неколико *стоопа* 25 (*стóпā*); Залууду ти небо *суунце* 116 (*сúнце*); от *сууше* [...] чувати 10 (од *сúше*); што им *тоок* раставля 58 (*тóк*); Тко не штеедíй свог *трууда* 114 (*трúда*);

¹⁹ Поред: *Косто* 169.

²⁰ Уп. са ликовима без удвојеног вокала: *секо* 76, 78, 79, 83, 84, 100, 109 (x 2), 161 (x 4).

Или *коом* би га [...] жртвовати могла 131 (*кѡм*); *таа* не заслужуе 101 (*тā*);

Ј сам вама ствар тек *маала* 116 (*мāлā*); Обще майке *раадна* рука 18 (*рāднā*), Да иј *раадне* у бисерна | Зрачна клупча смотаю 21 (*рāднē*), *раадна* као мрав 180 (*рāдна*);

воду што ти жеђь *гааси* 176 (*гāсī*); Тако *деели* природа 20 (*дēлī*); *дрееши* конце 20 (*дрēшī*); у меку постелно своју *лееже* 24 (*лēжē*); И кад мрежа ловом *маами* 22 (*мāмī*);²¹ се [...] *наада* 194 (се [...] *нāдā*); Кад ти *неемаши* сунчанице 116 (*нēмāи*); У срцу се тек *раадъа* 195 (*рāђā*); нека старост *слаади* 104 (*слāдī*); сладост у саађе неутудима *слааже* 186 (*слāжē*); Тако лакомост *страада* 1 (*стрāдā*); у дупло сродство *стуупа* 190 (*стūпā*); Чудни паук безуморно | Миллионе полвидни | У персима *таанъи* жійца (3. л. јд. презента) 20 (*тāњī*); Ак' и надъеш, што *траажши* 195 (*трāжшī*); гди се на език женски *тууже* 5 (*тūжē*); подуго се *шеета* 146 (подуго се *шēтā*);

Една баба (*бааци* штаку) (3. л. јд. аориста) 111 (*бāци* штаку).

4.2.2. Примери са удвојеним вокалима на чијем месту данас у књижевном језику налазимо дуги силазни акценат и неакцентоване дужине:

неколико старааца и *баабаа* 111 (*бāбā*); к' обоженію толики *блаагаа* 93 (*блāгā*); осам лепи теглећи *ждреебаацаа* 127 (*ждрēбāцā*); *нууждаа* пуни живот 86 (*нūждā* пуни живот); очи пуне *суузаа* 147 (*сūзā*); колико је [...] *суунцаа* (ген. мн.) 47 (*сūнāцā*); преко *шуумаа* 127 (преко *шūмā*).

4.3. НЕАКЦЕНТОВАНЕ ДУЖИНЕ. Овде долазе примери са удвојеним вокалима на местима где данас у књижевном језику налазимо неакцентоване дужине којима претходе кратки или дуги акценатовани слогови који нису обележени удвојеним вокалима. У посебну групу сврстани су примери код којих у данашњем књижевном језику долази до преношења на проклитику.

²¹ Уп. са обликом без удвојеног вокала: каква сенка | Тебе *мами* за собом 195.

4.3.1. Примери са удвојеним вокалима на местима где да-нас у књижевном језику долазе неакцентоване дужине а прет-ходе им кратки узлазни акценти:

от сами *полюбацаа* 54 (од [...] *пòљубāцā*); да пуштаја твоег и твои *потомаака* добра будем 139 (*пòтомāкā*); от *родитеелѣаа* [...] искази може 47 (од *рòдитēљā*), Войник е обрана *родитеелѣа* (ген. множине) 156–157 (*рòдитēљā*); да се *удовиїцаа* число умали 111 (*удòвїцā*); слаби *улазаакаа* хранитель (*у̀лазāкā*) 82; премного *чистолизааца* 6 (*чистòлизāцā*);

у друго *остаало* скупља 188 (*òстāлò*);

красота сердечна из стидљивог ока *изглееда* 118 (*ìзглēдā*), из сва-ке срећа *изглееда* 182 (*ìзглēдā*); таласи гладко лице водно *нарууже* 142 (*нàрӯжē*); коме таково перси *огреева* срце 15 (*òгрēвā*); Што с' на точку *окрееће* 195 (*òкрēћē*); Лоза се винска | От младости *опрааића* 114²² (*òпрāитā*); да нам мало *поиграате* 115 (*пòигрāте*); Живот ти мой у руке твоје *полаажем* 155 (*пòлāжēм*); отров е довитом жа-оком својом *убаада* 186 (*у̀бāдā*); докле ми тко по крајцаре *удеели* (3. л. јд. презента) 169 (*у̀дēлї*);

Кад смо ми *пролетоос* заедно с' њиме погорели 124 (*прòлетòс*).

4.3.2. Примери са удвојеним вокалима на местима где да-нас у књижевном језику долазе неакцентоване дужине а прет-ходе им кратки силазни акценти:

задржати *водопааде* 118 (*вòдопāде*); осам *волооваа* 179 (*вòлòвā*); от неколико *годиїнаа* 149 (*гòдїнā*), пре петнаест *годиїнаа* 185 (*гòдїнā*); от *градѣаанаа* 74 (од *грāђāнā*); неповольни *догадѣааяа* 187 (*дòгађāјā*); хиљаду *дукаата* 64 (*дӯкāтā*); рад нас *зелеен* бијрају 113 (*зēлēн*); преко сами *јрууга* 24 (преко [...] *јàрӯгā*); едан пар везе-ни *кошууља* 74 (*кòшӯљā*), доста навезти *кошууља* (*кòшӯљā*) 85, едан пар лепи *кошууља* 75 (*кòшӯљā*); Док нам трае *младоост* наша 116 (*млāдòст*); из *недаара* 48 (из *нèдāрā*), из *недаараа* 134 (из *нèдāрā*); У *облааке* отлетити 117 (У *òблāке*); *потрееба* намирити моћи 24 (*пòтрēбā*); преко *развалїїнаа* среће 118 (преко *рāзвалїнā*); по степенма от *сандуука* 3 (од *сāндӯкā*); неколико *стараацаа* 111 (*стāрāцā*); преко нѣгови *усаана* 136 (преко [...] *у̀сāнā*), горећи *усаана* ови полюбац 188 (*у̀сāнā*);

²² Уп. са сличним примерима са *-ић-* у облицима итеративних глагола који су чести у западном Срему у књизи: Николић 1964: 358.

За чим *гинееш* 195 (*г̃йн̃еш*);

Радно нам лето | Есен пуну *домаами* (3. л. јд. аориста) 114 (*д̃д̃м̃ам̃и*); Сунце нам свето | красне плоде *израани* (3. л. јд. аориста) 114 (*й̃зр̃ан̃и*);²³ како се фришко *напуући* (3. л. јд. аориста) 52 (*н̃ап̃у̃ћ̃и*);

с' купусом заедно *гутаала* 112 (*г̃ут̃ала*).

4.3.3. Примери са удвојеним вокалима на местима где да-нас у књижевном језику долазе неакцентоване дужине а прет-ходе им дуги узлазни акценти чији квантитет није обележен:

нема *великашаа* 48 (*велик̃аш̃а̃*); ужасном *главаа* людски бурјом 94 (*г̃лав̃а̃*); по одну недељу *данаа* 7 (*дан̃а̃*), коју сам ово *данаа* начинити дао 85 (*дан̃а̃*), неколико *данаа* 178 (*дан̃а̃*), пре две године *данаа* 179 (*дан̃а̃*); између многи *дрваа* 86 (*др̃в̃а̃*); против *закоона* школски 76 (против *зак̃он̃а̃*); от *миллионаа* людіј 184 (*од̃ милион̃а̃*); толики *нароодаа* славни благополучіе 94 (*нар̃од̃а̃*); у грозном *пороокаа* мору 47 (*п̃ор̃ок̃а̃*), у гадной *пороокаа* дружби 66 (*п̃ор̃ок̃а̃*); *сестараа* свои 157 (*сест̃ар̃а̃*); и твои *устаа* достойна 88 (*уст̃а̃*), из Ваши *устаа* 135, 153 (из [...] *уст̃а̃*), из *устаа* 136 (из *уст̃а̃*).²⁴

Залууду ти небо суунце 116 (*Зал̃уд̃у*).

4.3.4. Примери са удвојеним вокалима на местима где да-нас у књижевном језику долазе неакцентоване дужине а прет-ходе им дуги силазни акценти чији квантитет није обележен:

колико [...] *ангелаа* 47 (*ан̃г̃ел̃а̃*), едан от твои *анђеела* небесни 62 (*ан̃ђ̃ел̃а̃*); преко [...] *бердаа* 127 (преко [...] бр̃д̃а̃); любким *зракаа* сунчани негован̃џм 129 (*зр̃ак̃а̃*); између најизрядни *сердцаа* човечески 144 (између [...] *ср̃ц̃а̃*); као да ми звезда живота мог за *тайнаа* пуну хоризон заидье 17 (*та̃ј̃на̃*).

4.3.5. Примери са удвојеним вокалима код којих у књи-жевном језику долази до преношења на проклитику:

Начааст вама гоордост ваша 116 (*Н̃а̃ ч̃аст*);

Што іой *недааш* ти играти 117 (*н̃е̃ д̃а̃ш*); Те *не креенеш* мало бол̃џ

²³ У примерима *домаами* и *израани* не може се на основу писаног текста искључити могућност ни да се ради о презенту.

²⁴ Уп. са примером: из *уста* 6.

117 (*нè крѣнѣш*); ни на какву чест *не служи* 31 (*нè слѹжї*);
не чеенай ти ножице 116 (*нè чѣпай*).²⁵

4.4. НАПОМЕНЕ О ПОЈЕДИНИМ РЕЧИМА

4.4.1. Познато је да се у језику славеносрпских писаца финална сугласничка група *-нт* у страним речима, као и група *-ств-* у словенским апстрактним именицама у генитиву множине јавља без непостојаног *а* (Херити 1983: 68–69). У драми „Младен и Доброљуб” Константина Пеичића забележени су следећи овакви примери:

каква променожелна *елементаа* буна 93 (*елѣмѣнтѣ*); више [...] *комплиментаа* 153 (*комплимѣнтѣ*); толико *презентаа* правили 55 (*прѣзенѣтѣ*);²⁶

от тако ограничени *чувстваа* нашїй необходимо зависе 92 (*чѹвстѣвѣ* и *чѹвстѣвѣ*).²⁷

4.4.2. У именице руског порекла које се у генитиву множине јављају без непостојаног *а* спада именица *пятно*: колико би *пятнаа* на ньози видиле 65 (*пјѣтнѣ*),²⁸ док именица *шар* прозодијски и морфолошки одсликава дух српског језика: Хиљаде [...] *шарооваа* 63 (*шѣрѣвѣ*).²⁹

---

²⁵ Б. Николић истиче да се акценат са именица на проклитику не преноси доследно у свим српскохрватским штокавским говорима са четвороакценатским системом (у североисточној зони, тј. шумадијско-војвођанском дијалекту преношење није доследно). Преношење акцента са глагола на негацију *не*, пре свега у презенту, доследно је у свим штокавским говорима са четвороакценатским системом (1970: 52).

²⁶ Удајање вокала *е* у првом и трећем примеру могло би се протумачити као ознака за дуги неакцентовани слог, настао као компензација за непостојано *а*. У примеру *елементаа* може се помишљати и на удвојено *е* на месту дугосилазног акцента: *елѣмѣнтѣ*. О појави силазних акцената у говорима Баната ван првих слогова у страним речима в.: Ивић и др. 1994: 67. О проблемима данашње српске прозодијске норме у вези са акцентом позајмљеница в.: Петровић–Гудурић 2010: 376–377.

²⁷ Уп. са забележеним обликом *čůvstvo* у значењу ‘sensus’ у RJAZU II: 120.

²⁸ Сам аутор у напомени дату реч преводи са ‘флеке’. Уп. под одредницом *пятно* у РСР: 699.

²⁹ Ради се о именици руског порекла забележеној у *Речнику српскога језика* у значењу: ‘земаљска кугла, земља’ (РСМ: 1530).

4.4.3. Одражавање тадашњих дијалекатских прилика налазимо у два случаја:³⁰

Тко и у најгрозније ужасе неиструлима шастія людског бааца семена 147 (*ба̑ца̑*);³¹ дѣвице *побаацаю* ружично лійсће 117, (*поба̑цајӯ*).³²

Дијалекатски је и облик 3. л. јд. презента глагола *гледати*: *гледѣ* 115, 167, 184 (*гледѣ̑*),³³ као и генитив личне заменице за 1 л. јд. са партикулом *-ка*: до *менека* 115 (до *менѣка*).³⁴

4.4.4. Проучавана драма драгоцена је и у погледу пружања података о акценатским, тј. квантитативним појединостима у вези са речима које данас не чине одлику стандардног српског језика, каква је, осим неких горенаведних и именица *несечак*:

него што сте *несечаакаа* воздуха прогутали (ген. мн.) 153 (*несечѣка̑*).³⁵

5. Закључак. У драми „Младен и Доброљуб” Константина Пеичића из 1829. године пронађено је близу две стотине лексема са удвојеним вокалима у функцији обележавања квантитета слогова, што је права реткост у штампаној продукцији славеносрпске епохе.³⁶

³⁰ Уп. са сличним примерима у Вујићевом путопису (Албијанић 2010: 89).

³¹ Разматрајући судбину дужина у словима иза акцената аутори монографије о банатским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта наводе овакве облике: *ба̑ца̑мо*, *ба̑ца̑те*, *ба̑ца̑ду* (Ивић и др. 1994: 96).

³² Можда се код оба глагола може помишљати на аналогију према свршеном глаголу *ба̑цити* – *ба̑ци̑м*.

³³ Облик *гледѣ̑* се јавља на готово целом простору шумадијско-војвођанског дијалекта (Ивић и др. 1997: 237). Уп. примере из Срема у раду: Николић 1964: 301, 358. Нема удвајања вокала у примерима *гледѣ* 192, *гледѣмо* 6.

³⁴ Уп. Ивић и др. 1997: 294.

³⁵ На основу ауторове напомене у фусноти јасно је да се ради о *атомима*. Етимологија саставних делова ове речи указује да је *несечак* ‘оно што се не може сећи, недељиво’.

³⁶ Треба имати у виду да Пеичић у једном примеру бележи понекад и сва три

5.1. Забележено је удвајање вокала *a*, *e*, *o* и *u*, при чему није регистрован ниједан случај удвајања вокала *u*, будући да се дуго *u* бележи уз помоћ диграфа <ii>. ³⁷

5.2. Удвојени вокали у анализираној драми јављају се и у унутрашњости и на крају речи, те се на овај начин у једној форми региструје више дугих слогова. Ово чини битну разлику у односу на стање у путопису Јоакима Вујића, где се у једној речи бележи увек само један дуги слог у унутрашњости (Албијанић 2010: 90).

5.3. Константин Пеичић је као и Јоаким Вујић (Албијанић 2010: 90) био недоследан у означавању квантитета слогова уз помоћ удвојених вокала, о чему сведочи постојање дублета, нпр. *сеeko*: *секо* (вок. јд.).

5.4. У драми „Младен и Доброљуб” Константина Пеичића на местима удвојених вокала данас у књижевном језику налазимо у скоро подједнаком броју случајева дугосилазни, односно дугоузлазни акценат (укупно деведесет четири примера). Поред удвојених вокала који упућују на дуге акцензоване слокове (силазне или узлазне природе), код Пеичића у истим речима налазимо удвојене вокале на местима данашњих неакцентованих дужина (укупно седамнаест примера). Велики број потврда са удвојеним вокалима уочен је на местима данашњих неакцентованих дужина којима претходе кратки слогови (укупно четрдесет шест примера).

5.5. Забележена грађа у драми „Младен и Доброљуб” Константина Пеичића пружа интересантне податке у вези са статусом неакцентованих дужина у шумадијско-војвођанском дијалекту, тачније западном Срему, у трећој деценији XIX века. ³⁸ У том смислу могуће је изнети следећа запажања:

дуга слога (*ждреебаацаа*), те се ови подаци од око две стотине лексема у којима се региструју удвојени вокали не могу упоредити са укупно 465 случајева удвојених вокала у путопису Јоакима Вујића (Албијанић 2010: 86).

³⁷ Албијанић у путопису Јоакима Вујића проналази само један пример удвојеног вокала *u* (2010: 87).

³⁸ О скраћивању неких Даничићевих неакцентованих дужина у садашњем шумадијско-војвођанском дијалекту је, иначе, доста писано (Ивић и др. 1994: 93–95; Николић 1964: 227–229; Николић 1970: 101–122; Реметић 1984: 66–69).

5.5.1. У генитиву множине именица на местима где данас у књижевном језику налазимо неакцентоване дужине у Пеичићевој драми налазимо удвојене вокале и у случају када су у истим речима удвојеним вокалима означена места данашњих дугих акцената (т. 4.1.2. и 4.2.2.).³⁹ Удвојени вокали у највећем броју случајева налазе се на месту данашњих неакцентованих дужина и после кратких слогова: од *родитеелѡаа* (од *рòдитѣљѡѡ*); хиљяду *дукаата* (*дѹкѡтѡ*); неколико *стараацаа* 111 (*стѡрѡѡѡ*) и сл.⁴⁰ О факултативности употребе дугог слога на отвореној ултими сведоче примери: из *недаара* и из *недаараа*.

5.5.2. У 3. л. јд. презента пронађен је само један пример у коме се бележи удвајањем вокала дуги слог на отвореној ултими: *не штеедий* (*не штѣдѡѡ*).⁴¹

5.5.3. Дуги слогови чести су у презенту непосредно после данашњег краткоузлазног акцената, као у примерима у т. 4.3.1.⁴²

5.5.4. У три потврде глаголског прилога садашњег (т. 4.1.1.) налазимо удвојене вокале на местима очекиваног дугоузлазног акцената, али не и Даничићевих обавезних неакцентованих дужина (1925: 89–90).⁴³

³⁹ На целој територији Срема, међутим, нарочито је узело маха губљење дужина иза дугих силазних акцената у свим положајима у речи (Николић 1964: 228). Оваква ситуација на терену одражава тенденцију избегавања нагомилавања дужина (Ивић и др. 1994: 95).

⁴⁰ В. о бољем чувању дужина уопште на западу сремске територије него на истоку у раду: Николић 1964: 227–229.

⁴¹ Добро је познато да на чување дужина утичу одређени гласовни чиниоци и да се дужине често губе из отворених крајњих слогова (Ивић и др. 1994: 95). Према Даничићу су неакцентоване дужине обавезне на завршном самогласнику презентске основе (1925: 88–200).

⁴² Николић наводи да се дужине, у принципу, најбоље чувају после кратког узлазног акцената (1970: 102).

⁴³ У Срему Николић проналази следеће облике: *брѡнѣѡи се*, *знѡјѡѡи*, *рѡдѣѡи*, *чѡвајѡѡи*, *пѣвајѡѡи*, при чему сви случајеви потичу из источног Срема (1964: 353).

5.6. Драма „Младен и Доброљуб” Константина Пеичића, осим што пружа могућност да се сагледа судбина послеакцентских дужина у западносремској новоштокавштини, показује и како се прилагођавају позајмљенице, посебно русизми, прозодијском систему шумадијско-војвођанског дијалекта (Хиляде [...] *шарооваа (шáрбвā)*).

5.7. У сваком случају, ово дело засад представља праву реткост међу остварењима славеносрпске епохе у погледу недоследног, али честог бележења квантитета слогова уз помоћ удвојених вокала, које као ортографски поступак има своје далеке узоре у српскословенској средњовековној писмености.

ИЗВОРИ

Пеичић, Константин. *Младен и Доброљуб. Примѣри пріятељства*. У Будиму, 1829.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Албијанић, Александар. *Прилози о српском преддуковском књижевном језику*. Студије о Србима, књ. 21. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Вукова задужбина – Нови Сад: Матица српска, 2010: 84–90.

Даничић, Ђуро. *Српски акценџи*. Посебна издања, књ. LVIII. Филозофски и филолошки списи, књ. 16. Београд: Српска краљевска академија, 1925.

Ивић, Павле, Вера Јерковић. *Палеографски опис и правопис Дечанских хрисовуља*. Нови Сад: Филозофски факултет, Институт за јужнословенске језике, 1982.

Ивић Павле, Жарко Бошњаковић, Гордана Драгин. *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Прва књига: увод и фонетизам*. Српски дијалектолошки зборник XL (1994): 1–419.

Ивић Павле, Жарко Бошњаковић, Гордана Драгин. *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Друга књига: морфологија, синтакса, закључци, текстови*. Српски дијалектолошки зборник XLIII (1997): 1–586.

- ЈЕРКОВИЋ, Јован. *Језик Јакова Игњатовића*. Нови Сад: Матица српска, 1972.
- ЈОВАНОВИЋ, Владан. *Гаврило Стефановић Венцловић*. Српски дијалектолошки зборник II (1911): 105–306.
- КАШИЋ, Јован. *Језик Милована Видаковића*. Нови Сад: Филозофски факултет, 1968.
- КРСТИЋ, Ненад. *Француска књижевност у српским преводима (1775–1843)*. Нови Сад: Светови, 1999.
- МЛАДЕНОВИЋ, Александар. Прилог тумачењу постанка генитивног множинског наставка *-а* у једном делу српског језика. *Историја српског језика. Одабрани радови*. Београд: Чигоја штампа, 2008: 102–135.
- НИКОЛИЋ, Берислав. *Сремски говор*. Српски дијалектолошки зборник XIV (1964): 201–412.
- НИКОЛИЋ, Берислав. *Основи млађе новоштокавске акценцуације*. Библиотека Јужнословенског филолога. Нова серија, књ. 1. Београд: Институт за српскохрватски језик, 1970.
- ОКУКА, Милош. *У вртлогу матице. Доприноси крајишких писаца развоју српског књижевног језика у првој половини 19. стољећа*. Загреб: СКД Просвјета, 2014.
- ПЕТРОВИЋ, Драгољуб, Снежана Гудурић. *Фонологија српског језика*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад: Матица српска, 2010.
- ПЕШИЋ, Јована. *Језик драме „Младен и Доброљуб” Константина Пенчића*. Необјављен мастер рад. Ниш: Филозофски факултет, 2014.
- РЕМЕТИЋ, Слободан. *Говори централне Шумадије*. Српски дијалектолошки зборник XXXI (1985): 1–555.
- РСМ: *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* (ур. Александар Белић), 1–. Београд: Српска академија наука (и уметности), 1959–.
- РСР: *Руско-српски речник*. У редакцији Богољуба Станковића. Нови Сад: Матица српска, 1988.
- ТОМАНДЛ, Миховил. *Живот и рад Константина Пенчића: прилог културно-политичкој историји Војводине*. Нови Сад: Матица српска, 1966.

ХЕРИТИ, Питер. *Књижевни језик Емануила Јанковића*. Нови Сад: Матица српска, 1983.

ШАФАРИК, Павел Јозеф. *Историја српске књижевности*. Студије о Србима, св. 15. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Вукова задужбина – Нови Сад: Матица српска, 2004.

***

DANIČIĆ, GJURO. Prilog za istoriju akcentuacije hrvatske ili srpske. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, knj. 20 (1872): 150–233.

KUNA, Herta. *Jezičke karakteristike književnih djela Dositeja Obradovića*. Djela knj. XXXVI. Odjeljenje društvenih nauka knj. 21. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1970.

RJAZU: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, t. I–XXIII. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880–1976.

ОБЕЛЕЖЕВАЊЕ КВАНТИТЕТА СЛОГОВА У СЛАВЕНОСРПСКОЈ ЕПОСИ НА ПРИМЕРУ ДВЕ ПОСВЕТЕ ДРАМИ „МЛАДЕН И ДОБРОЉУБ” (1829) КОНСТАНТИНА ПЕИЧИЋА¹

1. Увод. Славеносрпска епоха једна је од „најзанимљивијих и непознатијих епоха у српској језичкој историји” (СУБОТИЋ 2003: 113). Она обухвата средину и другу половину XVIII века и делимично почетак XIX века (Толстој 2004: 53), при чему треба имати у виду да временске границе славеносрпске епохе нису дефинитивно утврђене (СУБОТИЋ 2003: 113, ф. 3). У овом периоду јављају се два књижевнојезичка идиома – идиом који је током XVIII века функционисао до појаве Доситеја Обрадовића у процесу вернакуларизације рускословенског језика, познат под именом славеносрпски језик, као и идиом који се данас дефинише као доситејевски језик, настао у последњим деценијама XVIII века и који је функционисао током скоро целог XIX века у делима војвођанских писаца невуковске оријентације (СУБОТИЋ 2013: 781). На овај начин предстандардно доба у развоју српског књижевног језика обухвата, практично, готово цео XVIII век и првих шест деценија XIX века (СУБОТИЋ 2013: 781).

1.1. Познато је да је славеносрпска епоха врло значајна са становишта европеизације српске културе, а то је пратио константан успон штампане продукције, нарочито повезан са појавом

---

¹ Овај рад под насловом: *Обележавање квантитета слогова у славеносрпској епоси* саопштен је на научном скупу са међународним учешћем: *Наука и савремени универзитет 5*, одржаном у Нишу 13. и 14. новембра 2015. године. Биће штампан под горенаведеним насловом у *Зборнику Матице српске за филологију и лингвистику LIX/1* током 2016. године.

бечке Курцбекове типографије 1770. године (Толстој 2004: 86). Штампана продукција доживљава силовит скок између 1790. и 1800. године, а почетком XIX века потпуно нестаје пракса преписивања.² То, очигледно, не значи и потпуни раскид са ранијом, рукописном традицијом, бар када је реч о обележавању квантитета слогова уз помоћ удвојених вокала које се у српским рукописима јавља од XIII века (Даничић 1872: 238).

2. Удвајање вокала у функцији обележавања квантитета слогова у српској ћирилској рукописној традицији. У прилог наведеној Даничићевој констатацији да се најстарији траг забележене акцентуације у виду два једнака вокала налази у српским споменицима XIII века (Даничић 1872: 238), говори и спроведено истраживање П. Ивића и Вере Јерковић о правопису српскохрватских ћирилских повеља и писама XII и XIII века (Ивић–Јерковић 1981: 187–188). Најбогатију грађу у овом смислу нуде нешто познији преписи двају рашких докумената, као и једна даровница из последње четвртине XIII века (Ивић–Јерковић 1981: 188). Удвајање вокалских слова у циљу обележавања дугих вокала јавља се и у све три верзије *Дечанских хрисовуља* из друге четвртине XIV века. Рукопис III *Дечанских хрисовуља* нуди у том погледу најпоузданију грађу, док се рукопис II издваја по честом бележењу *-ьь* у генитиву множине именица (Ивић–Јерковић 1982: 118–119). Удвајање вокалских слова јавља се и у *Хиландарском медицинском кодексу* (бр. 517), познатом по једином препису из половине XVI века, уз напомену да на тај начин може бити означена дужина, али да такво писање није доследно (Јовић 2011: 104). Касније, почетком XVIII века, у рукописима Гаврила Стефановића Венцловића, среће се често удвајање вокала *a*, *o* и *e* ради означавања квантитета, што се сматра битном особином Венцловићевог језика (Јовановић 1911: 138–143).

---

² В. списак објављених књига у Новаковићевој *Српској библијографији за новију књижевност* од 1741. до 1867. године (Новаковић 1869).

3. ОБЕЛЕЖЕВАЊЕ КВАНТИТЕТА СЛОГОВА УЗ ПОМОЋ УДВОЈЕНИХ ВОКАЛСКИХ СЛОВА У ШТАМПАНИМ РАДОВИМА ПИСАЦА СЛАВЕНО-СРПСКЕ ЕПОХЕ. Прва испитивања у погледу обележавања квантитета удвајањем вокалских слова у штампаним радовима српских аутора у XVIII и почетком XIX века извршио је Александар Албијанић (2010: 86–90). Он истиче да се ова ортографска особина среће једино код Емануила Јанковића, Доситеја Обрадовића, Милована Видаковића и Јакова Игњатовића (АЛБИЈАНИЋ 2010: 86, ф. 21).³

3.1. У језику Е. Јанковића налазимо тако свега четири примера удвојеног самогласника: на *тенаану*, *Теешко*, у *праа*, толико *сиромаа*, од којих су последња два несигурна (ХЕРИТИ 1983: 59).

3.2. Х. Куна истиче да квантитет Доситеј бележи релативно врло ретко и то удвајањем вокала и сматра да је реч о утицају „srpskoslavenske tradicije, jer Rajić nema ovakvog obilježavanja” (KUNA 1970: 50). Она наводи следеће примере из Доситејевих дела које сматра несумњивим: *пeть наара*, *пааса*, *гаакати*, *набоо*, *спаасти*, *хаалки*, *стааре*, *хуукомъ*, *гоо* и сл. (KUNA 1970: 50).

3.3. Видаковић квантитет обележава удвајањем вокала у три случаја, као што су: *раана*, *враата*, *наукее*. Кашић истиче да писање удвојених слова *а* и *е* у примерима *раана* и *наукее* има дистинктивну функцију према *ра̀на* и *науке* (ном. множине) (КАШИЋ 1968: 33).⁴ Са удвојеним *ее* неколико пута је написно и презиме *Неманић*, а дужина вокала *е* обележена је удвајањем графеме и у генитиву једнине личне заменице трећег лица у женском роду: *њее* (КАШИЋ 1968: 33).

³ Наравно, треба имати у виду да су његова истраживања први пут публикована 1986. године, тако да се овај закључак односи на преглед литературе која му је тада била доступна и позната.

⁴ Погрешно се наводи да је из дистинктивних разлога удвајање вокала заступљено и у примеру *враата* (ген. мн. именице *врата*): *врата* (ген. јд. именице *врат*) јер би у том случају требало да стоји *враатаа*. Омашком, такође, стоји да се потврда *враата* налази на 102. уместо 202. страни другог дела романа *Љубомир у Јелисијуму* (уп. КАШИЋ 1968: 33).

3.4. Интересантно је да је пример *раана* регистрован и у језику Ј. Стејића, без напомена да се можда ради о маниру означавања квантитета слогова (NUORLUOTO 1989: 74). Ј. Нуорлуото, међутим, ипак наглашава да је писање удвојених вокала код Стејића ретко и недоследно (NUORLUOTO 1989: 73).

3.5. У језику Ј. Игњатовића примере писања удвојених вокала налазимо у његовом историјском роману *Ђурађ Бранковић: боолу, боолъ, Гаази Марко, раанимъ, нааранесе*. Доследно писање удвојених вокала забележено је у истом делу у свим облицима глагола *примити* (Јерковић 1972: 40–41).

3.6. Особина удвајања вокалских слова у функцији обележавања квантитета слогова не региструје се у језику Јована Хаџића (СУБОТИЋ 1989), док А. Милановић, наводећи примере са удвојеним вокалима у језику Јована Суботића, утврђује четири позиције у којима се они јављају, при чему ниједна не одговара дугим акцентованим или неакцентованим слоговима у шумадијско-војвођанском дијалекту (Милановић 2014: 77–78).

3.7. Међу досад проученим делима славеносрпске епохе изузетак у погледу недоследног, али честог бележења квантитета слогова уз помоћ удвојених вокала представља путопис Јоакима Вујића *Путешествије по Унгарији, Валахији, Молдавији, Бесарабији, Херсону и Криму* из 1845. године са 465 примера (АЛБИЛАНИЋ 2010: 86). У новије време, истраживање ове ортографске црте спроведено је у драми „Младен и Доброљуб. Примери пријатељства” Константина Пеичића из 1829. године, где је указано на још сложенији и прецизнији начин бележења квантитета слогова уз помоћ удвојених вокала како у унутрашњости тако и на крају речи, при чему се у једном облику региструју понекад све три дужине (*ждреебаацаа*) (уп. претходни рад *Обележавање квантитета у драми „Младен и Доброљуб” (1829) Константина Пеичића*, објављен у овој књизи). У овом раду биће представљени примери са удвојеним вокалима у функцији означавања квантитета слогова у две посвете драми „Младен и Доброљуб” Константина Пеичића, које нису обухваћене претходним истраживањем, с

циљем да се укаже на значај проучавања текстова славеносрпске епохе са становишта историје акцентуације.

4. Константин Пеичић. Већ је истакнуто да Константин Пеичић спада у ред „помало заборављених писаца прве половине XIX века, бар када је реч о језичким проучавањима” (уп. стр.191 у овој књизи).

По професији лекар, рано је почео да се бави књижевним радом. Писао је поезију, огледао се као драмски писац, али и критичар тадашњег српског књижевног језика, при чему се испољава као присталица Вука Караџића (Томандл 1966: 30–32).⁵

Драму „Младен и Доброљуб” објавио је уз помоћ Јосифа Хаџића, трговца у Старој Паланци. У знак захвалности Пеичић, по изричитој жељи свога добротвора, дело посвећује његовом оцу, „благочтенородном господару” Василију Хаџићу (П I).⁶

Са становишта историје књижевног језика, већи значај има друга посвета под насловом *Благонаклони читатељу*.⁷ Обраћајући се обичном читаоцу, ма каквог порекла и професије он био, мушког или женског пола, писац се нада да ће његова књига барем једном од њих поклонити једно „шчаствотворно ока магновеније” (П II).⁸

5. Удвојени вокали као ознака дужине слога у две посвете драми „Младен и Доброљуб” Константина Пеичића. У две посвете драми „Младен и Доброљуб” Константина Пеичића удвајају се вокали *а, е, о* и *у*. Дуго *и* доследно се обележава дигра-

⁵ Окука истиче да је Пеичић први од крајишких писаца који је у књижевноуметничком стилу писао језиком народних песама и приповедака, тј. вуковским језиком и славеносрпским правописом (Окука 2014: 128).

⁶ Ова посвета је написана, по речима самог аутора, 15. 8. 1829. године у Пешти и објављена је на нумерисаних шест страна.

⁷ Посвета *Благонаклони читатељу*, написана 16. 8. 1829. године у Пешти, налази се на пет страна означених нулом, непосредно пре текста драме.

⁸ Обе посвете прилажемо фототипски на крају рада.

фом <ій>, те су из практичних разлога и ови примери уврштени у корпус. Грађа је разврстана према садашњој акцентуацији, тј. по истом принципу као у раду *Обележавање квантитета у драми „Младен и Доброљуб“ (1829) Константина Пешића*, публикованом на стр. 191–206 у овој књизи.

5.1. Дуги узлазни акценти. Овде долазе примери са удвојеним вокалима или диграфом <ій> на месту где данас у књижевном језику налазимо дуги узлазни акценат, као и примери са удвојеним вокалима или диграфом <ій> наместо којих у данашњем књижевном језику налазимо дуги узлазни акценат и неакцентоване дужине.

5.1.1. Примери са удвојеним вокалима или диграфом <ій> на чијем месту се данас у књижевном језику налазе дуги узлазни акценти:

принешен Вам *даарак* П I (*да́рак*);⁹ печатанћ *ліістова* П I (*лі́стѡвā*); искусног Читателя *прааво* (*пра́во*) П II; ни какове на *свееу* П I (на *свѣту*); у малом *сеецу* каквом П II (*сѣ́цу*);

између *свіію* Читателя П II x2 (*сви́ју*);¹⁰

образе нѣгове *глеедим* П I (*гле́дѣм*), несовершенства пуно *глеедим* П II (*гле́дѣм*);¹¹

Прііми дакле [...] оно, што ти у дѣлу принеети кадар нисам біо П II (*прі́ми*), *Пріімите* дакле овај мали [...] даарак П I (*Прі́мите*);

све навише *гледеѣћим* орденима украшени Кавалер П II (*гле́дећѣм*).¹²

⁹ Потврде су наведене у оригиналној графици, док је у заградама дат акценатован и осавременењен облик речи. Примери су класификовани по врстама речи и по азбучном реду, при чему је редослед падежа код именица имао предност над азбучним редом, као редослед лица код глагола у презенту, у случају да је потврђено више облика неке парадигме. И овом прииком захваљујем др Александри Лончар Раичевић, асистенту на Департману за српски језик Филозофског факултета у Нишу на помоћи приликом акценцовања одговарајућих примера.

¹⁰ Ради се о облику генитива множине заменице *сав* који је врло раширен у дијалектима (Ивић и др. 1997: 134).

¹¹ Уп. са одговарајућим потврдама у раду: Николић 1964: 358.

¹² Уп. са констатацијом Б. Николића о честој употреби попридевљених форми глаголског прилога садашњег у Срему (Николић 1964: 353).

кои се мойом срећом *дййчити* [...] може П I (*дййчити*); *показати* може П I (*показати*); мййсли *прекййдати* П II (*прекййдати*); на-граждене *прйймити* П I (*прйймити*);

едно е желя нђгова *бййла* П I (*бййла*), Јосином имену соразмђрена *бййла* П I (*бййла*); подпор себи *подраанили* П I (*подхрђанили*).

5.1.2. Примери са удвојеним вокалима или диграфом <йй> на чијем месту данас у књижевном језику налазимо дуге узлазне акценате и неакцентоване дужине:

Колико цео род човечески овакови *дуушаа* [...] показати може П I (*дййшђ*); из Моцартови *коотаа* свййра П II (*нотђ*);¹³

у дййвно срце нђгово *глеедеећи* П I (*гледђћи*).

5.2. Дуги силазни акценати. Овде наводимо примере са удвојеним вокалима или диграфом <йй> на чијем месту данас у књижевном језику налазимо дуги силазни акценат, као и примере са удвојеним вокалима или диграфом <йй> наместо којих данас налазимо дуги силазни акценат као и неакцентоване дужине.

5.2.1. Примери са удвојеним вокалима или диграфом <йй> на чијем месту данас у књижевном језику налазимо дуги силазни акценат:

ђбела гомили П II (*дђлђ*);¹⁴ него за просвећене [...] *люуде* П II (*љђуде*);¹⁵ *мййсли* прекййдати П II (*мййсли*); колико Отаца оваковог сина *свеету* показати може П I (*свђту*); слаби *сййла* мои производ П II (*сййлђ*); *стййда* руменилом покривену П II (*стййда*);

у дййвно срце нђгово *глеедеећи* П I (*дййвно*);

што сам *саам* сирома П II (*сђм*);

којом цело естество мое *дййше* П II (*дййшђ*); *Пййташ* ме П II (*пййтђш*); не *пййшем* П II (*пййшђм*); из Моцартови *коотаа* свййра П II (*свййрђ*).

¹³ Вероватно омашком *к* долази уместо *н* у речи *кота*.

¹⁴ Овај пример је узет у обзир јер је у њему два пута поновљено слово за *е* (*б* и *е*). Уп. Ивић–Јерковић 1981: 188.

¹⁵ У групи *јуу* поновљен је већ означени глас *у*, тако да је уврштен у корпус.

5.2.2. Примери са удвојеним вокалима или диграфом <ій> на чијем месту данас у књижевном језику налазимо и дуги силазни акценат и неакцентоване дужине не долазе у проучаваним текстовима.

5.3. НЕАКЦЕНТОВАНЕ ДУЖИНЕ. Овде долазе примери са удвојеним вокалима или диграфом <ій> на местима где данас у књижевном језику налазимо неакцентоване дужине којима претходе кратки или дуги акценатовани слогови који нису обележени удвојеним вокалима или диграфом <ій> .

5.3.1. Примери са удвојеним вокалима или диграфом <ій> на местима где данас у књижевном језику долазе неакцентоване дужине а претходе им кратки узлазни акценати:

из сплетеній ђе сретнотворній *магновенійя* вечност за човечество родити се сретна П П (*магновѣнїя̄*);

Заедно с' књигом *устуупа* П П (*устӯп̄а*).

из *сплетеній*¹⁶ ђе сретнотворній *магновенійя* вечност за човечество родити се сретна П П (*сплѣтенїх*);

у дѣлу *принеети* П П (*прїнѣти*).

5.3.2. Примери са удвојеним вокалима или диграфом <ій> на местима где данас у књижевном језику долазе неакцентоване дужине а претходе им кратки силазни акценати:

мойой жертвовао *корїисти* П I (*кѡрїсти*); колико су ме *стотїйна* путїй П П (*стѡтїн̄а*); колико *хїлядаа*¹⁷ *путїй* П П (*хїль̄ад̄а*);

*милїй*¹⁸ Роде П П (*мїлї*); из сплетеній ђе *сретнотворній* *магновенїя* вечност за човечество родити се сретна П П (*срѣтнотворнїх*);

---

¹⁶ Дуго *и* потиче у овом случају од *-их*. Уп. са потребом Стефана Живковића да свако дуго наставачко *-и* < *-их* у генитиву множине не само заменица и придева, већ, како његова пракса показује, и код именица, означи са <-їи> (Младеновић 2008: 333–334).

¹⁷ У случају *ја* поновљен је већ означени глас *а*, те је узет у обзир.

¹⁸ Треба, свакако, имати у виду да је и рускословенска норма прописивала, а касније славносрпски и народни текстови прихватили, писање диграфа <-ый>/<-їй> у вредности дугога *и* у категоријама номинатива-вокатива (и акузатива за неживо) придевских заменица и придева мушког рода, наравно, у одређеном виду (Суботић 1989: 28).

нека *свакій* П II (*свѣкѣ*);

безбрижном фрулом својом *пратећий* пастир П II (*прѣтѣћий*);

без сваког *нудееня* П I (*нудѣња*);

до данашнѣг дана *допратий* П II (*допрѣтѣ*); трећи речма *обећаа* П I (*обећѣ*), трошком своим издати *обећаа* П I (*обећѣ*); други ме усердном родољубивом жельом *отправий* П I (*отпрѣвѣ*); но едан *прећуутаа* П I (*прећѣтѣ*).¹⁹

5.3.3. Примери са удвојеним вокалима или диграфом <й> на местима где данас у књижевном језику долазе неакцентоване дужине а претходе им дуги узлазни акценти чији квантитет није обележен:

Едном от первий *благодѣтеля* П II (*благодѣтѣљѣ*);²⁰ преко године *данаа* П I (*дѣнѣ*), пре године *данаа* П II (*дѣнѣ*), више от године *данаа* П II (*дѣнѣ*); Колико *Отацаа* оваковог сина свеету покаазати може П I (*отѣцѣ*); колико су ме стотийна *нутий* П (*нутѣ*), колико хиљадаа *нутий* (*нутѣ*), Но колико сам год *нутий* П (*нутѣ*);

На *предлежеећем* сам дѣлшу [...] радіо П II (*предлѣжѣћѣм*).

5.3.4. Примери са удвојеним вокалима или диграфом <й> на местима где данас у књижевном језику долазе неакцентоване дужине а претходе им дуги силазни акценти чији квантитет није обележен нису регистровани у корпусу.

6. Закључак. У две посвете драми „Младен и Доброљуб” Константина Пеичића из 1829. године пронађено је укупно шездесет примера²¹ у којима је уз помоћ удвојених вокала *а*, *е*, *о* и у или диграфа <й> означен квантитет слогова, при чему треба има-

¹⁹ Да се у примерима *обећаа* и *отправий* ради о облицима аориста а не презента, показују други глаголи који су недвосмислено употребљени у аористу у истој реченици: Гдикоме сам истом, или устмено или писмено, существо њно у рукопису објавіо; но едан *прећуутаа*, други ме усердном родољубивом жельом *отправий*, трећи речма *обећаа*, дѣлом *изостаде* П I.

²⁰ Са групом *ја* у којој је поновљен већ означени глас *а* као у примеру *хиљадаа* у т. 5.3.2.

²¹ Овде су узете у обзир све потврде, без обзира на њихово понављање.

ти у виду да се у једној речи може бележити више дугих слогова.²² Није пронађен ниједан пример удвајања вокала *и*, већ је квантитет вокала *и* означен искључиво уз помоћ диграфа <ий>,²³ а овај ортографски поступак ослања се на српскословенску традицију оличену, пре свега, у делима Гаврила Стефановића Венцловића (Јовановић 1911: 138–140).²⁴

6.1. Што се тиче удвајања вокала у највећем броју случајева удвојен је вокал *а* (четрнаест пута), затим долазе примери у којима је удвојен вокал *е* (тринаест пута), вокал у удвојен је три пута, а вокал *о* само једном.²⁵

6.2. Дуги узлазни акценатат означен је поменутиим ортографским поступцима у укупно деветнаест примера, а у три примера поред дугог узлазног акцента обележене су и поста акценатске дужине. У дванаест примера налазимо ознаку за дуги силазни акценат, док потврде са удвојеним вокалима или диграфом <ий> на месту дугосилазног акцента и одговарајућих поста акценатских дужина изостају у проучаваној грађи. Када су у питању означене поста акценатске дужине у највећем броју случајева (тринаест) претходе им кратки силазни акценти, затим дуги узлазни акценти, чији квантитет није обележен (девет) и краткоузлазни акценти (четири). Примери са удвојеним вокалима или диграфом <ий> на местима где данас у књижевном језику долазе неакцентоване дужине а претходе им дуги силазни акценти чији квантитет није обележен нису регистровани у корпусу.

---

²² Јоаким Вујић у свом *Путешествију* не бележи у једној речи више од једне дужине (Албиљанић 2010: 90). Уп. са ситуацијом у самој драми која одговара оној у посветама на стр. 202 у овој књизи.

²³ В. опширније о диграфу <ий> са вредношћу [й] у одређеним категоријама именичких и придевских речи у језику Јована Хацића (Суботић 1989: 28–29).

²⁴ Ј. Нуорлуото наводи „unusual examples” у језику Јована Стејића: *очійна, очіну, прійича* (NUORLUOTO 1989: 55, f. 27).

²⁵ Слично је и у *Путешествију* Јоакима Вујића. Удвајање вокала *а* пронађено је у преко 325 примера, затим следе примери са удвојеним у (44 примера), *о* (37 примера), *е* (27 примера) и *и* (само један пример) (Албиљанић 2010: 87).

6.3. Већ је истакнуто да пручавање текстова славеносрпске епохе може бити од важности за утврђивање, пре свега, статуса неакцентованих дужина у шумадијско-војвођанском дијалекту у првој половини XIX века, о чему је било речи на стр. 202–203 у овој књизи. На ограниченом корпусу који је у овом раду презентован могуће је изнети следеће закључке:

6.3.1. У генитиву множине именица дужине на крајњем отвореном слогу добро се чувају када им претходи дугоузлазни акценат: *дуушаа* (*dušā*), *ноотаа* (*notā*), *данаа* (*danā*) (3 пута), *Отацаа* (*otāca*), *путіі* (*putī*) (3 пута), а губе у ситуацији када им претходи дугосилазни акценат: *дбела* (*delā*), *сііла* (*silā*).²⁶ У примеру *хиляадаа* (*hīlādā*) означене су обе дужине после краткосилозног акцента,²⁷ док се са крајње ултими дужина губи у примеру *стотійна* (*stōtīnā*).²⁸

6.3.2. Дуги силазни акценат условио је губљење дужина и у примерима: *дйіше* (*dišē*), *Пйіташ* (*nitāsh*), не *пйішем* (не *nīshēm*), *свііра* (*svīrā*).²⁹

6.3.3. У примеру *гледеећи* (*glédēhi*), за разлику од случајева забележених у драми, удвојеним вокалима обележена је и дужина испред наставка *-ћи* (уп. са примерима на стр. 195, 203 у овој књизи).³⁰

6.3.4. У 3. л. јд. аориста дужине на крајњој ултими добро се чувају: *допратіі* (*dōpratī*), *обећаа* (*obēhā*) (2 пута), *отправіі* (*ōtpravī*), *прећуутаа* (*prehūtā*), којима се ова граматичка категорија маркира у циљу истицања смисла изговореног текста.

²⁶ Позната је чињеница да скраћивање продира снажније у слоговима којима не претходи непосредно узлазни акценат. (Ивић и др. 1994: 95).

²⁷ Уп. са сличним примерима на стр. 203 у овој књизи. Бројност случајева са сачуваним дужинама после краткосилозног акцента у генитиву множине именица сведочи о очуваности дужина на крајњем отвореном слогу.

²⁸ В. о губљењу дужина после краткосилозног акцента у последњем отвореном слогу и на истоку и на западу сремске територије (Николић 1964: 228).

²⁹ В. Николић 1964: 228.

³⁰ Уп. са примерима у Срему (Николић 1964: 353).

6.3.5. Једини забележени пример глаголске именице такође сведочи о постојању дужине испред наставка *-ње*: *нудееня* (*нудѣња*).³¹

6.4. Отвореним остављамо питање разлога за ортографски поступак удвајања вокала, односно употребе диграфа <йй> у функцији обележавања дугих неакцентованих или акцентованих слогова. Тешко да би се овакав поступак честог, али недоследног бележења квантитета слогова у два посветама, могао објаснити наменом дела, као што би то донекле могло бити прихваћено при анализи материјала у самој драми „Младен и Доброљуб“, чији је превасходни циљ био извођење на позорници. Очигледно је настојање аутора да оваквим ознакама жели да избегне двосмисленост у тексту, као у примеру: што сам *саам* сирома.

С друге стране, јасно је угледање на књижевнојезичку традицију, оличену у делима Гаврила Стефановића Венцловића, а када је у питању означавање дужине вокала *и* уз помоћ диграфа <йй>, пре свега код облика глагола *примити*, и на ортографски поступак познат и другим писцима славеносрпског периода (Ј. Хацићу, Ј. Стејићу, Ј. Игњатовићу).

6.5. Имајући у виду чињеницу да су досад истражена само дела најрепрезентативнијих писаца славеносрпске епохе, указујемо на значај проучавање језика маргиналних писаца, који за собом нису оставили књижевна остварења велике уметничке вредности, као што је то случај и са Константином Пеичићем, али чија дела могу бити од велике користи када се има у виду проучавање акценатске ситуације у шумадијско-војвођанским говорима у прошлости у циљу бољег сагледавања процеса који те говоре захватају у наше време.

---

³¹ Николић наводи да се у слогу који није последњи дужина непосредно иза краткосилазног акцента доследно чува и на истоку и на западу сремске територије (Николић 1964: 228).

ИЗВОРИ

- П I: Пеичић, Константин. Благопочтенородни Господару, мени много почитаеми. *Младен и Добролюб. Примљри прјатељства*. У Будиму, 1829.
- П II: Пеичић, Константин. Благонаклонни читателю. *Младен и Добролюб. Примљри прјатељства*. У Будиму, 1829.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- АЛБИЈАНИЋ, Александар. *Прилози о српском предвуковском књижевном језику*. Студије о Србима, књ. 21. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Вукова задужбина – Нови Сад: Матица српска, 2010: 84–90.
- ДАНИЧИЋ, Ђуро. *Српски акценати*. Посебна издања, књ. LVIII. Филозофски и филолошки списи, књ. 16. Београд: Српска краљевска академија, 1925.
- ИВИЋ, Павле, Вера ЈЕРКОВИЋ. *Правопис српскохрватских ћирилских повеља и писамa XII и XIII века*. Нови Сад: Филозофски факултет, Институт за јужнословенске језике, 1981.
- ИВИЋ, Павле, Вера ЈЕРКОВИЋ. *Палеографски опис и правопис Дечанских хрисовуља*. Нови Сад: Филозофски факултет, Институт за јужнословенске језике, 1982.
- ИВИЋ ПAVЛЕ, ЖАРКО БОШЊАКОВИЋ, ГОРДАНА ДРАГИН. *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Прва књига: увод и фонетизам*. Српски дијалектолошки зборник XL (1994): 1–419.
- ИВИЋ ПAVЛЕ, ЖАРКО БОШЊАКОВИЋ, ГОРДАНА ДРАГИН. *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Друга књига: морфологија, синтакса, закључци, текстови*. Српски дијалектолошки зборник XLIII (1997): 1–586.
- ЈЕРКОВИЋ, ЈОВАН. *Језик Јакова Игњатовића*. Нови Сад: Матица српска, 1972.
- ЈОВАНОВИЋ, ВЛАДАН. *Гаврило Стефановић Венцловић*. Српски дијалектолошки зборник II (1911): 105–306.
- ЈОВИЋ, НАДЕЖДА. *Језик Хиландарског медицинског кодекса*. Ниш. Филозофски факултет, 2011.

- КАШИЋ, Јован. *Језик Милована Видаковића*. Нови Сад: Филозофски факултет, 1968.
- МИЛАНОВИЋ, Александар. *Језик Јована Суботића*. Београд: Чигоја штампа, 2014.
- МЛАДЕНОВИЋ, Александар. Два савременика и претходника Вука Караџића: Стефан Живковић и Димитрије Исајловић. Посвета Стефана Живковића у књизи „Прикљученија Телемака” (1814). Текст и филолошки коментар. *Историја српског језика. Одабрани радови*. Београд: Чигоја штампа, 2008: 317–360.
- НИКОЛИЋ, Берислав. *Сремски говор*. Српски дијалектолошки зборник XIV (1964): 201–412.
- НИКОЛИЋ, Берислав. *Основи млађе новоштокавске акценуације*. Библиотека Јужнословенског филолога. Нова серија, књ. 1. Београд: Институт за српскохрватски језик, 1970.
- НОВАКОВИЋ 1869: *Српска библијографија за новију књижевност од 1741. до 1867. године*. <<https://archive.org/details/srpskabibliogra00novagoog>> 10. 11. 2015.
- ОКУКА, Милош. *У вртлогу матице. Доприноси крајишких писаца развоју српског књижевног језика у првој половини 19. столећа*. Загреб: СКД Провсјета, 2014.
- СУБОТИЋ, Љиљана. *Језик Јована Хаџића*. Нови Сад: Матица српска, 1989.
- СУБОТИЋ, Љиљана. Проблеми проучавања историје (српског) књижевног језика. *Probleme de filologie slavă XI* (2003): 109–116.
- СУБОТИЋ, Љиљана. Речник славеносрпског језика (ретроспектива пројекта). *Зборник Матице српске за књижевност и језик LXI/3* (2013): 781–786.
- ТОЛСТОЈ, Никита. *Студије и чланци из историје српског књижевног језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Вукова задужбина – Нови Сад: Матица српска, 2004.
- ТОМАНДЛ, Миховил. *Живот и рад Константина Пеичића: прилог културно-политичкој историји Војводине*. Нови Сад: Матица српска, 1966.
- ХЕРИТИ, Питер. *Књижевни језик Емануила Јанковића*. Нови Сад: Матица српска, 1983.

***

- DANIČIĆ, GJURO. Prilog za istoriju akcentuacije hrvatske ili srpske. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, knj. 20 (1872): 150–233.
- KUNA, Herta. *Jezičke karakteristike književnih djela Dositeja Obradovića*. Djela knj. XXXVI. Odjeljenje društvenih nauka, knj. 21. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1970.
- NUORLUOTO, Juhani. *Jovan Stejić's language (A Contribution to the History of the Serbo-Croatian Standard Language)*. Helsinki: Departament of Slavonic Languages, Univerzity of Helsinki, 1989.

БЛАГОПОЧТЕНОРОДНОМ
ГОСПОДАРУ
ВАСІЛІЮ ХАДЖИЋ
Жипелю и Купцу Спаро - Паланач-
кому, Иждивишеля Родипелю,
усердно посвећено.

) *

Прва посвета драми *Младен и Доброљуб* из 1829. године на седам
ненумерисаних страна (укључујући и ову насловну страну)

Благопочшенородни Господа-
ру,

мени многопочипаеми!

Књижица е моя преко године данаа у шами лежала. Сам к' печашаню новца не имаюћи, никоме досадъиваши, никога молиши усудио се нисам. Гдикоме сам испом, или успшено или писмено, суцеспило нѣно у рукопису обявио; но едан преѣуушаа, други ме усердном родолюбивом жельом ошправий, шреѣи речма обеѣаа, дѣлом изоспаде.— Она е на благородно

но доброг Сина Вашег Јосифа
 сердце чекала. У нѣму пражит-
 ше удивленія Вашег разрѣше-
 ніе: што ю я непознаш Вама
 непознашом посвећуем; она
 нѣговим родолюбивим персима
 благодариши има, што е свеш
 угледала, без кои би вечишим,
 може биши, мраком погребена
 испрунула.

Редак е заиспа Списашель,
 кои се мойом срећом дйчиши,
 редак Сербљин, кои се с' до-
 брим Јосом, без да порумени,
 сравниши може. Тек што из-
 рядни Син Ваш ош Господина
 Јоана Младеновића, ревност-
 ног Дѣшонасшавника Сербског
 у Пешши, любезног Пріятеля
 моего, обшояшелсшва дѣлаца
 МОГ

мог и моя чу, шаки га, без сваког нудееня, без сваке молбе, шрошком своим издаши обећаа, и мене, кои о шом ни мислю нисам, доброшом својом и драгоцѣнным пріяпельством своим внезапу обрадова. Нѣгово се прекрасно срце прилику ову едва дочекало види, да целом свету покаже, колико сладког Родитеља свог, колико мили род свой, колико сваког собраша свога любви. Он е целу знашну сумму, кою е печашанѣ лійшова ови изискивало, собственним ошваженіем, драговольно мойой жершвовао корійспи; он ни какове на свеешу, ни найманѣ, награде за себе не шражи. Една е — и сад му радосш-

доспног чувсхва пуне речи нѣ-
 гове слушаю; и сад му ош вос-
 хищенія синовног пламшеће
 образе нѣгове гледим — една
 е желя нѣгова бйла: премилог
 Родителя свог изненада обра-
 доваши, видећи кнѣжицу ову
 не свом, него родителском,
 него Вашем Имену посвећену;
 и из пресладки усша опечески
 ово небесно за добро срце де-
 шинѣ награжденіе пріймиши:
 хвала ши добри сине мой, кад
 шеби сшарог Родителя швог
 задовольсшво шoliko на срцу
 лежи! — Оно е желя найкра-
 снѣг срца синовлѣвог найдо-
 спойнія; ово награда найкра-
 снѣм срцу синовлѣвом найу-
 милнія, найсладѣа. — Колико
 цео

цео род човечески овакови дуу-
шаа, колико Оцаацаа оваковог
сина свешу покаазати може?
Ј би желио, да Гіаду издаем;
ер Гіада би само Јосином имену
соразмѣрна била.

Благо Вама, кад сше овакови
слабе спаросни Ваше под-
пор себи подраанили. Да га е
Сократ или Досіѳей родио,
лако би у сину опца познаши
мого. Он е и мени и целом ро-
ду Сербском емац и сведок Ва-
ше преизрядности. Нека гле-
ди на сина, шко не познае опца.—
Ваша се седина, у дйвно
срце нѣгово гледеећи, помла-
диши мора. И кад Вам се шлѣни
на часш Ваша у земљу повра-
ти, и онда беше, и после гро-
ба

ба Ћеше у нѣму живиши: ер не
умире онай, кои опечесшву,
кои роду, кои пріяшельма ша-
ковог по себи осшавли сина!

Пріймише дакле овай мали
ош предоброг сина Вашег и
ош мене принесен Вам даарак
с' Вашим природним благово-
леніем, уверени, да Вас у пре-
изрядном срцу Јосином ош све
дууше свое почише и любви

Благопочшенородія Вашег

Писано у Пешпи 15-ог Августна п. н.
1829.

покорни слуга
Конш. Пеичиѣ.

ВЛА

БЛАГОНАКЛОНИИ ЧИТАТЕЛЮ!

Књижницу ову, незорео слаби сйла
мои производ, као невесту, сшйда ру-
менилом покривеву преда ше изводим;
недоумишелан ю на увеселеніе, недоуми-
шелни на образованіе, најнедоумишелни
на разсужденіе швое у руке ши предаем.
Оно се обое оп писанія изскуе; ово е
разумног и искусног Чипашеля право,
кое му се заедно с' књижом усшуупа.

Речи су ікона ума човеческог; књиж-
га е ошзив срца и ума сочинишелѣвог. Я
знам истина, а и сваки, искусшвом об-
учени, Чипашель мой знаде, да е ікона
она често преварна, да е ошзив овај че-
сто неясан, да се у обоима не редко
весма превариши можемо; *) но да ли ми
е ово дерзновение мое подкрешши вред-
но? Нишпа манѣ. — Оѣли сваки Чипаш-
шель, оѣли сваки разумни (не гледећи
на оне, кои и о оной спвари, у којой
се манѣ, него я у езикѣ Хинезком, раз-
умеваю, разсуждаваши слободу и дерзно-
веніе

*) Я би и осим Сенеке јошш коег имеко-
ваши знао; aber Ehre dem Namen.

Друга посвета драми *Младен и Доброљуб* из 1829. године на пет
страна означених нулом

веніе себи даю, мислећи, да другогачіе
ніе, него што он мисли — како би око
лепо биши могло, што се нѣму не до-
пада — Війландове Сумпаѳіе ни за гуске
нису — наравно ни за гуске, ни за ћур-
ке, него за просвећене, или оне, кои се
просвешенији желе, люуде —) оћели ве-
лим сваки разумни Чишашель поне, ако
што у дѣлцу овом изрядніе надѣ, по
срцу и уму приписаши моме? Нећели
рећи кои, да глуми музикаши из Мозар-
шови коопшаа свѣра? Нећели видиши кои
прослог ждрала пауновим перѣм иски-
шѣна? — Оћели сваки Чишашель, оћели
сваки разумни Чишашель поне, кад
што негодно, што неуредно, што
свакодашнѣ и просно, или што несо-
собно у дѣлцу овом, као што га и сам
несовершеншва пуно гледим, надѣ,
по времена недоспашку, дѣла гомили,
правог позиванія моег первеншву и ше-
решу, дух зло располагаюће и угнѣша-
ваюће ницешѣ, коя ме ош колевке вер-
но до данашнѣг дана допрашій, шесноћи,
или великом жару моме, или садашњим,
шаково што, може биши, изискиваюћим,
или некима особиницама обспояшелшва-
ма на рачун написаши? — Кад ово раз-
судим, кад на књижичѣ мое зеленосн
по-

— 0 —

погледим, кад на Виргилија, кои е дражешну Енеиду, што данас с' удивленіем читамо, у песнаменну спалиши заповедіо, помислим, — о! онда ми дух клоне, и слабо ми перце нескусна рука моя испушта.

За што дакле издаеш своју књигу, кад се шодико боити? Пийшаи ме благонаклонни Читашело? — Желам тебе, ако ниси, срећним, аколи еси, желам те јошн срећним учиниши. Или ће свеша желя ова, којом цело еспешиво мое дйше, у швовма очима погрешка биши, ако ю я онако, као што би шео, и као што би други мого, у дѣло правесни не узмогу? И ако слабо дѣлаце ово по правилном образцу успроено не надбеш, и што међу классическа спављно биши не заслуже: оћеш га зашо едано неполезним назваши? Немой шако неправедаи биши. Я безмершну славу великим Умовма и Духовма оспавлям; мени е довольно, да ме књижница мою шом пресладком пиша надеждом, да ће она поке едиом између свйю Читашеля мой — овде ми е сведно, біо он све на више глеседећим орденима украсени Кавалер, или овце безбрижном фрулом својом прашећій паспир, била благородног
пле-

племена Господична, или најпроснїя, у малом сеелцу каковом над сшаром и немоћном майком својом лебдећа, дѣвица Ружица — да ће она, велим, поне едном измеду свїю Чшпашели мои барем едно поклоннши щасшношворно ока магновенїе. — Нека свакиј, кон год меду людма живи, к' благополучїю човеческом само по едно, кад год узможе, ока магновенїе дода, из сплешенїя ће срешношворнїи магновенїя вечности за човечесшво родини се срешна, пакла ће, и у главама и сердцама човеческима неспаши, и земля ће давно изгублѣни рай свой опеш получиши, или сама райем посшани.

Овде ми се досна удобно види место, да едном ош первїи Благодѣшелаа мои учшиво на вопрос нѣгов: *зашто не нїишел realis quid?* ошговорим. Я сам йошш пре две године у Лѣшопису Сербском Сербсшву обявїо, да *Свемирну Историю* преведену с' Немецког, и *Свемирно Землеописанїе* сосшавлѣно, обе науке крашко за юности нашу успроене, у рукопису имам. — Я сам пре године данаа многима Серблѣима желю ошкрїо: на машериѣм езiku *Анерологїю* (науку о човеку) издаши, коя би и *Анеропоанатомїю* (науку о сасшаву шѣла чове-

че-

— 0 —

ческог), и *Psychologiu* (науку о здравом живошу нашем и о силама његовима) содржала. — Есамли я крив, што сам саам сиром, и што ми вишко к' печатњи руку помоћи пружио не? — Антропологија се сад баш у Влашком езику печаша, а Сербљи е јошш немаю! —

На предлежећем сам дѣлцу више ош године данаа радю. Ово не на важност њгову, но зашто говорим, да би благонаклонни Чиншашель ошшуд увидю, колико су ме спошійна пушій ош њга усшашши, колико хиљадаа пушій мійсли прекійдаши обшояшедшва моя принуждавала, и колика су препятшвија совершешшву њговом на пупу лежала. Но колико сам год пушій за њга седао, свагда е сердце мое ош желѣ, *Теби мий Родѣ* ползоваши, пламшило.

Прійми дакле у усердной желји оно, што ти у дѣлу принесши кадар писам бию, скупа са свешим обећанѣм, да ће са силама и ревност к' добру Твоме, а с' овом и на ползу *Твою* клонећа се рашшиши дѣла

Писаю у Пешши 16-ог Августа п. н.
1829.

Твога
шебе жарко любећег сина
Коншаншина Пенчић.

РЕГИСТАР ЛИЧНИХ ИМЕНА

Регистром су обухваћена лична имена која се јављају у овој књизи, при чему нису узета у обзир имена личности из наведених цитата, као ни из књижевноуметничких текстова који су послужили као корпус.

- А**
Аделунг 45, 115
Албијанић (Албин), Александар 9,
22, 26, 60, 64, 66, 72, 73, 134,
135, 136, 137, 138, 140, 141,
142, 144, 145, 146, 147, 151,
159, 161, 163, 165, 166, 170,
171, 173, 175, 178, 185, 192,
193, 201, 202, 204, 209, 210,
216, 219
129, 131, 134, 135, 136, 137,
138, 139, 140, 141, 142, 143,
144, 145, 146, 147, 148, 149,
150, 152, 156, 158, 160, 161,
162, 167, 169, 170, 173, 174,
177, 178, 180, 183, 186, 193,
205, 209, 220
Витезовић, Милован 106, 116, 119,
183, 185
Влајинац, Милан 18, 20, 21, 22, 23,
26
Војиновић, Лазар 106
Воронцов, гроф 110
Вујановски, Стефан 116,
Вујић, Јоаким 193, 194, 201, 202,
210, 216
- Б**
Баталака 105
Баумајстер, филозоф 45
Бекић, Томислав 53
Белић, Александар 27, 60, 100, 136,
145, 151, 161, 175, 180, 205
Берић, Б. 62
Благојевић, Обрен 55, 73
Бошњаковић, Жарко 27, 42, 73,
151, 185, 186, 204, 219
Бранковић, Ђорђе, гроф 44
Бугарски, Стеван 15, 16, 24, 26, 29,
41, 44, 55, 73
- В**
Веску, В. 22
Видаковић, Милован 61, 62, 63,
65, 67, 73, 116, 123, 125, 128,
129, 131, 134, 135, 136, 137,
138, 139, 140, 141, 142, 143,
144, 145, 146, 147, 148, 149,
150, 152, 156, 158, 160, 161,
162, 167, 169, 170, 173, 174,
177, 178, 180, 183, 186, 193,
205, 209, 220
Витезовић, Милован 106, 116, 119,
183, 185
Влајинац, Милан 18, 20, 21, 22, 23,
26
Војиновић, Лазар 106
Воронцов, гроф 110
Вујановски, Стефан 116,
Вујић, Јоаким 193, 194, 201, 202,
210, 216
- Г**
Гавриловић, Славко 54
Георгијевић, Крешимир 103, 104,
105, 107, 108, 109, 110, 115,
119, 121, 123, 130, 131, 155,
185
Гогољ 87
Григорије Рачанин 16
Грицкаг, Ирена 9, 16, 17, 18, 21, 24,
25, 26, 29, 30, 41, 68, 69, 71,
73, 182, 185

- Грковић-Мејдор, Јасмина 191 127, 128, 129, 130, 131, 132,
 Гудурић, Снежана 200, 205 133, 134, 136, 137, 138, 139,
 140, 141, 142, 143, 144, 145,
 146, 147, 148, 149, 150, 152,
 154, 155, 156, 157, 158, 159,
 160, 162, 164, 165, 166, 167,
 173, 174, 175, 177, 178, 179,
 180, 181, 182, 183, 184, 185,
 186, 187, 214, 220
- Д**
 Давидовић, Димитрије 59, 61, 63,
 65, 74, 107, 116, 117, 134, 136,
 137, 139, 142, 143, 150, 152,
 169, 186
 Даничић, Ђуро 41, 145, 194, 202,
 203, 204, 208, 219
 Деретић, Јован 55, 57, 73, 77, 99
 Дибич, гроф 110
 Добрашиновић, Голуб 74, 119,
 130, 151, 185
 Добровски, Јозеф 45, 48, 53
 Домес, Марина (Доммес, Марина)
 110, 111, 119
 Достојеvски 111
 Дошеновић, Јован 10
 Драгин, Гордана 27, 42, 73, 151,
 185, 186, 204, 219
- Ђ**
 Ђинђић, Марија 30, 35, 36, 38, 39,
 40, 41
 Ђорђевић, Нада 45, 53
 Ђурић, Војислав 45, 47, 53
- Е**
 Екмечић, Милорад 45, 54
- Ж**
 Живковић, М. 62
 Живковић, Драгиша 78, 98, 100
 Живковић, Стефан Нишлија 106,
 110, 119
 Живковић, Симеон 114
 Живковић, Стефан Телемак 9, 10,
 11, 103, 104, 105, 106, 107,
 108, 109, 110, 111, 112, 113,
 114, 115, 116, 117, 118, 119,
 120, 121, 122, 123, 125, 126,
- З**
 Зас, А. П. 106
 Змај, Ј. Ј. 98
- И**
 Ивић, Алекса 109, 118
 Ивић, Милка 42
 Ивић, Павле 17, 22, 27, 32, 33, 35,
 36, 42, 44, 54, 58, 59, 60, 61,
 62, 63, 64, 65, 66, 69, 73, 135,
 136, 137, 138, 140, 141, 143,
 144, 145, 146, 147, 148, 149,
 151, 156, 160, 161, 163, 165,
 166, 169, 171, 174, 175, 177,
 179, 180, 185, 186, 192, 200,
 201, 202, 203, 204, 208, 212,
 213, 217, 219
 Игњатовић, Јаков 124, 129, 131,
 161, 163, 170, 173, 178, 186,
 193, 205, 209, 210, 218, 219
 Исајловић, Димитрије 120, 131,
 134, 135, 136, 137, 138, 140,
 141, 142, 143, 144, 146, 147,
 148, 149, 150, 152, 186, 220
- Ј**
 Јагић, В. 51, 52
 Јанковић, Емануил 61, 62, 64, 67,
 74, 123, 125, 128, 129, 131,
 158, 159, 164, 168, 169, 170,
 172, 173, 178, 183, 187, 193,
 206, 209, 220

- Јерковић, Вера 192, 204, 208, 213, 219
 Јерковић, Јован 124, 131, 160, 161, 163, 170, 171, 173, 178, 186, 193, 205, 210, 219
 Јеротеј Рачанин 16, 18, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 40, 41
 Јовановић, Владан 192, 194, 205, 208, 216, 219
 Јовић, Душан 35, 166, 186
 Јовић, Надежда 15, 17, 22, 25, 27, 29, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 42, 208, 219
 Јосиф II, цар 44
 Јосифовић, Стеван 57, 58, 72, 73
- К**
 Карађорђе, вожд 106, 119, 120,
 Карацић, Вук Стефановић 10, 11, 20, 26, 27, 40, 41, 42, 49, 50, 52, 53, 54, 57, 58, 69, 71, 72, 73, 74, 100, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 122, 123, 125, 128, 129, 130, 131, 133, 134, 138, 149, 150, 151, 152, 154, 157, 158, 162, 173, 178, 181, 182, 185, 186, 187, 191, 204, 206, 211, 219, 220
 Каулиција 112, 113
 Кашић, Јован 9, 26, 61, 62, 63, 65, 67, 73, 123, 128, 131, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 152, 158, 160, 161, 162, 167, 169, 170, 171, 173, 174, 177, 178, 180, 185, 186, 193, 205, 209, 220
 Кенгелац, Павле 72
 Клајн, Иван 20, 23, 24, 27, 33, 37, 42
 Клајн, Хуго 98, 100
 Ковачевић, Милош 47, 51, 54, 79, 100
 Ковијанић, Ристо 103, 104, 119
 Константин 111
 Копитар, Јернеј 45, 48, 49, 52, 53, 54, 72, 107, 112, 113, 114, 116, 117, 129
 Костић, Радоје 106, 119
 Коцебу 100
 Крстић, Ненад 104, 107, 116, 120, 121, 131, 132, 133, 146, 152, 155, 181, 182, 183, 186, 191, 205
 Куна, Херта 68, 163, 209
 Курцбек, штампар 44, 208
- Л**
 Леонтије, митрополит 105, 113
 Лончар Раичевић, Александра 194, 212
 Луј XIV 116
- Љ**
 Љушић, Радош 106, 120
- М**
 Магарашевић, Георгије 116
 Максимовић, Горан 82, 84, 94, 96, 100
 Маретић 22, 173
 Маринковић, Бривоје 107, 108, 118
 Милановић, Александар 61, 73, 158, 164, 165, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 180, 181, 186, 210, 220
 Милинчевић, Васо 78, 99, 100
 Милованов, Лука 129
 Милосављевић, Петар 49, 51, 54,
 Милутиновић, Сима Сарајлија 105, 108, 117, 118

- Михајловић, Велимир 22, 27, 40, 41, 42, 183, 186
- Младеновић, Александар 9, 44, 52, 54, 57, 59, 60, 61, 62, 63, 65, 67, 70, 73, 74, 89, 104, 107, 114, 115, 120, 121, 122, 123, 125, 127, 128, 129, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 146, 147, 148, 150, 152, 154, 155, 157, 158, 162, 164, 165, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 178, 180, 181, 186, 192, 205, 214, 220
- Мразовић, Аврам 159, 187
- Мркаљ, Сава 122, 125, 126, 127, 129, 130, 131, 157
- Мусоргски 111
- Мушицки, Лукијан 108, 114, 117, 118, 123
- Н**
- Ненадовић, Прота Матија 105, 119
- Николић, Берислав 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 152, 161, 163, 164, 165, 166, 167, 169, 171, 174, 175, 177, 179, 180, 187, 198, 200, 201, 202, 203, 205, 212, 217, 218, 220
- Новаковић, Стефан 135, 151, 170, 171, 173, 178, 185,
- Новаковић, Стојан 208, 220
- Нуорлуото, Ј. 210, 216
- Нушић 98
- О**
- Обрадовић, Доситеј 9, 11, 44, 45, 47, 48, 49, 51, 52, 53, 54, 58, 61, 64, 107, 132, 163, 193, 207
- Обреновић, Јеврем 191
- Обреновић, Милош 108, 109, 110, 112, 114, 191
- Окука, Милош 191, 193, 205, 211, 220
- Олга 111
- Орфелин, Захарија 115, 155, 161, 171
- П**
- Павић, Милорад 15, 16, 17, 27, 29, 42
- Пачић, Јован 116
- Пеичић, Константин 9, 10, 11, 191, 193, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 207, 210, 211, 212, 215, 218, 219, 220
- Петковић, Андреј 9, 15, 16, 17, 18, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 42, 63
- Петровић, Драгољуб 200, 205
- Петровић, Снежана 30, 31, 35, 36, 37, 38, 39, 42
- Пецо, Асим 47, 49, 54
- Пешић, Јована 191, 192, 205
- Погачник, Жеже 48, 53, 54
- Попов, Василиј 113
- Поповић, Иван 136, 137, 138, 140, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 149, 152, 161, 163, 165, 166, 169, 171, 174, 177, 179, 180, 187
- Поповић, Љубомир 182, 187
- Поповић, Силвестар 16
- Поповић, Јован Стерија 9, 11, 77, 78, 79, 87, 88, 89, 92, 93, 97, 98, 99, 100
- Проп, В. Ј. 79, 85, 87, 90, 97, 98
- Пушкин, А. С. 110

Р

Радић, Првослав 37, 38, 42
 Радич, Јаков Николајевић 112
 Радичевић, Б. 180
 Рајић, Јован 61, 65, 67, 73, 115,
 123, 125, 128, 129, 131, 158,
 168, 169, 170, 171, 172, 173,
 174, 178, 180, 186
 Рајић, Стефан 22
 Ракић, Вићентије 127
 Реметић, Слободан 126, 128, 129,
 131, 133, 152, 154, 160, 161,
 163, 166, 187, 202, 205
 Римски-Корсаков 111
 Ристић, Милан 104, 105, 106, 107,
 108, 109, 110, 114, 115, 116,
 120, 121, 130, 131, 155, 187
 Родофиникин, агент 105
 Розумировић, Јан, трговац 109
 Ружић, Владислава 191

С

Савић, Велибор Берко 105, 106, 119
 Савка 106, 107, 110, 111, 112, 116,
 117, 122, 133, 134
 Самарџић, Радован 104, 118, 151
 Светић 58, 116
 Симон, дијак 74
 Скерлић, Јован 155, 187
 Скаљковски, А. А. 104, 110, 111
 Соларић, П. 156
 Софија 110, 111
 Сремац 100
 Станковић, Богољуб 205
 Стевановић, Михаило 177, 187
 Стејић, Јован 66, 72, 123, 129, 158,
 169, 170, 191, 210, 216, 218
 Степанов, Љубомир 44, 55, 73
 Стефановић Венцловић, Гаврил
 22, 171, 192, 194, 205, 208,
 216, 218, 219

Стефановић, М. Д. 118
 Стојановић, Зоран 186
 Стојановић, Љубомир 30, 42, 45,
 47, 48, 49, 51, 54, 57, 74, 104,
 106, 107, 111, 112, 116, 120,
 122, 123, 131, 134, 152, 154,
 187
 Стојковић, Атанасије 107, 127, 132
 Стошић, Јелена 118
 Страјнић, Никола 118
 Стратимировић, Стеван 45
 Суботић, Јован 73, 158, 168, 169,
 170, 172, 173, 180, 181, 186,
 210, 220
 Суботић, Љиљана 61, 66, 67, 74,
 121, 122, 123, 128, 131, 158,
 160, 165, 169, 171, 172, 173,
 187, 207, 210, 214, 216, 220

Т

Тадић, Гаврило 16
 Текелија, Сава 44, 157
 Терезија, царица 44
 Тирка, Марија 112
 Тирол, Димитрије 9, 11, 55, 57, 58,
 59, 61, 63, 64, 66, 67, 68, 70,
 71, 73
 Токин, Милан 99, 100
 Толстој, Никита И. 17, 27, 207,
 208, 220
 Тома, Пол-Луј 142, 152
 Томандл, Миховил 191, 192, 205,
 211, 220
 Трифковић, К., 98
 Трлајић, Глигорије 107, 132
 Тургењев 111

Ф

Фенелон 103, 106, 107, 108, 116,
 117, 119, 130, 132, 151, 154,
 184

Филип 110

***

Флајшхакл, агент 109

Фрушић, Димитрије 72, 107, 108,
116, 117, 134, 136, 137, 141,
142, 150

Х

Хаџић, Василије 211

Хаџић, Јован 58, 61, 66, 67, 74, 116,
123, 125, 128, 129, 131, 158,
160, 169, 172, 173, 187, 210,
216, 218, 220

Хаџић, Јосиф 211

Херити, Питер 61, 62, 63, 64, 67,
74, 89, 100, 123, 128, 131, 158,
159, 161, 164, 165, 168, 169,
170, 171, 172, 173, 178, 187,
193, 200, 206, 209, 220

Хомер 116

Хранислав, Гаврило 127

Христић, Јован 78, 99, 100

Ц

Цветковић Теофиловић, Ирена 11,
118, 120

Церовић Љ. 110

Ч

Чаркаџија, Никола Тодоровић 111,
133

Чемериџић, Димитрије 42

Ш

Шафарик, Павел Јозеф 49, 52, 116,
192, 206

Шкаљић, А. 31, 35

Шлецер, Август 45

Штављанин-Ђорђевић, Љубица
63, 74

Шулек, Богослав 50, 51

С

Cerović, Ljubivoje 110, 120

Д

Daničić, Gjuro 192, 206, 208, 221

Ј

Jagić, Vatroslav 52, 53, 54

К

Kuna, Herta 52, 54, 58, 61, 62, 63,
64, 66, 67, 69, 74, 159, 160,
161, 163, 165, 169, 170, 171,
172, 174, 177, 182, 188, 193,
206, 209, 221

Kuzmanović, Nebojša 45, 54

Л

Lešić, Josip 82, 83, 91, 100

М

Maretić, Tomo 22, 27, 173, 188

Н

Nuorluoto, Juhani 62, 63, 66, 74,
123, 131, 158, 169, 170, 171,
188, 210, 216, 221

Р

Prop, Vladimir Jakovlević 79, 85,
86, 87, 89, 90, 98, 100

С

Stejić, Jovan 74, 131, 188, 221

Stolcz, Benjamin 47, 54

Џ

Škaljić, Abdulah 31, 32, 33, 34, 35,
37, 43

Саставила:

Ирена Цветковић Теофиловић

Ирена Цветковић Теофиловић
ЈЕЗИК СОВЕРШЕНИ

Издавач
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
УНИВЕРЗИТЕТА У НИШУ

За издавача
Проф. др Горан Максимовић, декан

Лектор
Аутор
Корице
Дарко Јовановић

Прелом
Милан Д. Ранђеловић

Формат
14,5 x 20,5 cm

Тираж
100 примерака

Штампа
SCERO PRINT

Ниш 2016.

ISBN 978-86-7379-403-7

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

811.163.1(498)“17/18”
821.163.41.09-2 Поповић Ј. С.
821.163.41.09-22:811.163.41
821.163.41.09 Живковић С.

ЦВЕТКОВИЋ Теофиловић, Ирена, 1973-
Језик совершени / Ирена Цветковић
Теофиловић. - Ниш : Филозофски
факултет Универзитета, 2016 (Ниш : Scego
Print). - 240 стр. ; 24 см. - (Библиотека
Студије / [Филозофски факултет, Ниш])

Тираж 100. - Напомене и библиографске
референце уз текст. - Библиографија уз
свако поглавље. - Регистар.

ISBN 978-86-7379-403-7

а) Поповић, Јован Стерија (1806-1856) -
Комедије - Језик б) Живковић,
Стефан Телемак (око 1780-1831) с)
Српскословенски језик - Темишвар и
околина - 18в-19в
COBISS.SR-ID 224672268